

Oma Keel

nr 2 / 2010

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2010

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Mati Erelt</i> Kümme aastat Oma Keelt.....	5
<i>Martin Ehala</i> Generatiivne grammatika ja Noam Chomsky	10
<i>Huno Rätsep</i> TAL ON METALL SEES. Metallinimede päritolust.....	17
<i>Piret Voolaid</i> Miks põrand naksub? Sest targem annab järele. Keerdküsimuste suhetest vanasõnade ja kõnekäändudega	27
<i>Mari Mets</i> Suhtlusvõrgustike mõjust võru kõnekeelele	37
<i>Andra Orastu</i> Pealkirjade temaatika ja muutumine Estonia laevahukku käsitlevates ajaleheuudistes.....	43

Keelenõuanne

<i>Sirje Mäearu</i> Rootsi laud ja <i>buffet</i>	50
<i>Sirje Mäearu</i> Kas teed või kohvi?	55

Ülevaade

<i>Marek Dreving</i> Võrdsena teiste seas: eesti keel Euroopa Parlamendis.....	63
<i>Jüri Valge</i> Keeleteoauhindade neli aastat	71
<i>Tiit Hennoste, Kristiina Ross</i> Muuseum näitab keelt.....	76
<i>Andra Kütt, Kadi Soop</i> Eesti Noorte Keeleorganisatsioon – emakeel kui südameasi	81
<i>Helle Mestlang</i> Vaatmikesari eesti keelest.....	84

Emakeel koolis

<i>Kersti Lepajõe</i> 25. emakeeleolümpiaad – kokkuvõtvaid vaatlusi....	91
---	----

Intervjuu

<i>Victoria Parmas</i> Marilyn May Vihman	99
---	----

Raamatud

<i>Tiit-Rein Viitso</i> Salatsiliivi sõnaraamat.....	104
<i>Nelli Melts</i> Suur töö – viiekõiteline eesti-vene sõnaraamat on saanud kaante vahele	108
<i>Merlin Piirve</i> Üliõpilased haaravad sule.....	110

Kroonika

2010. aasta keelesündmusi (<i>Reili Argus</i>).....	113
Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis 2010. aastal kaitstud eesti keele magistri- ja bakalaureusetööd (<i>Siiri Soidro</i>) ...	114
Tartu ülikoolis 2010. aastal kaitstud eesti keele ja soome-ugri keelte magistri- ja bakalaureusetööd (<i>Mare Valge</i>)	116

10 aastat Oma Keelt

Mati Erelt

Tartu ülikooli emeritprofessor

Mõte hakata välja andma laiemale lugejaskonnale mõeldud keeleaja-kirja liikus Emakeele Seltsis juba 1990. aastate alguses. Kuni 1980ndate lõpuni oli seda rolli mingil määral täitnud Kodumurre, mis oli küll eeskätt murdekogujatele suunatud perioodiline väljaanne, kuid sisaldas nii mõndagi üldharivat ja informatiivset, sealhulgas ainsa väljaandena jooksvat keelesündmuste kroonikat. Eelmise sajandi kahe viimase kümnendi vahetus oli Emakeele Seltsi kirjastustegevuse jaoks raske aeg. Peale Kodumurde ilmumise lõppemist katkes tervelt seitsmeks aastaks ka Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmine. Alles 1990. aastate teisel poolel, kui riik hakkas haridusministeeriumi kaudu keeletegevust tõhusamalt finantseerima, kerkis populaarteaduslik keeleajakiri tõsisemalt päevakorrale. Haridusministeerium oli ajakirja ilmutamisest samavõrd huvitatud kui Emakeele Selts – lisaks kirjastuskuludele võttis ministeerium enda kanda ka ajakirja saatmise Eesti koolidele.

Uue ajakirja nimeks sai siinkirjutaja ettepanekul Oma Keel. 2000. aasta kevadel moodustati toimetuskolleegium, kuhu kuulus esindajaid kõigest keeleasutustest ja haridusministeeriumist. Kolleegiumi tööd juhtis seltsi esimees (tollal Mati Erelt) ning ajakirja toimetama nõustusid Maire Raadik ja Hille Saluäär. Alates 2002. aasta sügisest jäi toimetamistöö vaid Maire Raadiku kanda, kes toimetab ajakirja 2006. aasta lõpuni. 2007–2008 oli toimetajaks Jaan Õispuu (lõpus küll koos Annika Hussari ja Reili Argusega) ning alates 2009. aastast toimetab ajakirja Reili Argus. Muutunud on ka toimetuskolleegiumi koosseis ning alates 2006. aastast juhib seda Emakeele Seltsi uus esimees Helle Metslang.

2000. aasta sügisel ilmus Oma Keele esimene number. Ajakirja väljaandjate soov on algusest peale olnud käsitleda eesti keelt võimalikult paljudest aspektidest. Tahtsime, et ajakiri ei oleks lihtsalt jätk Kodumurdele ega piirduks samas ka üksnes praktilise keelehooldega. Meie eesmärgiks oli väärtustada ja tundma õpetada emakeelt tema kujude paljususes, käsitleda nii eesti keele tänapäeva kui ka minevikku,

esitleda populaarsel viisil keele eri tahkude uurimise meetodeid ja keeleteaduse suundi, tutvustada eesti keele uurimise asutusi ja olulisemaid eesti keele uurijaid, anda ülevaade eesti keelt käsitlevatest raamatutest ning olulisematest keelesündmustest jne.

Ajakirja ilmub küll vaid kaks numbrit aastas, kuid kümne aasta jooksul ilmunu on päris paras kogus hindamaks, kuidas väljaandjad oma ülesandega hakkama on saanud.

Ajakiri koosneb põhiosast ja pealkirjastatud allosadest. Viimaste valik, nimetused ja suhe põhiosaga pole olnud alati ühesugune, kuid ega see olegi tingimata vajalik. Alustasime rubriikidega „Personaalid“, „Keeleraamatud“, „Kroonika“, järk-järgult lisandusid püsivate rubriikidena „Ülevaade“, „Intervjuu“, „Keelenõuanne“, „Emakeel koolis“. Võimaluse korral on ka numbri põhiosa olnud enam-vähem temaatiline, mõnikord mõne rubriigi arvel.

Ajakirjast saab keelehuviline lugeja sisuka ning lihtsas keeles kirjutatud ülevaate meil **aktuaalsetest keeleteaduse suundadest**. Suunaülevaadete sarja avab Haldur Õimu artikkel „Keeleuurimine ja keeleteooria läbi aegade“ ajakirja avanumbris. Hiljem on omaette artikliten avaldatud ülevaated tekstianalüüsist, sotsiolingvistikast, keelepragmatakast, kognitiivsest lingvistikast, feministlikust lingvistikast, keeletüpoloogiast, grammatiseerumisteooriast, loomulikust morfoloogiast, konstruktsioonigrammatikast, leksikograafiast ja leksikaalsest semantikast ning ka arvutilingvistikast ja kõnesünteesist. Kokku tuleb kena teoreetilise (või enam-vähem teoreetilise) keeleteaduse bukett. Mõistagi vajab see täiendamist. Uute ja aktuaalsete suundade kõrval võiks käsitleda neidki, mis tänapäeval enam kuigi populaarsed ei ole, kuid varem olid väga levinud, nagu näiteks generatiivne grammatika.

Suunakirjeldustega haakuvad registrite ja allkeelte ning nende **kirjeldusmeetodite ülevaated ja rakendused**. Kirjutatud on suulisest eesti keelest, lastekeelest, hoidjakeelest, slängist, eesti viipekeelest, internetisuhtlusest, telefonivestlustest, viisakuse väljendamisest, ka mõne konkreetse nähtuse grammatiseerumisest.

Kui arvestada, et Oma Keele eelkäijaks oli Kodumurre ning **murretest ja murdeuurimisest** on alati palju rääkida olnud, siis on natuke üllatav murdekirjutiste vähesus. Karl Pajusalu artikkel „Veske ja Veski ehk kuhu küll kõik murded jäid“ (2000/1) annab küll murdekirjutistele avalöögi ning meie teenekaim murdeuurija Mari Must jõudis enne lahkumist avaldada sissejuhatava kirjutise eesti murretest ja murdeuurimisest „Armas eesti emakeel“ (2002/2), kuid algul loodetud

murdekirjutiste sarja pole järgnenud. Kirjutatud on värvi-, kala- ja murdenaabrite nimetustest, lõunaeesti ja võru keele vahekorrad ja antud ülevaade eesti murdekogumisest ja kogudest. Need kõik on head ja huvitavad lood, kuid sellest on kümne aasta kohta vähe. Vaja oleks rohkem teavet eri murrete kohta, näpunäiteid noorele murdehuvilisele ainestiku kogumiseks, ja mis peamine, huvi tekitamist omakandi keelega tegelemiseks. Üks murdekirjutis igas ajakirjanumbris poleks sugugi palju.

Keele ajalugu on ajakirjas esindatud paari vanemat kirjakeelt käsitleva kirjutise ning etümoloogiliste kirjutiste näol. Lugeja saab algteadmisi eesti keele esimestest kirjapanekutest ja kirjaviisidest ning vanadest eesti keele grammatikatest. Küllap pakuvad väga paljudele huvi etümoloogilised kirjutised. Põhikirjutaja on siin olnud Huno Rätsep, kes on tutvustanud sugulussõnade, loomanimetuste, arvsõnade ning *Eesti* ja *eestlane* päritolu. Veel on kirjutatud sõna *keel*, ajaühikuid märkivate sõnade, samuti sõnade *hansa*, *jaam*, *kauri*, *tee*, *vaksal* päritolust. Kahju, et Oma Keelde pole kirjutanud Udo Uibo, kes on juba aastaid usinasti toimetanud uuemate sõnade etümoloogia kallal. On käsitletud ka nimede päritolu: perekonnanimede ajalugu, eestlaste XX sajandi nimemoodi, kihelkonnanimede saamisluugu jm. Lugejale on tutvustatud eesti keele instituudi kohanimearhiivi.

Keelekorralduse avalooks on Tiiu Erelti kirjutis „Mida tahab keelekorraldus” (2000/1). Põhimõttelist on hiljem veelgi. Pikemas artiklis „Sõnavõistlus andis uued sõnad” (2002/1) analüüsib T. Erelt 2002. aasta sõnavõistluse tulemusi ja esitab uudissõnade keelelise valiku seitse põhimõtet. Loodame, et ka tänavuse, seekord presidendi algatatud sõnavõistluse žürii märkab seda artiklit lugeda ning tulemuste hindamisel kasutada. Ajakiri tutvustab mõnevõrra ka teiste riikide (Leedu, Norra) keelekorraldust. Eriti huvitav peaks lugejaile olema Enn Veldi kirjutis inglise keelest kui normitud kirjakeelest (2001/1). Tutvustamist vääriks veel Soome, Läti ja nii mõnegi muu Euroopa riigi keelekorraldus, ikka sellepärast, et paremini mõista meie oma keelekorralduse vajadusi.

Keelenõuande rubriiki on suures osas täitnud eesti keele instituudi keelekorraldajad ja keelenõustajad, eriti Maire Raadik ja Argo Mund, kuid kirjutisi on mujaltki. Instituudi keelenõustajad on lähtunud enamasti sellest, mida neilt on keelenõuandes rohkem küsitud. Üheks põhiteemaks on olnud ortograafia. Rohkesti on kirjutisi kirjavahe-märkide ja nendega seostuva kohta. Väga põhjalik on nt M. Raadiku

ja A. Mundi kirjutis koma kasutamise kohta (2006/1). On käsitletud ka poolitamist, lühendamist, suurt ja väikest algustähte, häälikuortograafiat, võõrsõnade kirjutamist jms. Grammatika ja õigekeelsuse teemalistes artiklites vaadeldakse *saama*-tuleviku kasutust, nominalisatsiooni ja nominaalstiili, *poolt*-tarindi kasutust, sõnamoodustuse probleeme, mitmusega liialdamist, pealkirjade käänamist jne. Mitmes kirjutises on taunitud ebamäärastunud tähendusega moesõnu, nagu *kaardistama*, *maastik*, *väljakutse*, *legendaarne*, sõna *arv* asendamist sõnaga *number* jms, on antud soovitusi inglise laenude kirjutamiseks või omasõnaga asendamiseks, samuti nimede kirjutamise juhiseid. Vähevõitu on käsitletud tekstihoolet. Paljud kirjutised, eriti sõnavarateemalised vajaksid avaldamist ka Oma Keelest hoopis suurema lugejaskonnaga ajalehes.

Rubriik „**Keel koolis**” ja mõned kooliteemalised kirjutised väljaspool seda sisaldavad praktilisi õpetusi õpilasele ja õpetajale: kuidas kasutada ÕSi, mida tuleb arvestada, et kirjand saaks keelelt ja stiililt hea, kuidas koostada keeletunnis tabeleid jne. On arutlust eesti keele riigieksami üle: kas kirjand või osaoskuste test ning kuidas vähendada subjektiivsust riigieksami hindamisel. Emakeeleõpetuse praegune peaideoloog ja uue ainekava autor Martin Ehala toonitab (2001/2), et emakeeleõpetuse eesmärgiks on väljendusoskuse arendamine, grammatika ja õigekeelsuse õpetamine pole eesmärk omaette, vaid selle oskuse kujundamise vahendeid. Keelestrateegiaga seostub ülevaade õpetajate ettepanekutest eesti keele õppe tõhustamiseks ja kirjutis positiivsete keelehoiakute kujundamisest identiteediarenduse kaudu.

Rubriigi „**Eesti keel maailmas**” kandvaks artiklikiks on Jüri Valge artikkel „Eesti keelest ja Hiina müürist” (2007/2), mis annab lühikese ülevaate eestlaste väljarändest eri aegadel ning eesti keele õpetamisest välismaal nii väliseesti koolides kui ka välismaa ülikoolides, s.o eesti keele akadeemilisest välisõppest. Tulevikus ootaks samadel teemadel kirjutisi eri maade kaupa ja ka väljaspool Eestit kõneldavate eesti keele variantide käsitlusi. Seni on juttu tehtud eesti keelest ja selle õpetamisest Ülem-Suetukis ning eesti keele õppest Ungari ülikoolides, keelepäevade ülevaadetega seoses pisut eesti keele olukorrast ja õpetamisest mõnel muul maal.

Ülevaadete rubriigis on kirjutatud eesti keele uurimisest ja/või õpetamisest Tartu ülikoolis, Tallinna pedagoogikaülikoolis, Võru instituudis ja Helsingi ülikoolis. Puudub aga ülevaatekirjutis eesti keele instituudist. On tutvustatud selts ja ühinguid: Emakeele Seltsi, Johannes Aaviku Seltsi, Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi (arusaamatul kombel

tervelt kolmel korral), Eesti Rakenduslingvistika Ühingu. On ülevaateid eesti keele päevadest kodu- ja välismaal. Ja üht-teist muudki.

Raamatututvustuste sarjas on vaadeldud peamiselt laiemat huvi pakkuvaid uusi raamatuid (ÕS, „Õpilase ÕS”, „Lause õigekeelsus”, „Eesti murded ja kohanimed”, „Estonian Language” jms), muud uued raamatud on esitatud ilmunud raamatute loetelus.

„**Personaalia**” rubriigis on tähtpäevadega seoses tutvustatud meie keeleteaduse suurkujusid Eduard Ahrensit, Ferdinand Johann Wiedemanni, Karl August Hermann, Johannes Aavikut ja Julius Mägistet, samuti keele- ja koolimehi, keeleõpikute autoreid Johannes Valgmat ja Nikolai Rimmelit ning Emakeele Seltsi auliiget, murdekogujat ja oma kodukandi keele ja kultuuri uurijat Eduard Leppikut.

Intervjueeritavateks on olnud Huno Rätsep, Mati Hint, Valdek Pall, Mari Must, Mati Ereht, Kazuto Matsumura, Jüri Valge, Viivi Maanso ja Ilse Lehist.

Ajakirja toimetajad on oma tööd hästi teinud, seda nii sisu kui ka keele osas. Keele- ja trükivigu on liiga palju vaid 2008. aasta esimeses numbris, ehk on trükikotta kogemata sattunud vale, pooleldi toimetatud fail.

Kokkuvõttes võime oma ajakirjaga päris rahul olla. Nii mitmekülgset harivat rahvale mõeldud keeleajakirja pole meil kunagi varem olnud. Muretsema paneb ainult ajakirja väga väike levik. Ilmselt on peapõhjuseks reklaami puudumine. Olgu ajakiri nii hea kui tahes, kui tema olemasolust teavad vaid vähesed, pole tast suurt kasu. Ajakirja uue numbrilühitutvustusest Emakeele Seltsi kodulehel ei piisa. Tingimata tuleks ajakirja igat uut numbrit tutvustada raadio keelesaates, mida meil nüüd ju tervelt kaks tükki nädalas, samuti ajalehes (nagu Maire Raadik vahepeal Postimehes tegigi). Noortes lugejates huvi äratamiseks peaks paremini kasutama interneti võimalusi. Tulevikus tasuks kaaluda ajakirja artiklite paremiku väljaandmist ka raamatu(te)na.

Generatiivne grammatika ja Noam Chomsky

Martin Ehala

Tartu ülikooli professor

1957. aastal ilmus õhukene raamatuke „Syntactic structures” („Süntaktilised struktuurid”), milles Noam Chomsky (sündinud 1928. aastal) esitas oma generatiivse grammatika põhialused. See raamat sai keeleteaduses revolutsiooniliseks. Sealtpeale on N. Chomsky ideed keele kohta olnud väga mõjukad, ulatudes isegi väljapoole keeleteaduse piire, eeskätt psühholoogiasse. Generatiivne grammatika on aga läbi teinud keerulise arengutee, olles praegugi üks arvestatavamatest teooriatest keele kohta. Arengule vaatamata on Chomsky teooria selgroog jäänud suhteliselt muutumatuks kogu oma 40aastase ajaloo jooksul.

Chomsky revolutsioonilisus peitub selles, et ta hakkas esimesena rõhutama inimese keelevõime loomingulist külge. Kui varasemad keeleteadlased uurisid tekste ja kirjeldasid seal kajastuvaid keelenähtusi, siis N. Chomsky väitis, et mis tahes teksti kirjeldamine ei ole piisav, sest tekst on lõplik, aga inimene võib moodustada lõpmatu hulga lauseid. Selles on võimalik kergesti veenduda: võtame kõigepealt lause *lammas sööb rohtu*, siis lause *kaks lammast sööb rohtu*, siis *kolm lammast sööb rohtu* jne, jne. Et arvude hulk on lõputu, siis saab moodustada ka lõputu arvu lauseid, mis kirjeldavad, mitu lammast rohtu sööb. Seega, nagu väidab N. Chomsky, pole mõtet kirjeldada tegelikke lausehulki (ehk tekste), mis moodustavad ainult tühise osa kõigist mõeldavaist lauseist, vaid hoopis inimese ajus olevat mehhanismi, nn keelepädevust, mille abil on võimalik moodustada ehk **genereerida** lõpmatu hulk lauseid.

Seega on Chomsky jaoks keel teadvuse osa. Mitte kõik keeleteadlased ei pea keelt teadvuse osaks, on ka teisi vaateviise selle kohta. Keelt võib vaadelda füüsilise nähtusena, nagu seda tegid ameerika strukturalistid eesotsas Leonard Bloomfieldiga. Nende seisukoha järgi pole keel muud kui helilainete võnkumine, mida häälepaelad tekitavad. Selle võnkumise analüüsimisel leiavad teadlased seaduspärasid, mida nad kirjeldavad keelestruktuuride ja mõistetega. Samas on need mõisted (nagu *alus*, *õeldis*, *foneem* jne) vaid teadlaste üldistustöö tulemus, tegelikkuses neid ei eksisteeri. Sellist keelekontseptsiooni nimetatakse

nominalistlikuks, st kõik keeleteoreetilised kontseptid ei ole muud kui sobivad nimed, mis keeleteadlased on andnud keelestruktuurides avalduvatele seaduspärasustele (ld *nomina* – nimed). Keelt võib vaadelda ka abstraktse struktuurina. Sellist voolu esindavad näiteks Ameerika keeleteadlased eesotsas Jerrold Katziga, samuti Phil Carr ja Esa Itkonen. Seda suunda nimetatakse **realismiks**, sest see eeldab, et teoreetilised kontseptid eksisteerivad reaalselt kuskil abstraktses maailmas, nagu näiteks arvud jt matemaatilised mõisted. Arvud ja matemaatika mõisted on ju oma olemuselt abstraktsed, samas eksisteerivad nad väljaspool inimest, st pole tema teadvuse osa nagu mõtted ja tunded. Teisalt ei ole matemaatikaseadusi võimalik empiiriliselt meelte vahendusel tunnetada. Nende jälile saab jõuda vaid mõtlemise teel. Seega peavad nad eksisteerima mingis abstraktses ruumis, mis pole ei tunnetatav reaalsus ega ka teadvus. Keelereeglite kohta on arvatud sama.

Kuid Chomsky ja generatiivse grammatika teooria järgi eksisteerivad keeleteoreetilised kontseptid inimese teadvuse struktuuridena. Seetõttu kutsutakse Chomsky vaadet **kontseptualismiks**. Niisiis on N. Chomsky arvates keelepädevus inimese teadvuses olev korrastatud hulk reegleid, mille abil on sõnade lõplikust hulgast võimalik kokku panna lõputu hulk lauseid. Keeleteadlase ülesanne on need reeglid avastada ja kirja panna nii, et nad genereeriksid ainult grammatiliselt õigeid lauseid, aga mitte valesid.

N. Chomsky teine revolutsiooniline idee on see, et inimesel peab suur hulk keelereeglitest olema kaasa sündinud. Muidu oleks väga raske seletada, miks väikelapsed õpivad rääkima nii kiiresti, kuigi nende üldine vaimne areng on alles täiesti algjärgus (neil ei ole arvumõistet, nad ei oska joonistada ega üldistada jne). Pealegi ei räägi nende lähedased peaaegu kunagi täiesti korrektsete täislausetega, ilma pauside, keelevääratuste ja kordamisteta, mis teeb keeleomandamise ülesande veelgi keerulisemaks. Kui lapsel ei oleks keele struktuurist mingit aimu, siis ei suudaks ta nii kergesti rääkima õppida, väidab Chomsky. Laste imepärasest keeleomandamisvõimetest oleks aga lihtne seletada, kui eeldada, et inimese ajus on evolutsiooni käigus välja kujunenud teatavat laadi keelemeel, mida antakse põlvest põlve geneetiliselt edasi. Keelemeel on nagu grammatika, kuid sinna kuuluvad vaid väga üldised reeglid, mis on ühised kogu maailma keeltele. Keelemeel on niisiis nagu päris grammatika tuum või alge. Kui laps sünnib, siis on tal vaja ära õppida vaid selle keele sõnad, mida tema ümber kõneldakse, ning see osa reeglitest, mida talle ei ole sündides kaasa antud. Kuna keelemeele

reeglid on kogu maailma keeltele ühised, siis on iga imik võimeline ära õppima iga keele.

Vaidlused selle üle, milline on inimese kaasasündinud keelemeel, on tänapäeva keeleteaduses väga aktuaalsed. Kuigi enamik keeleteadlasi ei eita, et inimesel peab olema mingi osa keelepädevusest kaasa sündinud, ei olda keelemeele ulatuse ega ka sisu suhtes sugugi üksmeelel.

Generatiivse grammatika reeglid

Lause genereerimine algab mõtte formuleerimisest. Kui mõte on formuleeritud, siis antakse grammatikale ülesanne koostada selle väljendamiseks lause. Noam Chomsky teooria järgi koosneb lause kahest fraasist: nimisõnafraasist ja tegusõnafraasist. Nimisõnafraas on alus ja tegusõnafraas öeldis koos ülejäänud laienditega. Selline liigendus järgib loogikas kasutatavat väidete liigendamist subjektiks ja predikaadiks. Seda seaduspärasust väljendab generatiivse grammatika esimene reegel: $S \rightarrow NF - VF$. Reegel tähendab: selleks et saada lauset (S), võta nimisõnafraas (NF) ja verbifraas (VF).

Sellest reeglist on aga vähe kasu, kui ei ole teada, kuidas koostada nimisõnafraasi ja verbifraasi. Nende moodustamiseks on grammatikas oma reeglid. Nagu teame, koosneb nimisõnafraas nimisõnalisest põhisõnast ja omadussõnalisest laiendist. Nimisõnafraasi moodustamise reegli saab generatiivse grammatika sümbolite abil kirjutada nii: $NF \rightarrow (O) - N$. Omadussõna (O) on sulgudes sellepärast, et iga kord ei pea fraasis laiendit üldse olema, peasi, et nimisõnast põhisõna (N) oleks olemas.

Verbifraasi moodustamiseks on muidugi vaja verbi, mis on fraasi põhisõnaks, ja laiendeid: sihitist ja määrusi. Sihitisena saab esineda nimisõnafraas, määrusena nimisõnafraas ja kaassõnafraas (KF). Verbifraasi moodustamise reegel näeb välja nii: $VF \rightarrow V - (NF) - (KF)$. Nimisõna- ja kaassõnafraas on sulgudes seepärast, et sihitutel verbidel (nt *magama*) ju sihitist ei ole ja määrused on nagunii vabad laiendid. Kaassõnafraasi moodustamiseks on vaja kaassõna ja laiendiks nimisõnafraasi: $KF \rightarrow NF - K$.

Loomulikult on generatiivse grammatika reeglid tegelikult mõnevõrra keerukamad ja neid on palju rohkem, kuid ka nende kolme reegluga saab näidata, kuidas generatiivne grammatika töötab. Lisaks on vaja veel sõnu. Allpool ongi esitatud tilluke sõnavara ja neli reeglit. Kutsume seda väikest grammatikakest minigrammatikaks:

Minigrammatika

Sõnastik

N: *Lumivalguke, prints, teemant, laud, nurk*

V: *armastab, tahab, ootab, nutab, vihastab*

O: *ilus, vapper, sädelev, ahne, lonkav*

K: *all, taga, tõttu*

Reeglid

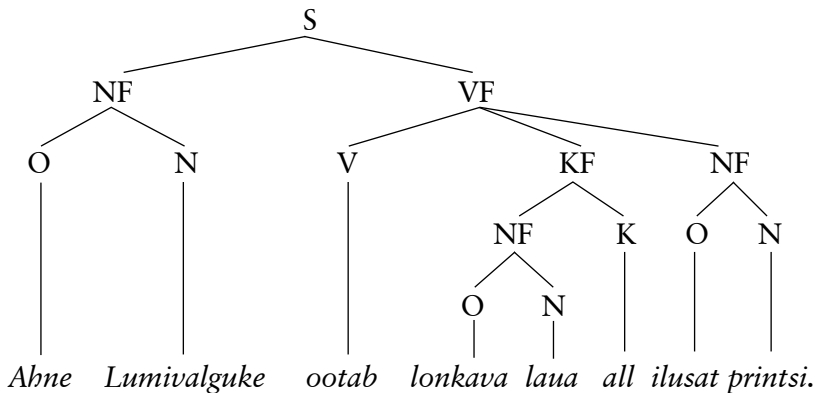
$S \rightarrow NF - VF$

$NF \rightarrow (O) - N$

$VF \rightarrow V - (NF) - (KF)$

$KF \rightarrow NF - K$

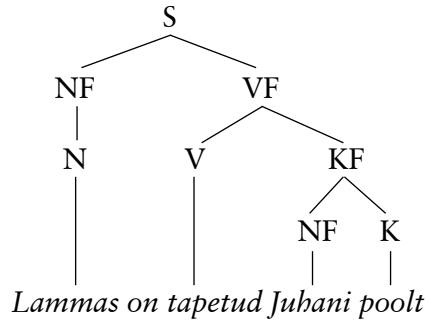
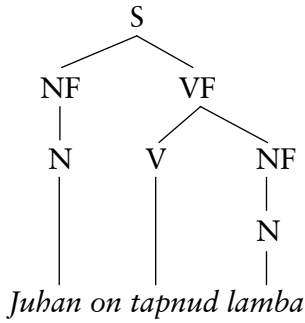
Selleks et minigrammatikaga lauseid moodustada, tuleb alustada sümbolist S ja moodustada lausepuu, mille harude otsas oleksid ühetähelised sümbolid. Seejärel tuleb sümbolid asendada sõnastiku sõnadega (vt alltoodud lausepuud).

Kaks põhimõistet: pindstruktuur ja süvastruktuur

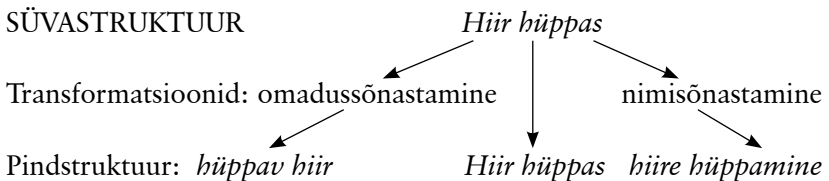
Üks Noam Chomsky generatiivse grammatika omapärasemaid tunnuseid on see, et igal lausel on kaks struktuuritasandit: **pindstruktuur** ja **süvastruktuur**. Varasemates grammatikates on lausel ainult üks struktuuritasand.

Oletame, et kellelgi on vaja teatada sündmusest, et Juhan on tapnud lamba. Generatiivse grammatika reeglite järgi genereeritakse selle mõtte väljendamiseks lausepuu samamoodi nagu eelmiseski näites. Täpselt sama mõtet on võimalik väljendada ka lausega *Lammas on tapetud Juhani poolt* (parempoolne lausepuu).

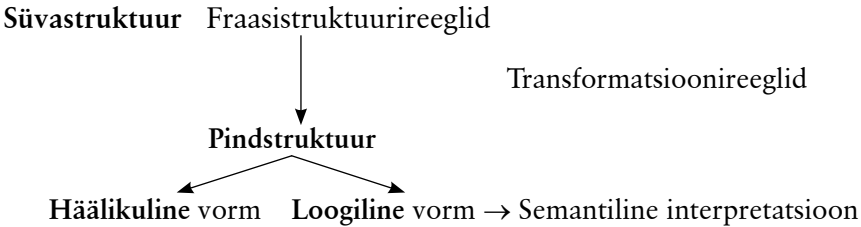
Sedalaadi sisuline vastavus on iseloomulik paljudele lausetele: *Mall ostis sõrmuse – Sõrmus on ostetud Malle poolt; Pätt on varastanud raha – Raha on varastatud päti poolt* jne, jne. See viis N. Chomsky mõttele, et tegelikult on meil selliste paaride puhul tegu sisuliselt ühe lausega, millel on ainult erinev vorm. Samasugune sisuline samasus, kuid vormiline erinevus valitseb ka lausete ja teonimega nimisõnafraaside vahel: *Ma tulen metsast – minu tulemine metsast; Hiir hüppas – hiire hüppamine*.

Chomsky väitis, et kui kõnelejad saavad aru, et need paarid väljendavad sama mõtet, siis peab neil olema ka sama struktuur. Kuid nagu ülal esitatud lausepuudest võib järeldada, ei ole see sugugi nii. Nimetatud vastuolu ületamiseks väitis N. Chomsky, et igal lausel (ja ka fraasil) on pindstruktuur ja süvastruktuur. Süvastruktuuri tasandil on samatähenduslikel lausetel täpselt sama struktuur. Süvastruktuure on aga võimalik modifitseerida eriliste reeglite, nn **transformatsioonide** abil, mille tulemusel tekivadki erinevad pindstruktuurid. Alltoodud skeemil on esitatud süvastruktuur *Hiir hüppas* ja temale vastavad pindstruktuurid *hiire hüppamine*, *hüppav hiir* ja *hiir hüppas*. Esimesed kaks pindstruktuuri on saadud nn omadussõnastamise ja nimisõnastamise transformatsiooni abil, viimase, lausekujulise pindstruktuuri saamiseks pole transformatsioone rakendatud, ta langeb täpselt kokku süvastruktuuriga:

Generatiivse grammatika üldstruktuur

Kõige üldisemalt näeb generatiivse grammatika üldstruktuur välja selline:

Sellest tuleb aru saada nii: kõigepealt koostatakse fraasistruktuuri-reeglite põhjal lause süvastruktuur, siis muudetakse vajadusel teda transformatsioonidega ja saadakse sama lause pindstruktuur, seejärel toimub kaks protsessi – ühelt poolt antakse lausele häälikuline vorm, st määratletakse, kuidas täpselt lauset hääldatakse, teiselt poolt määratakse lause moodustajate loogiline vorm, st millist rolli üks või teine moodustaja täidab. Näiteks lauses *Jaagup kingib Evale lille*, antakse sellel etapil moodustajale Jaagup tegija roll, Evale saaja roll ja lillele objekti roll. Mõnes mõttes tundub Chomsky grammatika struktuur natuke ebaloogiline, sest on raske ette kujutada, kuidas inimene oma peas lause süvastruktuure moodustab, kui ta ei määratle sellel etapil, mida lause tähendab ja kuidas seda mõista.

Generatiivse grammatika areng

Esitatud ülevaade generatiivsest grammatikast kajastab Chomsky ettekujutust grammatikast umbes 1980. aastate lõpu seisuga. Selleks ajaks oli ta aga jõudnud oma grammatikateooria juba vähemalt kolm korda põhjalikult ümber teha.

90ndate alguse tegi ta selle veel kord ringi, avaldades 1993. aastal artikli „A Minimalist Program for Linguistic Theory”, milles revideeris keelemeele struktuuri põhjalikult. Uues versioonis loobus Chomsky täiesti süvastruktuuri ja pindstruktuuri mõistest ning põhjendas seda sellega, et grammatikateooria peaks kasutama minimaalset hulka mõisteid, neid, mis on loomulikud, st naturaalsed. Loomulikud mõisted on need, millela ükski grammatikateooria läbi ei saa, st mis tulenevad kontseptuaalsest paratamatusest.

Uues, minimalistlikus teorias on ainult kaks tasandit: häälikuline kuju ja loogiline kuju. Uue teooria praktiline ülesanne oli näidata, kuidas need reeglid, mis enne töötasid süva- ja pindstruktuuri tasandil, saavad suurepäraselt töötada häälikulise kuju ja loogilise kuju tasandil. Põhimõtteliselt on tegemist sama ideega, mis on esitatud juba Saussure'il – et keelel on häälikuline külg ja mõisteline külg ning nendest piisab, et keelestruktuure kirjeldada. Sisuliselt tähendab see muutus, et Chomsky jõudis 35aastase teoreetilise arengu teel välja täpselt samasse kohta, mille ta oma esimeses teoses revolutsiooniliselt lammutas, väites, et keelel on olemas kaks struktuuritasandit – pind- ja süvastruktuur.

Hoolimata sellest, et kõik Chomsky elutöö võib sellises valguses paista kui üks tühi töö ja vaimu närimine, on asi kaugel sellest. Tänu generatiivse grammatika teooriale on keele ehituse kohta tehtud palju olulisi detailseid avastusi, mis oleks ilmselt jäänud tegemata, kui keelt ei oleks hakatud analüüsima just sellisel viisil, nagu Chomsky seda tegi. Samuti on määratu suure tähtsusega Chomsky üldisemate keelefilosofiiliste vaadete roll teiste inimesega seotud teaduste, nagu psühholoogia ja filosoofia, arengule 20. sajandi teisel poolel.

Soovitusi edasilugemiseks

Ehala, Martin 1995. Integreeritud keeleteooria võimalikkusest tänapäeva keeleteaduses (I). – Keel ja Kirjandus, 9, 10, 588–596, 680–692.

Ehala, Martin 2001. Eesti keele baassõnajärjest. – Reet Kasik (toim), Keele kannul. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 24–41.

Õim, Haldur 1974. Semantika. Tallinn: Valgus.

TAL ON METALL SEES

Metallinimede päritolust

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

Tavakeeles on tuntumad kümmekond metallisõna. Keemias küünib ainuüksi lihtainetest metallide nimetuste hulk üheksakümne lähedale. Võõrsõna *metall* tuli meie igapäevakeelde kirjasõna kaudu ja küllaltki hilja. Oskar Luts on kirjeldanud, kuidas see jõudis Paunvere koolipoiste keelepruuki:

Joosep Toots Talile: „Metallist – see on must puu. Niisugune puu, mida noaga ei saa lõigata. Kui indiaanlased sellest omale vibusid teevad, siis panevad nad metalli vormi sisse ja põletavad takud ümberringi ära. Saad aru – põletavad: noaga lõigata ei saa.”

Ja Arno Tali: „Ah tõesti? Vaat niisugune puutükk on meie tagakambris kapi otsas. Vanaema ütles, et see olevat kivi, aga nüüd ma tean: see on metall.” Kentuki Lõvi silmad venisid toobripõhja suuruseks.

Nähtavasti esimest korda on kasutanud seda sõna eesti kirjakeeles Otto Wilhelm Masing 1821. aastal oma „Marahwa Näddala-Lehhes”: „Kuld, hõbbe, wash, raud, tinna ja nende sarnatsed maast kaewatawad asjad, selle ühhe nimme alla kogutakse, neid m e t a l öeldakse ollewad.” (lk 18)

Masing laenas selle sõna muidugi saksa keelest, kus *Metall* oli tarvilusel juba alates 14. sajandist. Saksa keelde võeti sõna ladina keelest ja ladina *metallum*, mis tähendas lisaks ka maaki, mineraali, kaevandust, pärines omakorda kreeka sõnast *métallon* ‘metall, kaevandus; kivi-murd, maagisoon’. Niisiis on meil tegemist tüüpilise kreeka-rooma kultuurisõnaga.

Haavad vaskeda valavad

Vanim metallinimetus eesti keeles on VASK, kuigi meil pole olnud vasekaevandusi ega maapõues kättesaadavat vaseaaki. Tõsi, Soomes on vasekaevandusi, ent need on rajatud alles viimastel sajanditel. Arheoloogid kinnitavad aga, et vasest relvi ja ehteid valmistati Lähis-Idas juba 8000 aastat tagasi. Iraagi põhjaosast on leitud isegi 10 000 aasta vanuseid vaskehteid.

Niisiis, sõna *vask* pidi koos vaskesemetega jõudma meile sealt, kus vaske tunti. Ta esineb kõigis läänemeresoome keeltes (liivi, lüüdi *vašk*, soome, isuri, karjala *vaski*, vadja *vahtši* ja eesti, vepsa *vašk*) ning pidi olema olema juba nende keelte eelkäijas ühises läänemeresoome algkeeles.

Ent sellele sõnale on leitud vasteid ka kaugemais uurali (s.o soome-ugri ja samojeedi) keeltes (põhjalapi *vaiki*, mordva *viškä*, mari *waž*, udmurdi *-veš*, komi *-iš*, mansi *-küš*, *-wəs*, *-wəš*; handi *wāχ*, *ōχ*, ungari *vas*, neenetsi *héše*, eenetsi *bese*, nganassaani *bása*, selkupi *kwez*, kamassi *héše*, motori *baze*), kuid esialgse tähenduse 'vask' on säilitanud neist ainult lapi keel, mujal on tähenduseks 'raud', mari keeles 'malm' ja mordva keeltes 'traat, (messing) kett'.

Udmurdi, komi ja mansi keeles sõna iseseisvalt ei esine, vaid üksnes liitsõna järelolisena, moodustades uusi metallinimetusi, näiteks udmurdi *az-veš* 'hõbe', *uzveš* 'tina', mansi *ät-küš* 'hõbe', aga *at-wəs* 'plii'. Sarnane sõna on ka ungari *ezüst* 'hõbe', mida on peetud varaseks laenuks permi keeltest. Ilmselt on neis keeltes *vask*-sõnal olnud üldisem tähendus.

Sugulaskeelte andmete alusel võib väita, et *vask* oli olema juba soome-ugri ja samojeedi keelte eellases uurali algkeeles. Häälikuajaloo kindlaks tehtud häälikuvastavusi ja -muutusi arvestades peetakse selle sõna esialgseks kujuks **wäškä*, kusjuures see tähendas vaske, vahest ka metalli üldse.

Vase uurali päritolu on õhutanud keeleteadlasi otsima sõnale laenuallikat. Midagi tõepärast pole seni leitud. Analüüsimisel on olnud Kesk-Aasias kuni 6. sajandini kõneldud tohaari keele kullanimetus *wäs*, *yasa*, ent viimastel andmetel on see laen samojeedi keeltest. Häälikuliselt sarnane paistab ka armeenia *oski* 'kuld', see sõna on laenatud lõuna poolt (vrd hurri *uški*, sumeri *guškin*). Pealegi on tegemist ikkagi kulla, mitte vase nimetusega.

Viimasel ajal on üha rohkem räägitud sellest, et Läänemere idakaldal elanud hõimud kõnelesid tänapäeval tundmatuid keeli, millele

on antud ka üldnimetus *paleoeuroopa keeled* (Paul Ariste kõneles 1970-ndatel protoeuroopa keeltest) ja et vähemalt 3–4 aastatuhandet enne Kristust toimus siin keelevahetus, mindi üle soome-ugri keelele, mis oli jõudnud siia ida poolt tulnud inimestega. On rõhutatud, et rahva päritolu ja keele päritolu ei pruugi üheselt kokku langeda. Selle keelevahetusega võis jõuda siamaile ka *vask*.

Teise aastatuhande keskel enne Kristust algas Läänemeremail pronksiaeg, kus valitsevaks metalliks oli pronks, mis teatavasti on vase ja tina sulam. Uus metall sai endale ilmselt nimeks *vask* (nõnda nimetavad tänaseni pronksi soomlased). Eesti PRONKS on hiline saksa laen, tõenäoliselt alles 19. sajandist. Saksa *Bronze* laenus 16. sajandil prantsuse keelest ning prantsuse *bronze* saadi itaalia *bronz*’st, mille eelkäijaks olid keskladina *bronzium*, hilisladina *aes brundisium* ‘Brindisi vask’. Brindisi on sadamalinn Lõuna-Itaalias, Rooma koloonia *Brundisium*, mis oli tähtis suhtlemisel idamaadega. Tähelepanu on siiski juhitud sellele, et pärsia keeles on ‘vask’ *birindz*, *pirindz*.

Lepad tilguvad tinada

Pronksi teine oluline komponent on inglistina. Rahvakeel ei tee sageli vahet inglistina ja seatina vahel, nimetades mõlemaid *tinaks*, kuigi tegemist on kahe erineva lihtainega, kusjuures seatina on mürgine.

Sõna TINA tuli meile Skandinaavia germaanlastelt koos vastava metalli inglistinaga. Laen on võrdlemisi varajane, sest sõna kohtame enam-vähem samasugusena kõigis läänemeresoome keeltes. Laenu vahetuks allikaks oli germaani algkeel, kus olnud samuti **tina-* (võrdle saksa *Zinn*, rootsi *tinn*, vanainglise *tin*), germaani sõna päritolu ei teata. Inglise tinaks hakati metalli kutsuma seepärast, et tollal saadi seda eskätt Inglismaalt.

17. sajandi algul rääkis Georg Müller ühes jutluses tinastest vaagnatest, mis majadest välja tuuakse. Nõud polnud inglistinast, vaid tema paarilisest seatinast ehk pliist. PLII on eesti keeles alamsaksa laen (keskalamsaksa *blī(g)*). Ka selle sõna algupära pole üheselt selge, arvatakse, et see on germaani algkeelde laenatud tundmatust keelest, kust nähtavasti pärineb ka ladina *plumbum* (sellest sai saksa keele vahendusel eesti hambahaploom).

Kui *plii* tundub paljudele veel võõrapärasena, siis PLIIATS on juba peaaegu oma sõna. 17. sajandil avastati Inglismaal Cumberlandis grafiidimaardla, mis sisaldas nii peent grafiiti, et selle tükikesega võis

isegi kirjutada. Leitut peeti pliimaagiks ja nimetati valgeks pliiks. Alles 18. sajandi lõpupoole selgus, et tegemist on hoopis mittemetalliga, süsiniku teisendi – grafiidiga.

Päris pliiatseid hakati sellest valmistama 18. sajandi lõpul. Eesti keelde sugenes selle kirjutusvahendi nimetus 19. sajandil ja esialgu üpris mitmel kujul. Wiedemanni sõnaraamatust leiame neid hea hulga: *pliiivis*, *pliiivit*, *pliiivits*, *pleiats*, *pleiats-pulk*, *pleiveis*, *plii-pulk*, *pliiast*, *pliiats*, *pliiats-pulk*, *pliierts*, *pliiiveder*, *pleiveder*, *pleistihvt*, *pleistik*. Sellest sõnahulgast valis Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond J. Tammemäe juhtimisel eelmise aastasaja teisel kümnendil välja eesti kirjakeele tarvis laiemalt tuttavaks saanud variandi *pliiats* ja fikseeris selle otsuse „Eesti õigekirjutuse-sõnaraamatus” (1918). Võistlevaks teisendiks oli idamurdele ja lõunaeesti murretele omane *pleiats*. Teiste variantide levik tollastes murretes oli piiratum, näiteks Hiiu maal *pliiipulk*, lääne- ja mulgi murdes *pleistik*, *leistik*, *pleistük*.

Niisugune vormikirevus pole saadud ühest lähtesõnast. Allikaid on mitmeid. Vaatame nende teisendite saamislugu natuke lähemalt. *Pleiveis* pärineb kirjutamiseks sobiva grafiidi saksa nimetusest *Bleiweiß* ‘pliiivalge’. *Pleistihvti*, *pliiipulga* ja *pleisspulga* lähteks on saksa *Bleistift* ‘pliiipulk’. Peetagu veel silmas, et *ei*-diftongiga sõnad on ülemlaksapärased, pika *i*-ga sõnad aga alamsaksa-, baltisaksa- või ka rootsimõjulised (näiteks alamsaksa keeles on *Blijstikken*, millele on lähedane meie murrete *pleistik*). *Pleihveder* pärineb saksa vananenud liitsõnast *Bleifeder* ‘pliiisulg’. Rootsi päritolu on *pliierts* (rootsi *blyerts*). Sõnakujud *pleiats*, *pliiats*, *pliiast* on häälikuliselt kõige lähemal rootsi sõnale. Võõrapärane *-erts* mugandati eestipäraseks, asendades selle vahendit tähistava liitega *-ts*. Muide, soomlaste *lyijykynä* tõlgituna ‘pliiisulg’ on moodustatud rootsi *bljpenna* eeskujul.

Seatina plii nimetusena on tõlkelaen, mille kaugemaks allikaks on inglise *pig of lead* ‘lame, pikergune pliiitükk’; inglise keeles tähendab *pig* nii siga, noort siga kui ka metallikänku, metalliplaati. Inglise keelest pärineb ka vene sama tähendusega *свинка*. Senistel andmetel *свинцу* ‘plii’ näikse olevat teist algupära ja on hiljem seostatud eelmise sõnaga.

Kuused kuldada kumavad

Tegelikult on meie rahvalauludes parallelismisarjades KULD ikkagi esimesel kohal, sest seda on peetud kõige väärtuslikumaks ja kõige raskemini omandatavaks metalliks. Sõna ise pärineb germaanlastelt.

Lähteks on alggermaani **gulpa*, mis olevat esialgu tähendanud kollast. Sõna on omane germaani keeltele: saksa *Gold*, hollandi *goud*, inglise *gold*, vanapõhja *gull*, gooti *gulþ*, kuid oli juba olemas indoeuroopa algkeeles, viimasest lähtuvad ka vene *золото* ja läti *zelts*. Et esialgne sõnajuur **ghel-* tähendas kollast, siis on kaugemad sugulased ka saksa *gelb*, hollandi *geel*, inglise *yellow*, vene *зеленый* ‘roheline’, *желтый* ‘kollane’, kreeka *chlōrós* ‘heleroheline’ (kust on pärit tuntud võõrsõnad *kloor*, *klorofüll*). Sõna laenati läänemeresoome algkeelde kujul **kulta* ja ta on tuntud kõigis läänemeresoome keeltes.

On silmanähtav, et eelneva sõnaperega peaks olema seotud ka eesti *kollane* ja *kold*. Kuid need ei ole laenatud üle mere naabritelt, vaid lõuna poolt balti hõimude keelest.

Kollane on varem olnud kujul *koldne*, mis omakorda pärineb läänemeresoome algkeele vormist **keltainen* ja on *inen*-liiteline tule-tis sõnast **kelta*, mis laenati balti algkeele sõnast **geltā* (leedu *geltà* ‘kollane värv, kollatõbi’, *gėltas* ‘kollane’; läti *dzeltains* ‘sama’). Taime-nimetus *kold* tulenes sellest, et koldasid kasutati värvainena, vrd läti *dzelta* ‘karukold’.

Haned haljasta hõbedat

Teine väärismetalli nimetus HÕBE pole laensõna, vaid senistel andmetel oma sõna, mis esialgu ei tähendanudki metalli, vaid omadust „pehme”. Ilmselt eristati seda metalli pronksist tema pehmuse alusel. Läänemeresoome algkeele **hopeða* on tüüpilise omadussõnaliitega *-eða*. Sõna on tuntud kõigis läänemeresoome keeltes ja ka lapi keeles (*suopēs*). Vana tähendus ‘pehme’ on säilinud veel vepsas ja lapi.

Kuigi hõbedat tunti juba 5000 aastat tagasi Lähis-Idas, Hiinas, Egiptuses, jõudsid hõbehed muistsete eestlasteni alates 5. sajandist pärast Kristust ja hõbemündid neli-viis sajandit hiljem.

Omaette lihtaine, metall on *elavhõbe*. See liitsõna on saksa *Quecksilber* tõlkelaen, mis omakorda pärineb ladina sõnaühendist *argentum vivum*. Metall näeb välja nagu hõbe, kuid vedelana valgub ta pisikeste tilkadena laiali. Sellest siis kirjeldav nimetus. Wiedemanni järgi on seda metalli varem nimetatud ka *sulahõbedaks*, *sulaelavhõbedaks*.

Ratsu rauda raksatasi

Pronksiajale järgnes rauaaeg ja rauast oli saanud olulisim metall. Sõna RAUD on laenatud Skandinaavia germaanlastelt. Otsene laenuallikas on germaani algkeeles **raudan-*. Hilisemates germaani keeltes on üksnes vanapõhja ja islandi vastel *rauði* tähendus 'soomaak, soomalm, malm', teistes germaani keeltes on see sõna värvinimetus: gooti *rauþs* 'punane', vanaülemsaksa *rōt*, saksa *rot*, vanainglise *rēad*, ingl *red*, vanapõhja *raudr*, rootsi *röd*. Värvide tähistavana tuntakse teda ka teistes indoeuroopa keeltes, näiteks ladina *rūfus* ja *ruber*, leedu *raūdas*, vana-india *róhita* 'punane hobune'.

Läänemeresoome **rauta* on väikeste häälikumuutustega säilinud kõigis läänemeresoome keeltes. Leedu *raūdas* 'punane' sobiks häälikuliselt eesti sõna laenuallikaks, kuid skandinaavia keelte tähendus on lähedasem. Seevastu eesti *raudjas* (hobune) pärineb balti algkeelest.

Raua seltskonda tuleb arvata ka rauaoksiidi märkiv ROOSTE. Seegi on germaani laen (alggermaani **rusta-z*, saksa *Rost*, inglise *rust*, rootsi *rost*), kusjuures germaani sõna on moodustatud tüvest **raudan* 'raud'.

Raua ja süsiniku sulamit nimetatakse MALMIKS ja sõna pärineb rootsi keelest, arvatavasti eestirootsi murdest. Germaani poolel on sel avaram tähendusring. Rootsi *malm* märgib küll malmi, ent samuti liivalagendikku ja eeslinna, vanapõhja keeles oli *malmr* maagi, metalli, okaspuusüdamikute tähistajaks, inglise keele *malm* on hoopis 'pehme lubjane savi'. Rootsi sõna on laenenud soome ja karjala keelde. Soome sõna võib tähendada ka maaki ja liivast nõmme, vanemas keeles isegi eeslinna.

Eesti keeles ei kasutata *malmi* kaevandatava metallikivimi või -mulla tähenduses. Meil on selleks eraldi sõna MAAK, mille geoloogia oskuskeele tarvis kujundas J. V. Veski rahvakeele sõnadest *maage*, *maagevesi*, *maakevesi* 'roostene, rauda sisaldav vesi soodes ja rabades'. *Maage* on tuletis, deminutiiv sõnast *maa*.

Lääne-Eestis on olnud käibel oma malminimetus OSMUS, mis on laen eestirootslastelt (eestirootsi *osmes*, *osmos*, *osmus*; rootsi *osmunds-järn* (*järn* 'raud')). Tänapäeval peaaegu tundmatu sõna on jäädvustunud kohanimes *Osmussaar*.

Hõbedased aiavitsad, terasesta teibapaarid

Teatud viisil töödeldud raua ja süsiniku sulam kannab meil nimetust TERAS. See on lihtne tuletis sõnast *tera* (*noatera, mõõgatera*), mis on vana soome-ugri sõna ja tähendas esialgu serva või äärt. Enamasti hoitakse see lahus homonüümist *tera* 'iva'.

1637. aastal kirjutas Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor 28-aastane mecklenburglane Reiner Brocmann Tallinna Suure Gildi vanema Jürgen Stahli tütre Margarethe pulmadeks gümnaasiumipoolse õnnesooviluuletuse aleksandriinides ja eesti keeles. Selles on järgmised read:

Se Pruth on kaunis kül: se Issa on kül rickas/
on lebbi oma Tõh sihn Warra saanut ickas/
Sahp *Terraw* kutzetut: on temmal doch kül Hõbbe/
kül temma issi tehþ/ eth Ahnus on suhr Tõbbe.

Autor kasutab siin *teras* asemel sõna *terav* eesti vastena pruudiisa perekonnanimele *Stahl*. Pole selgunud, kas see on eksitus või oli tollal tõesti nõnda. Muide, selle saksa perekonnanime eestipärastatud vorm on *Taal*.

Kvaliteetset terast on nimetatud *Damaskuse teraseks*, mis meie keelde võeti saksa keele vahendusel. Näiteks olgu taas Paunvere poiste keelepruuk. Kui Joosep Toots oli kirikumõisa sauna akna oma mürista-jaga puruks lasknud, siis seletas ta vihasele kirikumõisarentnikule asja

nõnda: „Ma arvasin esiti, et Tamasseri rauad on”. Mille peale rentnik käratas: „Ise oled sa Tamasser. Ma tahaks selle Tamasseri sulle ... lüüa”. Siis nii kaugel jõudis hinnatud terasesort.

Lõunaeestlastel on olemas oma terasenimetus MÜRК. Setu ütleb: *pangõ kirvõllõ müür'küü* ‘karastage terast’, võrukene: *mürgüst tettüü* ‘terasest tehtud’. Vaevalt küll on siin tegemist tavalise sõna *mürk* ‘kihvt’ teisendiga, sest viimane on tähendanud varem lehka. Sõna on küllaltki vana, teda tundis 1648. aastal juba Urvaste pastor Johannes Gutsclaff, tema koostatud sõnastikust loeme: *Stahl Mürck*.

Kuked kulda, kanad karda

Oma doktoritöös „Leksikaalsetest vahekordadest eesti murretes” (1924) on professor Andrus Saareste arvanud: „Tõenäolik ongi, et sõna *kard* on eestis alal hoidunud muistne raua nimetus, mis varemalt üldeestiliselt esinedes on vist tähendanud ‘õhutat metalli lehte.’”

Sellisele arvamusele võis viia tõik, et rahvalauludes parallelismiridades *kuld – hõbe – tina* pole neljandaks liikmeks *raud*, vaid ikka *kard*. Tuge sellele pakkusid ka kaugemad sugulaskeeled (komi *kört* ‘raud’, mansi *kert*, handi *kart*). Läti keeleteaduse suurmees Jānis Endzelins lisas sellele, et läti *skārdas* ‘plekk’ on laenatud läänemeresoomlastelt. Hilisemad uurijad on siiski selle hõrgutava raua tähenduse hüljanud: komi ja ugri sõnad on teist algupära ja läänemeresoomse **karta* on balti laen tähendusega ‘õhuke metallplaat’. Tänapäevakeeles kohtame seda sõna harva, tema koha on hõivanud hilisem alamsaksa laen *plekk*.

Vanal ajal räägiti seitsmest metallist, kaheksanda lisas 1526. aastal tuntud alkeemik Paracelsus ja see oli TSINK. Ainet tunti juba varem messingi koostisosana. Eesti keelde jõudis see sõna alles 19. sajandil (näiteks 1863 „Eesti Postimehes” *sinkvalge*) saksa *Zink* vahendusel. Saksa sõna seostatakse sõnadega *Zinn* ‘tina’ ja *Zinken* ‘sakk’.

Vase ja tsiingi sulam kannab nimetust MESSING ehk valge vask. See on samuti saksa laen 19. sajandist. Sõna kaugem päritolu pole selgunud, on arvatud olevat kreeka laenu.

Esimesel pilgul paistab, et väärismetalli nimetus PLAATINA seondub sõnaga *tina*. Tegelikult pole see nii. Sõna on pärit hispaania keelest, kus *platina* on deminutiivne tuletis sõnast *plata* ‘metallplaat’ aga ka ‘hõbe’, seega siis ‘hõbedakene’. Hispaanlased leidsid seda metalli Kesk- ja Lõuna-Ameerikast ja nimetasid Peruuus voolava Pinto jõe järgi *platina*

di Pinto ‘Pinto hõbedakene’, lühenemisel jäi järele üksnes *platina*. Eesti keelde on sõna jõudnud küllaltki hilja saksa keele vahendusel.

Kui rootsi mineraloog Cronstedt 1751. aastal taas ühe metalli lihtaineks tunnistas, pani ta sellele nimeks NIKKEL. Nime sai ta rootsi sõnast *kopfernickel*, mille aluseks oli saksa *Kupfernickel*, tegelikult küll arseeni ja nikli ühendi nimetus. Saksamaal Erzgebirge alal leiti vase värvi mineraali, mis aga polnud vask ja mis häiris kaevureid, kes andsid talle mõnitava nimetuse *nickel* ‘paharet, käabus’, viimane aga oli lühendvorm eesnimest *Nikolaus*. Täendus kujunes sellest, et nigu-lapäeva eelõhtul käisid lapsi hirmutamaks maskeeritud tondid.

Kummaline küll, aga eelnevat meenutab ka sõna KOOBALT päritolu. Siingi on tegemist saksa sõnaga ja mäekaevurite esialgse arvamuse kohaselt väärtusetu metalliga, millele anti nimeks *Kobold* ‘mäevaim; koduhaldjas’. Pärimuse kohaselt varastanud mäevaimud (koobolid) kaevurite hõbeda ja pannud asemele selle metalli, mis hiljem (1735) leiti olevat lihtaine.

Tükk aega hiljem (1808) avastas H. Davy lihtainest metalli, millele pani nimeks *magnum*; hiljem kujundati see ümber MAGNEESIUMIKS. Nimetuse lähteks on mineraalinimetus *magnesiit* (ladina keeli *Magnesia alba* ‘valge magneesia’). See omakorda pärines kreeka sõnast *magnēs* ‘magnetkivi’, pikemalt *Magnēs lithos* ‘kivi Magnesias’. *Magnesia* oli paikkond Kreekas Tessaalia rannikul, kust saadi sellise omadusega kive.

Sama kohanimi *Magnesia* on aluseks ka sõnale *magnet*. Eesti keel hankis selle saksa keelest, viimane omakorda ladina sõnast *magnēs, magnēt* – ja see juba laenati Kreekast. Eesti kirjakeeles kasutas sõna *magnet* esimest korda 1816. aastal Otto Wilhelm Masing oma kirjatöös „Estnische Originalblätter”, lk 37. Sõna juurdus vaevaliselt, sest Kreuzwald oma populaarses raamatus „Ma-ilm ja mõnda” (1849) ei kasutanud seda ja rääkis hoopis *poolitõmbusest*, mis siiski laiemalt kasutusele ei tulnud.

Samast allikast pärineb ka metallinimetus MANGAAN, kus vahendajaks olnud itaalia sõnas *manganese* on toimunud ühendi *gn* vahetumine ühendiga *ng* (metatees).

Ja lõpetuseks natuke ka BERÜLLIUMIST. Uue Testamendi lõuna-eesi tõlkes (1686) on Johannese ilmutuse raamatu eelviimases peatükis loetletud kalliskive. Nende hulgas on ka *peril*, piibli esimeses trükis (1739) *pärillus*, *Perilli kiwi*. Sõna laenati sellisel kujul alamsaksa keelest (*Beril*), hiljem asendas seda ülemsaksapärase *berüll*. Kreeka keeles, kust

Uus Testament tõlgiti, oli *bēryllos* ja tema päritolu läheb tagasi Indiasse draviidikeelse kohanimeni *Vēlur*. Sellest sinakast kristallist lihvitud plaadikesi paigutati katoliku kirikus reliikviade kastikeste kaantesse, et inimesed näeksid kastikese sisu. Sellega ühenduses märgati plaadikese suurendavat toimet. Natuke hiljem, 14. sajandil osati berüllidest juba prillitaolisi silmaklaase ehk nagu Heinrich Göseken 1660. aastal ütleb, *liigsilmi* valmistada. Neid nimetati materjaliks olnud kalliskivi järgi berüllideks, mis saksa keeles lühenes kahesilbiliseks sõnaks *Brille* ja sealt jõudis see alamsaksa keele vahendusel 17. sajandil ka eesti keelde. 18. sajandi lõpul eraldati sellest mineraalist metallimuld ja 1828. aastal avastati uus keemiline element, mis sai ladinakeelse nimetuse *Beryllium*.

Tulgem lõpetuseks tagasi Paunvere koolipoiste juurde. Kui pärast Joosep Tootsi ja Arno Tali jutuajamist indiaanlaste metalli teemal katekismuse tunnis köster küsis „Nojaa, nüüd Tali, kuidas oli selle mehe nimi, kes kõige vanemaks elas ja kui vanaks ta sai?” – „Metall,” oli hele vastus.

Miks põrand naksub? Sest targem annab järele

Keerdküsimuste suhetest vanasõnade ja kõnekäändudega

Piret Voolaid

Eesti kirjandusmuuseumi teadur

Ütlusi (vanasõnu ja kõnekäände) nii endistes vormides kui ka tänapäeva olustikuga kohandatud, nt vanasõnaparoodiate kujul või päris uute vormidena, kasutatakse tänapäeval rohkesti ning kindlasti on nende levik võimendunud uute meediakanalite kaudu. Vanasõnade suhe teiste folkloorižanridega on ilmne, teame, et vanasõnad on nii arhailisel kujul kui ka uute modifikatsioonidena (paroodiatena või antivanasõnadena) narratiivides (didaktilise eesmärgiga muinasjuttudes, naljandites ja anekdootides) või meedias väga tuntud. Tavamõistatuste paralleele ütlustega on varem oma uurimustes käsitlenud Arvo Krikmann,¹ siinses artiklis antakse ülevaade vanasõnades kasutamisest ühes teises mõistatuste allžanris, eesti keerdküsimustes. Laias laastus on need küsisõnalise või küsisõnaühendilise algusvormeliga mõistatused, mille puhul küsija eesmärk on vastaja lollitamine ja hanekstõmbamine (*Miks on merevesi soolane? Sellepärast et kalad ei rikneks*). Kirjutises toodud näitetekstid pärinevad eesti keerdküsimuste andmebaasist, mis on leitav interneti-aadressilt <http://www.folklore.ee/Keerdkys>².

Vanasõna või ütluse sisu rakendamine keerdküsimusele omases küsimus-vastus-vormis toimub peaasjalikult nelja malli järgi.

¹ Krikmann, Arvo 1997. Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 70–74.

² Voolaid, Piret 2004. Eesti keerdküsimused. <http://www.folklore.ee/Keerdkys>.

1. Üks ja sama kujundituum kord ütlus, kord mõistatus

Lihtsaim variant on tuntud tavamõistatustest – üks ja sama kujundituum võib funktsioneerida kord ütluse, kord mõistatusena, nt *Hobusega tuleb, härgadega läheb* haiguse kohta ja teisalt vanasõna *Haigus hobusega tuleb, aga härgadega läheb*; *Sööda kui venda, seo kui varast* hobuse kohta ja teisalt vanasõna *Hobust sööda kui venda ja seo~köida~hoia kui varast*; *Tules ei põle, vees ei upu, mullas ei mädane* nime kohta, ja teisalt rahvusvaheliselt tuntud vanasõna *Nimi ja sõna ei mädane hauapõhja ka*.

Kõigist perifeersetest mõistatuste alaliikidest on vanasõnade ja kõnekäändudega enim kujundi- ja motiiviparalleele keerdküsimustel, kus algupäraselt vanasõna sisu rakendatakse edukalt keerdküsimusele omases küsimus-vastus-vormis. Nimetagem siinkohal keerdküsimused, millel on motiiviparalleelid teaduslikus väljaandes „Eesti vanasõnad I–III” (EV) leiduvate vanasõnatüüpidega. Vanasõnaline õpetlik lause pööratakse küsimuseks ja algne subjekt saab lahenduseks:

Kes on kõikse parem kokk? Tühi kõht. – EV 12 672³: *Tühi kõht on kõige parem kokk.*

Mis on keike parem leivakõrvane? Tühi kõht. – EV 12 673: *Tühi kõht on kõige parem leivakõrvane.*

Millal laps rääkima peab? Siis kui kana pissib. – EV 5531: *Laps räägib siis, kui kana kuseb.*

Hilisemast ajast on teada näiteks:

Mis on truudus? Juhuse puudumine. – *Truudus on juhuse puudus.*

Mis on koledam kui vargus? Surm. – *Surm on koledam kui vargus.*

2. Didaktiline vanasõna või selle modifikatsioon keerdküsimuse vastusepooles

Väga sageli on keerdküsimuse tekst üles ehitatud stiilivõttele, kus huumori toob esile vastusepooles kasutatav tuntud didaktiline vanasõna või selle modifikatsioon:

³ Siin ja edaspidi esitatud numbrid tähistavad tüübinumbreid eesti vanasõnade, artikli lõpu poole ka eesti mõistatuste akadeemilise väljaande järgi.

Miks Nõukogude Liidus elavad inimesed nii vanaks? Kes kannatab, see kaua elab. EV 3174 – Kes kannatab, see kaua elab.

Miks on leib nii kõva? Ta on vanem kui meie. – EV 5703: Leib on vanem kui meie.

Miks kiidavad lapsed isa? Töö kiidab tegijat. – EV 12515: Töö kiidab tegijat.

Miks kardavad lapsed isa? Töö kardab ikka tegijat. Selle viimase vastuse näol näeme tüübi Töö kiidab tegijat parafraseerivat modifikatsiooni EV 12513 (Töö kardab meistrit), kus variant EV 12513B langeb ühte selle näitega (Töö kardab tegijat).

Kudas ilm rikkam on, kas kuldkingades käia või kui enne jaanipäeva vihma sajab? Enne jaanipäeva vihm teeb rikkamaks, mis aitab kuldking, kui vili ei kasva. EV 14044 – Ennejaanipäevane vihm on änäm väärt kui Riia linn.

Mitu kõrd om inemine elun loll? Kats kõrd: edimäne kõrd, ku sünnüs; tönõ kõrd, ku surös. Siin võib täheldada paralleele kahe vanasõnaga: EV 6000 – Kes loll sündides, see loll surres ja EV 2121 – Inimene on kaks korda laps.

Midäs olõ-õi kolmõ maa pääl? Kivil olõ-õi juuri, veel ossa, tsirgul piimä. EV 3929 – Ilmas pole kolme asja: kivil juurt, linnul piima, veel oksa.

Kuidas võib advokaati vankrirattaga võrrelda? Mõlemaid tuleb enne käima panemist määrida. EV 391 – Arstid ja ahukaadid tahtuvad määrimist; EV 10099 – Säks taht kosti, ratas määri.

Miks naised räägivad rohkem kui mehed? Tühjad nõud kolisevad ikka rohkem kui täis. EV 12690 – Tühi tünn kumiseb.

Mis on vana naise ja vana paadi vahet? Need on just üks: vana paat jookseb ja vanad naised ka ei pea. EV 13473 – Vana paat ja vana naine – mõlemad tahtuvad värvimist ja kittimist.

Miks homod jooksevad võidu voodisse? Kes ees, see mees. EV 507 – Kes ees, see mees.

Kuidas eristada Vale-Dimitri õigest Dimitrist? Valel on lühikesed jalad. EV 13249 – Valel on lühikesed jalad. Sama vanasõna on edukat rakendust leidnud veel teisteski keerdküsimustes, mis on viimasel ajal levinud interneti huumorikülgedel ja mille ise sain ühelt tuttavalt selle aasta jaanuaris meililisti kaudu:

Kuidas teha vahet, kas tegu sinu jaoks õige või vale naisega? Valel olevat lühikesed jalad.

Üks vanasõna esineb ka Eestis 1990. aastatel suure populaarsuse omandanud blondiiniküsimuste vastusena:

Miks sein ümber kukub, kui blondiin sellele toetub! Targem annab järele. Tegemist on juhmuse-skriptil⁴ põhineva naljaga, nõukogudeaegsete naljade hulgas esineb sama vanasõna edukalt rumala müütsa küsimuse vastuses: Miks põrand naksab, kui müüts käib? Targem annab järele. EV 11629 – Targem annab järele.

Eesti ja muude rahvaste vanasõnade hulgas on üks väga produktiivseid moodustusmalle *Parem ... kui ...* (EV 12 – *Parem aasta oota, kui kaks kahetseda*; EV 42 – *Paremb aian kui aia toen*; EV 126 – *Parem aega müüa kui osta*; EV 152 – *Parem aganane leib kui tühi kõht*, EV 8968 – *Parem on pool muna kui ühtid* jne). Sama mall on hõlpsasti äratuntav nii mõneski keerdküsimuse vastusetekstis, mis meenutavad improvisatoorseid „vanasõnu”.

Kumba eelistada, kas ilusat liiderlikku või inetut truud naist? Paremu süüa hulgakesi torti, kui üks söppa rookida.

Miks AR [Armeenia raadio] vaikib? Paremu vaikida Jerevanis kui rääkida Magadanis.

Milline on Gorbatšovi lemmikvanasõna? Paremu kaks plekki peas kui üks ankeedis.

Oma vormi poolest on vanasõnad, ehkki me neid eesti vanasõnade akadeemilisest väljaandest ei leia, ka järgnevate keerdküsimuste vastused. Hilistekkelisema ainese puhul on sageli tegemist mitmesuguste uute vanasõnamoodustistega, vanasõnaparoodiatega⁵ jne. Mingi oluline osa traditsioonilise vanasõna vormist säilitatakse, mingi osa koostisest vahetatakse välja või midagi lisatakse hoopis juurde, nii et tekibki uue sisu ja eesmärgiga humoorikas versioon, nn naljasõna:

*Mispärast on naiste arv suurem kui meestel? Umbrohi kasvab alati paremini. Aimatav sarnasus on tüüpidega EV 12876 – *Umbrohi kasvab külvamatagi* ja EV 12877 – *Umbrohi on visa kaduma.**

Miks poes pole kala? Kala pole lits, teda kergesti ei püüa.

⁴ Mõistega *skript* tähistavad huumoriuurijad tähendusvälja, mille kutsub esile mingi sõna, situatsioon vms. Nali tekib kahe vastandliku tähendusvälja kokkupõrkes, näiteks siin nimetatud juhmuse-skripti korral rumala ja mõistliku käitumise kokkupõrkes.

⁵ Vanasõnaparoodiate kohta vt nt Krikmann, Arvo 1985. Vanasõnaparoodiatest. – Keel ja Kirjandus 8, 474–483.

Miks on Zaporožetsil mootor taga? Tšem võdumali, tuda i postavili.

Mis kiri peab olema vannitoa uksele? Ära hüppa vette tundmatus kohas.

Millised on sotsialismi kolm põhilist võitu? Vähevõitu, kehuvõitu ja sitavõitu. Viimase tüübi juures on võrdluseks ka kolm vanasõnalist teksti, sh Sotsialismi kolm võitu: vähevõitu, kehuvõitu, kallivõitu.

Mis on sõduri vaenlane? Viin, aga sõdur vaenlast ei karda.

Mis on teenijatüdruk? Tulles lootus, minnes kergendus.

Kas kommunismi ajal eksisteerib armastus? Pole raha, pole ka armastust.

Mis on patsid? Patsid on pikad juhtmed, mille omanikku kiusavad armunud poisid.

Kas kõhn ja kondine naine võib abielluda? Võib, sest mees pole koer, et kondi peale uriseb.

Kas mehed võivad toituda ainult kartulist? Ei, paljalt krae seisab ainult tärglise varal püsti.

Milline loosung on üleval igas Ukraina linnas? Rahuaatom igasse kodusse!

Milline peab olema iga sõdur? Sõdur peab olema kole, siis vaenlane kardab.

Kas teate, mispärast tüdrukud poiste järgi jooksevad? Ega lõks hiirele järgi ei jookse, ikka vastupidi.

Mis on õhukaitsevägede deviis? Ise ei lenda ja teistel ei lase ka lennata. Võib täheldada otsest sugulust kõnekäänuga Koer magab heinte peal – ei söö ise, ei anna ka teistele (vt eesti kõnekäändude andmebaas www.folklore.ee/justkui).

2009. aasta sügisest, mil kogu maailmas, aga loomulikult ka Eestimaal külvas paanikat uus, rahvasuus seagripiks nimetatud nakkustaud, pärineb keerdküsimus, mis on taas kord hea tõestus sellest, kuidas ühe žanri kunagised mallid jätkavad edasielamist paroodiatena mingi teise žanri funktsioonides.

Kuidas teha vahet gripil ja seagripil? Kel hea gripp, see köhib, kel seagripp, see rõhib.

Vanasõnad kui lühidad poetilised ja didaktilised üldistavad laused (muutmata kujul, kuid valdavalt siiski uute modifikatsioonidena ja töötlustena) ja ütlused näivad sobivat keerdküsimuste lakoonilisse malli (esinedes tavaliselt just vastusepoolena) väga hästi. Arhailistele vanasõnadele on see vaieldamatult hoopis uus kontekst, mille puhul

tõuseb veelgi rohkem esile vanasõnade vaimukus ja tabavus, seda sageli läbi huumoriprisma.

3. Nn defineerivad keerdküsimused

Iselaadse nähtuse *Mis on?*-alguliste keerdküsimuste seas moodustavad peamiselt nn koolilapse entsüklopeediasse, koolisõnastikku kuuluvad küsimused, mis on kas *mis on?*-algulised, nt *Mis on direktori kabinet? Käskkirjade köök.* või ilma küsisõnalise algusvormelita, nt *Direktori kabinet – käskkirjade köök.* Küsimus koos vastusega võib moodustada lühikese aforistliku mõttetera. Küsimuses esitatav mõiste öeldakse ümber mõne piltliku väljendi abil. Juhindudes teksti vormist, võime tõmmata paralleele kahe teise lühivormiliigi, vanasõna ja kõnekäänuga. Ainult esitusest sõltub, millise žanri alla tekst paigutada: esitades teksti vormiliselt defineeriva aforismina, mitte aga küsisõnalise algusvormeliga küsimusena, võime pidada seda ütluseks. Ja vastupidi: küsimusena esitades võime sisu poolest sama teksti juba keerdküsimuseks nimetada. Keerdküsimus on seega nt *Mis on sigaret? Sigaret on tubakarull, mille ühes otsas on tuli ja teises otsas loll* ning žanrilt aforistlik ütlus sama sisutüübi teisend *Suits on tubakajupp, mille ühes otsas on tuli ja teises otsas rumal.* Eesti keerdküsimuste materjali hulgast võib leida sarnaseid, žanrilt kaheti tõlgendatavaid näiteid:

Mis on aga? / Aga – sõna, mis võimaldab kavalat nägu teha.

Mis on abielu? Lolluste tippsaavutus, mis antakse, kui elu on otsa korral. / Abielu – päris elu abistav osa.

Mis on armastus? Sisemine sügelemine, mida ei saa küüntega kraapida. / Armastus – unustamatu omakasu.

Minek õpetajatetuppa – teekond tapalavale.

Arstikabinet – võrega piiratud kultuurimaja.

Etteütlemine – salajane ülesanne.

Mis on suudlus? 99% sülgel ja 1% toidujäänuseid. / Suudlus on elektrinupp ülemisel korral, kui alumisele korrale midagi vaja läheb.

Sellesse allrühma kuulub terve hulk omapäraseid tekste, kus vastusevariantidest nähtub sageli levinud võte – nt eri ametimeeste aforistlikus vormis tõlgendus sama mõiste kohta:

Mis on armastus? Arst: Armastus on haigus, mis tirib kaks erinevast soost inimest voodi. Advokaat: Armastus on protsess, kus alumine jääb kaotajaks ja ülemine võitjaks. Kokk: Armastus on aine, mis sulab nagu või ja rasv panni peal kokku. Ärijuht: Armastus on nagu äri, kus vähem sisse pannakse, kui välja võetakse.

Mis on suudlus? Arst: Jaa, jaa, aga mehed ütlevad, et suudlus on haigus, mida saab ravida süstimisega. Näitleja: No-noh, suudlus on lihtsalt armumäng enne eesrüde avanemist. Majavalitseja: Suudlus on koputus ülemisele korrusele, et üks avataks alumisel korrusel. Kapten: Suudlus ennustab tuult ja tormi ning liikumist lainetel. Traktorist: Suudlus on lihtsalt eelsoojendus, millele järgneb külv.

4. Kenninglikud või kenningliku troobiga keerdküsimused

Mitmeil *Mis on?*- ja *Kes on?*-algulistel keerdküsimustel ja nendega puhuti samatüüpsel aforistlikel definitsioonidel on ühisjooni muinasskandinaavia müütilistest lugudest pärit kenningitega. Eritermini-*tega kenning* ja *kennt heiti* tähistatakse mingi objekti poeetilise nimetusena kasutatud metonüümilis-metafoorseid ümberütlosti (need on kirjeldavad poeetilised nimetused isiku või asja tavanimetuse asemel). Seesuguseid üldnimede perifraase kohtab ka 9. ja 10. sajandil ja 11. sajandi algupoolel käibinud Edda-lauludes, iseäranis rohkesti võib neid kohata „Noorema Edda” kolmandas osas „Skaaldskaparmaal” („Lugu skaldikunstist”), mis on sisuliselt skaldiluule õpetus.⁶ Kenningite näol on tegemist ühega kolmest skaldilise luule kujundlikust väljendusvahendist *heiti* ja *fornafn*’i kõrval.⁷ Samast ajast pärinevatest seinamaalingutest ja piltkirjadest nähtub, et neid on kasutatud eufemis-*midena*, rääkides mütoloogilistest olenditest, kuningatest, sõdalastest, naistest, kehaosadest, laevadest, sõjariistadest, merest, kullast, sõjaväl-*jadel* ja jahipidamisega seonduvatel puhkudel.⁸

⁶ Eesti keeles vt Sepp, Rein 1990. Järelsõna. – Noorem Edda. Valik tekste. Klassikalised lood. Tallinn: Eesti Raamat, 125–127.

⁷ Clunies Ross, Margaret 1987. Skáldskaparmál: Snorri Sturluson’s ars poetica and medieval theories of language. Odense: Odense University Press, 31.

⁸ Kuusi, Matti 1992. „Kenning”-jälkiä kalevalaisessa muinasepiikassa? – Metafora: Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 107–124.

Algupärane kenning koosneb kahest nimisõnast: põhisõnast, mis vormilt ja funktsioonilt meenutab tähendussõna, ja vihjesõnast, mis juhib mõtted tähendussõna juurde. Tundub, et põhisõna on tähendussõna (ga samaliigiline) metafoor ja vihjesõna tähendussõnaga samasse mõistevälja kuuluv sõna, mis aitab kenningi tähendust mõista. Soome folklorist Matti Kuusi, kes on vaadelnud kenningite jälgi kalevalalises muinaseepikas, toob näiteks *Nordhavs-speil = Pohjanmeren-peili* ('Põhjamere peegel') – jää. Selle mõistatusliku kenning-sõnapaari peidetud tähendus on otse välja toodud kolmandas sõnas. Matti Kuusi⁹ nimetab tüüpiliste muinaskenningitena sõnauhendeid *kuu sõsar* 'päike', *kullajagaja* 'kuningas'. Leea Virtanen¹⁰ on öelnud, et geneetilist sugulust muinasskandinaavia kenningite ja eesti kenningilaadiliste üleskirjutuste vahel pole tõendatud, kuid kenningliku mõistatuse selgekujulisteks näideteks on ahelstruktuuriga eesti mõistatustüübid:

EM 1324 – *Mustlase uur, sia tamm, konna kaev ja kassi õun? Pää (päikene), lepp, lusikas ja kadakamari.*

EM 1509 – *Oru oinas, laane lammas? Hunt ja karu.*

EM 1876 – *Rüüsi rebane? Korp.*

EM 2165 – *Teeliba, maasuga, metsakukk, meresikk, ranna valgepää vasikas? Regi, ägli, kägu, kala, vaht.* (Viimase tüübi redaktsioonides esinevad veel kenninglikud troobid *nurmenukk – naber* (suur viljahakk), *merehiir – laev*, *meremumm – vähk*, *Tallinna valge vahakivi – sool*, *merekell – laev*, *kõtutaba – naba*, *metsapukk – heinakuhi*, *järvesikk – vähk*, *ussaia tõlk – peni*, *tänavanolk – siga*, *tänavatrull – siga*, *õuetelg – koer*, *kodukukk – kikas*, *soosukk – kuhi*, *õuetõnn – koer*, *tuavähk – laps*, *tanumitont – värat*, *ussehunt – koer*, *laanõ lammas – uss*, *heinaniip – vikat*, *kambrikass – perenaene*.)

EM 2592 – *Õue tõlk ja välja välk? Piits.*

Ka eesti kõnekäändude seas on küllalt palju kenninglikke eufemisme, mida on tavaks nimetada ka kujundlikeks terminiteks, nt tekstid *ree-rasv* tähendusega 'lumi', *naiste tahk*, *kana ninarätik* tähendusega 'põrand'.¹¹

⁹ Kuusi, Matti 1992. „Kenning”-jälkiä kalevalaisessa muinasepiikassa? – Metafora: Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuurin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 107.

¹⁰ Virtanen, Leea 1966. Suomalais-virolainen arvoitussarja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 14.

¹¹ Baran, Anneli 2005. Fraseoloogilistest liitnimisõnadest. – Mäetagused, 27, 157–167.

Nn kenninglike keerdküsimuste, kus vastuses defineeritakse küsimuspooles esitatud sõna kenningliku troobi abiga, näidetena võib nimetada kirjapanekuid:

Mis on abielu? Mehe lõpp. / Lolluste tippaste.

Mis on akvaarium? Eluskala konserv.

Arvelaud – hullu viiul.

Mis on eksam? Kõrbe ületamine.

Mis on „2”? Argipäeva tõsiasi.

Mis on kamm? Kiilaspea nuhtlus.

Mis on „kohe”? Sõnakõlks.

Mis on kool? Loomaaed. / Piinapink.

Kooliarst – päästeingel.

Koolipink – soolaputka.

Lobisemine – sõnade kõhulahtisus.

Mis on märkus? Päeviku kannatus.

Noorus – lolluse looming.

Nurgas seismine – leinaseisak.

Nutt – tütarlaste relv.

Mis on spikker? Jumala annetus sellele, kes midagi ei tea.

Söökla – ahvide restoran / lahinguväli.

Tahvel – kriidikulutaja.

Tants – tallakulutamine.

Kes on õpetaja? Loomatalitaja. / Tegevusvabaduse piiraja. / Lõvitaltsutaja.

Õppenõukogu – jumalate nõukogu.

Mis on õpetajate tuba? Tapalava.

Mis on õpilane? Puurilind.

WC – daamide buduaar.

Mis on vastamine? Saatuse kutse.

Mõnikord võime keerdküsimustes, nagu just kenninglikele mõistatustele omane, kohata ka pöördstruktuuri – kenninglikku küsimuspoolt:

Mis on tahvililapp? Aatompomm koos tolmuga.

Mis on puurasv? Mesi.

Reerasv? Kivijuur? Lumi ja jää, maa, muld.

Mis on juudipiinaja? Zaporozjets.

Varesejalad? Ülemuste allkirjad.

Väärib mainimist, et kenninglikku troopi rakendatakse veel ühes keerdküsimusmallis, omapärastes *Kas võtad ...* ja *Kas lähed*-algulistes tekstides:

Kas võtad soo soldati või maa möldri? Heinakuhja või viljakuhila.

Kas võtad oru oina või laane lamba? Vähi või hundi.

Kas võtad puupunni või heinajunni? Õuna või hobusenonni.

Kas võtad selle, mis silla all sibiseb, või mis kadakapöösas kabiseb? Kala või ussi.

Kogu sedalaadi ainesele on tunnuslik, et lahendpaaris on enamasti kõrvuti „hea või kõlbulik” ja „halb või kõlbmatu” referent. Küsimuse mõistukõne ise on seevastu tihti konstrueeritud nii, et halvast püütakse jätta hea mulje ja vastupidi, ning seega tõugatakse vastajat vale vastuse poole.

Kokkuvõtteks

Keerdküsimuste suhted vanasõnadega näitavad viimaste tähenduskonteksti muutumist. Üldiselt peegeldavad arhailised vanasõnad (poeetilis-didaktiline ütluste repertuaar, mis võib olla täis vasturääkivusi) tervikuna maailmavaatelisi väärtushinnanguid, kus kajastuvad sotsiaalsühholoogilised arusaamad (mõõdukuse rõhutamine, vana uuele eelistamine, naturaalsete väärtuste eelistamine võõrandatuile, inimest kahjustavate pahede taunimine). Nali pole vanasõnades kohustuslik, kuid mitte ka välistatud. Seevastu keerdküsimustes on vanasõnalise ainese kasutuse eesmärkide keskmes huumor ja nali. Folkloori lühivormid on üleüldse koomilisega lahutamatu ja loomulikult seotud. Tõsimeelne vanasõnaline ellusuhtumine saab keerdküsimuste kontekstis vaimuka või vähem vaimuka konstruktsioonina äraspidise sisu ning pannakse kehtima asjade kohta, mille kohta need loogiliselt võttes ei käi – kokkusobimatus põhjustab ootamatuse ja üllatusmomendi, kutsudes esile huumori.

Lõpetuseks tuleb nentida, et mõistatuste ühel tänapäeva levinumal alaliigil keerdküsimusel on palju kokkupuutepunkte nii mõistatusliigisisest kitsalt pinnalt (nt keerdküsimus *versus* päris mõistus, keerdküsimus *versus* piltmõistus) kui ka laiemalt teiste folkloorivormidega (nt mõistus *versus* narratiiv, mõistus *versus* vanasõna). See tõestab veenvalt ainese mitmetahulisust, kus üks ja sama sisu võib pärimuse elavas kasutuses oma vormi vaheldada. Selline kohandumine mõjub hästi nii arhailise vanasõna kui ka keerdküsimuse elujõule. On juba klassikaks kulunud tõde, et kuidas mingit konkreetset arhiiviteksti oleks otstarbekam žanriliselt määratleda ja kuhu paigutada, on ikkagi arhiivitöötajate, mitte pärimuse valdaja probleem. Valdaja ehk kõneleja kasutab teksti kas teadlikult või alateadlikult vastavalt oma kultuuri-ruumis välja kujunenud traditsioonitunnetusele ja pädevusele.

Suhtlusvõrgustike mõjust võru kõnekeelele

Mari Mets

Tartu ülikooli teadur

Mis on suhtlusvõrgustik?

Sotsiolingvistikas moodustavad suhtlusvõrgustiku (lähemalt vt nt Milroy 1987) inimesed, kes on omavahel seotud. Sidemed, mis inimesi ühendavad, võivad olla erinevad, kuid kõige tavalisemad on sõprus-, sugulus-, töö- ja naabrussuhted. Nii kuuluvad kõik inimesed mingisse suhtlusvõrgustikku. Inimestevahelised sidemed võivad olla püsivad, kuid võivad ka nõrgeneda või isegi katkeda ning nende asemele võivad tekkida uued sidemed teiste inimestega. Seeläbi on võrgustikud (osaliselt) muutuvad kooslused, mille liikmed võivad vahetuda või liikuda erinevate võrgustike vahel. Liikmeid, kes liiguvad eri võrgustike vahel ega kuulu ühegi võrgustiku tuumikusse, nimetatakse perifeerseteks ehk nõrkadeks liikmeteks. Teatud võrgustikuga tugevalt seotud liikmeid nimetatakse tuumikliikmeteks. Kõige tavalisem on aga olukord, kus ühe võrgustiku liikmed võivad teatud võrgustikus olla tuumikuks, mõnes teises võrgustikus kuuluda aga perifeeriasse.

Eelnevast tulenevalt on kõige lihtsam jagada võrgustikke tihedalt ja nõrgalt seotuteks. Tihedalt seotud võrgustikus suhtlevad kõik liikmed omavahel. Lõdvalt seotud võrgustiku puhul ei tunne kõik võrgustikuliikmed üksteist, vaid suhtlevad ainult teatud liikmetega. Võrgustikke on määratletud ka teisiti: vahetud võrgustikud, teisesed võrgustikud ja passiivsed sidemed. Vahetusse võrgustikku kuuluvad pere ja lähedased sõbrad. Teisese võrgustiku liikmed suhtlevad omavahel sageli, kuid nende vahel puudub otsene vaimne ja rahaline sõltuvus. Passiivsed sidemed ühendavad neid inimesi, kelle vahel puudub regulaarne kontakt, kuid suhted vastavate inimestega on siiski mingil määral olulised (nt kauged sugulased).

Võrgustiku liikmete vahel võivad olla ühe- või mitmetasandilised suhted. Ühetasandilisteks nimetatakse suhteid, kus võrgustiku liikmeid ühendab ainult üht laadi suhe, nt naabrus. Mitmetasandiliste suhetega on tegemist siis, kui vastavaid suhteid on samade inimeste vahel mitut laadi, nt naabrus, sõprus, töö.

Suhtlusvõrgustik ja keelekasutus

Keeleteaduses on suhtlusvõrgustikku nähtud kui teatud norme kandvat üksust, mis võib soodustada keelekujude säilimist või muutumist. Tugevalt seotud võrgustiku puhul, kus võrgustiku liikmed ei suhtle väljapoole võrgustikku jäävate liikmetega, on eeldatud, et niisugune võrgustikustruktuur soodustab paikkondliku keele säilimist. Nõrgalt seotud võrgustiku puhul on täheldatud, et niisugune võrgustik pakub soodsat pinnast keelemuutuseks – normid ei ole nii tugevad. Kuna tavaliselt kuuluvad igasse võrgustikku nii tuumik- kui ka perifeersed liikmed, siis on perifeerseid liikmeid nähtud sildadena, kes ühendavad eri võrgustikke, kandes nii ühe võrgustiku keelejooni teise võrgustikku ja vastupidi. Selleks et teatud keelejooned leviks, peavad need olema kas prestiižsed, ökonoomsed või keelekasutust lihtsustavad: kõiki uuendusi ei võeta omaks. Keelejoonte levikut on võimalik uurida näiva aja (võrreldes eri põlvkondade keelekasutust) ja reaajaga (võrreldes sama keelekollektiivi keelekasutust eri ajahetkel) meetodi abil (viimast meetodit on kasutanud nt Fowler¹ Labovi kaubamajade-uurimuse kordusanalüüsil ja Guy Bailey² inglise keele variantide uurimisel Texas).

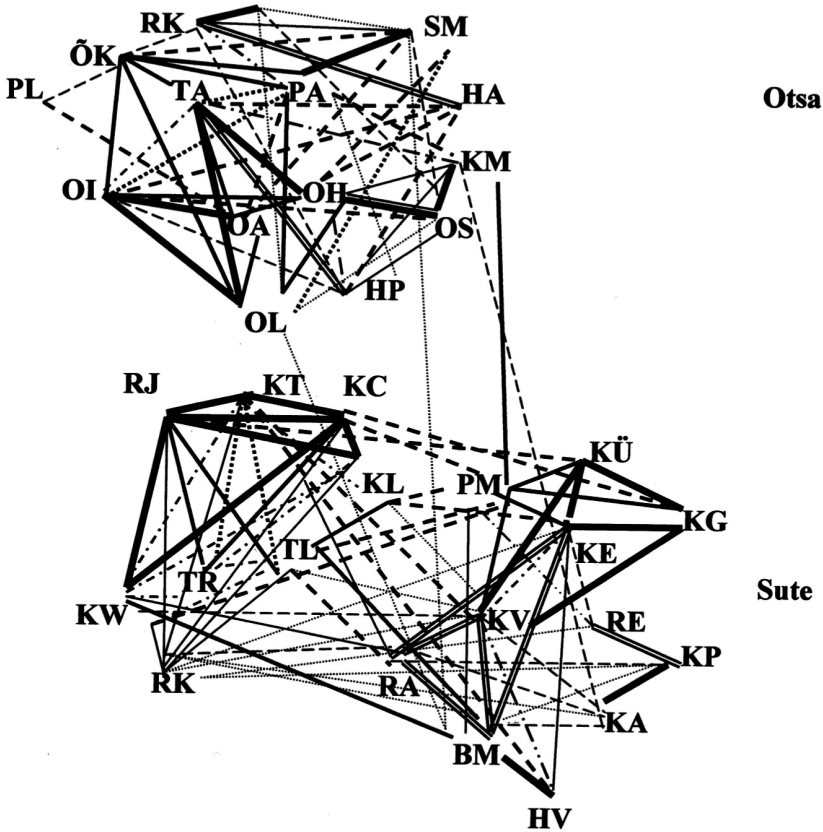
Võru kõnekeel ja suhtlusvõrgustik

Eesti kagunurgas kõneldav võru keel on teinud läbi mitmeid muutusi. 1990. aastatel on välja töötatud võru kirjakeele norm, mida kasutatakse (aja)kirjanduses. Muutunud on ka võru kõnekeel, mille kohta tehtud uurimused näitavad keelesisesid lihtsustumistendentsi. Üksikute keelejoonte uurimine on näidanud, et teatud grammatilised lõpud ja tunnused võivad üldistuda geograafilisse piirkonda või ka grammatilistesse vormidesse, kuhu nad keeleajalooliselt või reeglipäraselt kuulunud ei ole. Sellised variaablid on seesütleva lõpp ja *tud*-kesksõna tunnus, mille kasutust artikli järgnevas osas on vaadeldud suhtlusvõrgustiku näitel. Materjal on kogutud kahest Vastseliina kihelkonna külast, Sutelt ja Otsalt. Lindistused on tehtud 1991. ja 2006. aastal. Küsitletud on kolme põlvkonda (vanem, keskmine, noorem), nii mehi kui ka naisi,

¹ Fowler, Joy 1986. The social stratification of (r) in New York City department stores, 24 years after Labov. New York University MS.

² Bailey, Guy 2002. Real and Apparent Time. – J. K. Chambers; P. Trudgill; N. Schilling-Estes (eds.) The Handbook of Language Variation and Change. Oxford: Blackwell Publishing, 312–332.

eri haridustasemega keelejuhte (kohalik alg-, põhi-, kesk- ja kaugemal omandatud keskeri-/kõrgharidus). Keelejuhid moodustavad suhtlusvõrgustiku, mille liikmeid seovad sugulus-, sõprus-, töö- ja naabrusuhted (vt joonis 1).

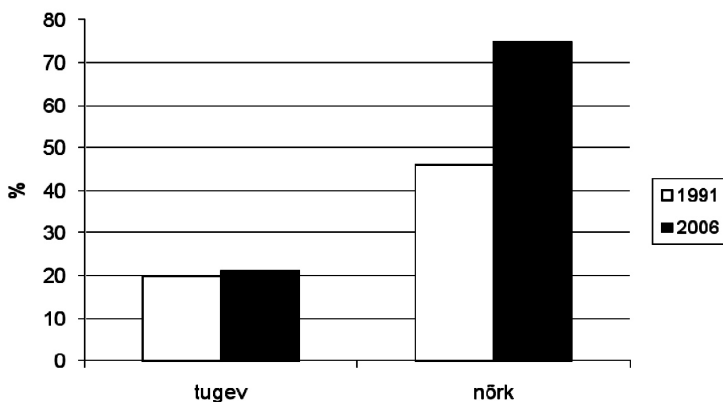
Joonis 1. Võrgustik 1991. aastal.

Joonte tähendused: pere ———; naaber ———, töökaaslane, sõber ———; töökaaslane, sõber ———; sõber ———; töökaaslane; pere, töökaaslane; naaber, sõber ———; sugulane ———; sugulane, töökaaslane; pere, naaber ———.

Võrgustiku liikmed on jagatud kahte rühma: tuumik- ja perifeersed liikmed. Tuumikliikmed on kohaliku võrgustikuga tugevalt seotud (enamasti kohalikku päritolu, samast piirkonnast pärit abikaasa, kodus kasutatakse võru keelt, positiivne suhtumine võru kirjakeelde jms). Perifeersed liikmed on kohaliku võrgustikuga nõrgemalt seotud

(piirkonda mujalt kolinud, abikaasa väljastpoolt piirkonda, kasutavad võru keele kõrval palju eesti ühiskeelt, võru kirjakeelde suhtuvad halvustavalt jms). Tuumik- ja perifeersete liikmete seesütleva käände lõpu ja *tud*-kesksõna tunnuse kasutamise võrdlusel on eeldatud, et nende kõnepruugis võivad ilmned erinevused.

Keeleajalooliselt on Vastseliina kihelkonnas olnud seesütleva käände lõpuna kasutusel *-h*, nt *mõtsah* 'metsas'. Praeguseks on seal aga hakatud kasutama ka *n*-lõppu (nt *mõtsan* 'metsas'), mis on esialgselt kuulunud ainult läänevõru keelealale. *n*-lõpp on normeeritud ka võru kirjakeeles. Eri uurimused on näidanud, et *n*-lõpp on levimas suulises keelekasutuses vastavalt sellele, mida nooremate keelejuhtidega on tegemist. Oma roll võib siin olla ka suhtlusvõrgustikul (vt joonis 2).

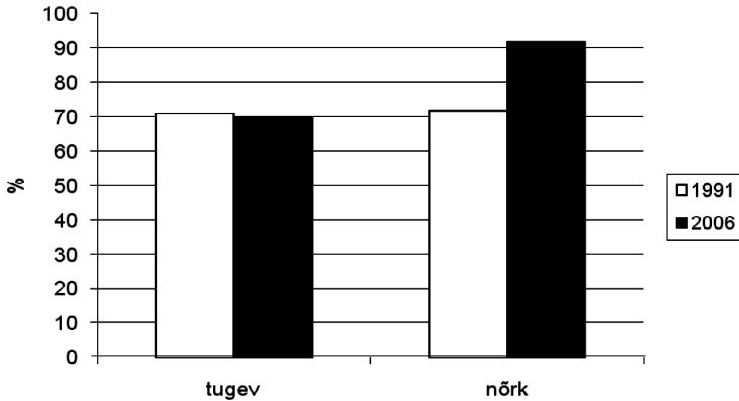
Joonis 2. *n*-lõpu osakaal võrgustikuga tugevalt ja nõrgalt seotud keelejuhtide keelekasutuses 1991. ja 2006. aastal.

Jooniselt 2 on näha, et võrgustikuga tugevalt seotud keelejuhtide ehk tuumikliikmete kõnepruugis on *n*-lõpu osakaal jäänud kahel ajahetkel samaks, võrgustikuga nõrgalt seotud keelejuhtidel ehk perifeersedel liikmetel on aga *n*-lõpu kasutus sagenenud. Võib oletada, et võrgustikuga nõrgalt seotud keelejuhid liiguvad eri võrgustike vahel ja soodustavad *n*-lõpu levikut piirkonnas (s.o idavõru keelealal), kuhu see ajalooliselt kuulunud ei ole.

Teine huvitav keelend, mis võru kõnekeele muutust peegeldab, on *tud*-kesksõna tunnus. Keeleajalooliselt on võru keeles *tud*-kesksõna vormides eristatud ainsust (*t*-tunnus) ja mitmuse (*tU(q)*-tunnus³), nt

³ *U* näitab, et tunnus allub vokaalharmooniale, *q* tähistab võru kirjakeeles kõrisulghäälikut, mis võib suulises kõnes nimetatud tunnuse lõpus hääluda.

kiri om kirotõt ‘kiri on kirjutatud’ ja *kiräq ommaq kirotõduq* ‘kirjad on kirjutatud’. Selline eristus on normeeritud ka võru kirjakeelde. Suulises kõnes kipub aga nimetatud eristus kaduma: ainsuslike vormidega kasutatakse mitmuslikku $tU(q)$ -tunnust. Võrgustikuanalüüsiga saadud tulemused viitavad sellele, et tegemist on keelemuutusega, mis on levinud nii tuumik- kui ka perifeersetel liikmetel kõnepruugis (vt joonis 3).

Joonis 3. $tU(q)$ -tunnuse osakaal võrgustikuga tugevalt ja nõrgalt seotud keelejuhtide keelekasutuses 1991. ja 2006. aastal.

Jooniselt 3 on näha, et võrgustikuga tugevalt seotud tuumikul on kahe perioodi jooksul mitmusliku $tU(q)$ -tunnuse osakaal jäänud samaks, nõrgalt seotud perifeersetel liikmetel on nimetatud tunnuse kasutus aga mõnevõrra sagenenud. Niisugune tulemus võiks osutada sellele, et mitmusliku $-tU(q)$ üldistumiseke aitavad kaasa pigem võrgustikuga nõrgalt seotud keelejuhid.

Kokkuvõtteks

Suhtlusvõrgustikud on lihtne meetod uurida, millistest inimestevahelistest suhetelaadidest oleneb nende keelekasutus. Nimetatud meetodit on võimalik lisaks piirkondlikele keelekujudele rakendada ka näiteks vähemuskeele, koodivahetuse, kakskeelsuse jms uurimiseks. Siinses artiklis vaatluse all olnud võru kõnekeele ja suhtlusvõrgustiku seose põhjal võib öelda, et võru kõnekeeles on toimumas muutused, mis johtuvad keelekasutajate seotusastmest kohaliku võrgustikuga: perifeersed liikmed soosivad uute keelendite levikut, tuumikliikmete keelekasutus

on reaalajas jäänud pigem samasuguseks. Vaatluse all olnud seesütleva käände lõpu ja *tud*-kesksõna tunnuse puhul on muutused toimunud võru keele sees (*-h* on vahetumas *n*-i vastu ja *-t* on asendumas *tU(q)*-ga), mitte eesti ühiskeele vahendite (seesütleva *s*-lõpp ja mineviku kesksõna *tud*-tunnus) abil.

Soovitusi edasilugemiseks

Bailey, Guy 2002. Real and Apparent Time. – The Handbook of Language Variation and Change. J. K. Chambers, P. Trudgill and N. Schilling-Estes (eds.). Oxford: Blackwell Publishing, 312–332.

Jüvä, Sullõv 1994. Till'okõnõ tiijuhtj võro kiräkeele manoq. Navi: Võrovaimu Selc.

Mets, Mari 2007. South Estonian written standard and actual spoken language: variation of the past participle markers. – *Linguistica Uralica* XLIII (3), 161–172.

Mets, Mari 2010. Suhtlusvõrgustikud reaalajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mets, Mari; Kristiina Praakli 2007. Suhtlusvõrgustikud võrukeste keelelise käitumise tõlgendajaina. – *Keel ja Kirjandus* 10, 799–817.

Milroy, Lesley 1987. Language and Social Networks. Second edition. Oxford: Basil Blackwell.

Pajusalu, Karl; EvaVelsker; Ervin Org 1999. On recent changes in South Estonian: Dynamics in the formation of the inessiive. – *International Journal of the Sociology of Language*, 139, 87–103.

Pealkirjade temaatika ja muutumine Estonia laevahukku käsitlevates ajaleheuudistes

Andra Orastu

Tallinna ühiskümnaasiumi abiturient

Reisiparvlaeva Estonia hukust möödus tänavu sügisel 16 aastat. 1980. aastal Saksamaal ehitatud alus uppus tormisel merel 1994. aasta 28. septembri ööl, surma sai rohkem kui 800 inimest. Tragöödia ulatus ja laevahuku ebaselged asjaolud on põhjustanud praeguseni kestva huvi Estonia õnnetuse vastu. Rahuaja suurima katastroofina püsib see üha paljude inimeste mõtetes, sel teemal on kirjutatud raamatuid ja tehtud filme, samuti ei kao teema ajakirjanduse veergudelt.

Artikli materjaliks on Eesti suuremate päevalehtede Postimehe, Õhtulehe ja Eesti Päevalehe Estonia hukuga seotud artiklite pealkirjad 28.–30. septembrini 1994., 1999., 2004. ja 2009. aastal, mil katastroof kas toimus või mil sellest möödus vastavalt viis, kümme ja viisteist aastat (1994. aasta materjalist puudub Eesti Päevaleht, mis hakkas ilmuma alles 1995. aastal). Kokku on analüüsitud 16 lehenumbri 181 pealkirja. 1994. aasta pealkirjadele viidatakse näidete juures kuupäevaliselt, hiljem aastaarvuga. Eesmärgiks on jälgida, milliseid teemaga seotud vaatepunkte pealkirjades esile tõstetakse ja kuidas pealkirjade sisu on aja jooksul muutunud, samuti pööratakse tähelepanu kasutatud kujunditele ja pealkirjade emotsionaalsusele. Eraldi vaadeldakse kaanepalkirju ja sisulehekülgedel paiknevaid pealkirju. Artikkel põhineb 2010. aasta emakeeleolümpiaadil auhinnatud uurimistööl (juhendaja emakeeleõpetaja Aili Tarvo).

Pealkiri on kindlate tunnustega iseseisev minitekst. Tiit Hennoste rõhutab 2001. aastal ilmunud „Uudiste käsiraamatus”¹, et pealkiri on iseseisev element, mis peab olema mõistetav ilma teksti lugemata. Pealkiri peab olema nii täpne ja selge, et pole vaja lugu lugeda, saamaks teada, mida loos ja pealkirjas endas öelda tahetakse. Pealkiri peab andma lugejale uudise resüme, meelitama teda lugema ja osutama kõige olulisemale infole loos.²

¹ Hennoste, Tiit 2001. Uudise käsiraamat. Tartu: TÜ Kirjastus.

² Samas, lk 301.

Kõige üldisema temaatilise liigituse järgi viitavad Estonia hukuga seotud pealkirjad kas otse õnnetusele, selles osalenud isikutele ja nende lähedastele, päästetöödele, õnnetuste arvatavatele põhjustele või edastavad õnnetustega seotud ametlikke teadaandeid.

Kaanepealkirjad

Kaanepealkirjad kajastavad tavaliselt ilmumispäeva kõige tähtsamaid uudiseid. Estonia huku unustamatust rõhutab asjaolu, et seda sündmust esitletakse kõikidel vaadeldud aastatel ajalehtede esilehel. Kaanepealkirju oli kokku 23.

Kõige enam on kaanepealkirju vahetult pärast katastroofi – Postimehes kuus, Õhtulehes viis erinevat pealkirja. Esimesed pealkirjad kõnelesid sündmusest endast: „Reisilaev Estonia hukkus eile öösel, viies merepõhja üle 800 inimese” (PM 29.09.1994), „Suurim rahuagegne merekatastroof Läänemerel” (PM 29.09.1994). Järgnevatel päevadel kajastasid need pääste- ja otsimistöid („Öö ei toonud uppumispaigal uut” (ÕL 29.09.1994), „Estonia hukkumispäigas jätkuvad otsingud” (ÕL 29.09.1994), „Lähipäevil hakatakse fotorobotitega määrama Estonia täpset asukohta” (PM 30.09.1994), „Esimesed Estonialt päästetud saabusid koju” (PM 30.09.1994)) või katastroofi põhjuste otsimist („Õnnetuspõhjuste uurimist segab torm” (ÕL 30.09.1994), „Uppunud laevast ujub pinnale räpane raha” (ÕL 30.09.1994)).

Järgnevatel aastatel piirduakse katastroofi aastapäeval esikaanel ühe, harvem kahe (EPL 1999, ÕL 2004) kaanepealkirjaga. Enamasti viidatakse traagilisest õnnetusest möödunud ajavahemikule: „Viis aastat Estonia hukust” (PM 1999), „10 aastat Estonia hukust: elu kestab edasi” (ÕL 2004), „15 aastat Estonia hukust” (EPL 2009). Mõni pealkiri viitab sellele, et hoolimata õnnetusest pole mereohutus paranenud: „10 aastat Estonia hukust – mereohutus samal tasemel” (EPL 2004) või puudutab õnnetuse põhjusi: „Tõde sügaval Läänemere põhjas” (PM 2009). Pealkirjad muutuvad ajapikku personaalsemaks: „Viis aastat emata olnud poisid mõtlevad tihti Estonia hukule” (EPL 1999), „Kartsin, et mul läheb isa nägu meelest ära” (ÕL 2004), „15 aastat Estonia hukust: pääsenu pihtimus” (ÕL 2009).

1994. aasta kaanepealkirjad ja üldse pealkirjad on kõige tundelisemad, kõige enam just õnnetusejärgsel päeval ehk 29. septembril: „Meie mõtted on kõigi laevakatastroofi sattunutega” (PM 29.09.1994). Aastatega aga muutuvad kaanepealkirjad oma olemuselt: alguses olid

pealkirjad informeerivad, kuid aja möödudes on need muutunud mälestusteks ja meeldetuletusteks: „Pääsenu: inimesed hakkavad unustama” (PM 1999), „Lootus on kustunud, jääb vaid mälestus” (ÕL 1999) või etteheiteks unustamise pärast: „Võimud unustasid kaastunde Estonia huku aastapäeval” (EPL 1999).

Katastroofile viitavad sisupealkirjad

Estonia laevakatastroofi kajastavad pealkirjad annavad vahetult pärast sündmust üsna hea ülevaate kogu sündmuste kronoloogiast. Esimesed pealkirjad kõnelevad laevahuku toimumisest: „Reisilaev Estonia hukkus eile öösel, viies merepõhja üle 800 inimese” (PM 29.09.94), „Estonia uppus täna öösel” (Õhtuleht 28.09.94).

Järgmised pealkirjad lisavad vähehaaval infot: „Eile õhtuks oli teada, et Estonial oli vähemalt 964 inimest”, „Estonia hukkumispäigalt leitud inimesed”, „Eesti elanikest reisijad reisipraamil Estonia” (PM 29.09.94), „„Estonia” hukkumispäigas jätkuvad otsingud” (ÕL 29.09.94), „Estonial olnute ja pääsenute nimekiri” (PM 30.09.1994), „Estonia posti ei vedanud” (ÕL 30.09.1994).

Küllap oskavad ajakirjanikud pealkirju ka värvikamaks kirjutada, kuid õnnetusejärgsetel päevadel paistab silma suundumus piirduda faktidega. Sündmusest kõnelevad pealkirjad on sageli vaid mõnesõnalised: „Estonia šokk” (PM 29.09.94), „Estonia päästetööd” (EPL 1999), „10 aastat Estoniast” (PM 2004), „Estonia hukk 15” (PM 2009). Pikemad pealkirjad esitavad detaile kuni arvudeni: „Eile õhtuks oli teada, et Estonial oli vähemalt 964 inimest” (PM 29.09.1994) või laevaõnnetusejärgseid sündmusi: „„Estonia” hukkumispäigas jätkuvad otsingud” (ÕL 29.09.1994). Tundeid esitatakse katastroofi kirjeldamisega seoses tagasihoidlikult: „Estonial olid Eesti parimad meremehed” (ÕL 29.09.1994), hilisematel aastatel lisandub emotsionaalsust: „Estonia vari jääb igaveseks lähedaste südameisse” (PM 1999), „Igaüks Eestimaal hoiab südames tükikest hukkunud Estoniast” (EPL 2009).

Sündmusega kaasnevat kajastavad pealkirjad

Kolmandik pealkirjadest (69 pealkirja 181-st) ei käsitle otseselt katastroofi, vaid muid sellega kaasnevaid sündmusi – 1994. aasta katastroofipäevadel on need peamiselt kaastundeavaldused, info kriisiabi kohta, abistamisfondide avamise teated, leinatalitused, ametiasutuste

(presidendi, presidendi kantselei, siseministeeriumi, Tallinna linnavolikogu jt) ametlikud teated. Tunnetele viitavaid pealkirju oli vähe, aga siiski: „Värelev küünlaleek ja punased roosid” (ÕL 29.09.1994). Järgnevatel aastatel on lisandunud palju metafoorseid pealkirju, mille pole otsesest viidet Estoniale, näiteks „Titanic näitab uut tasandit” (EPL 1999), „Kurva öö unenäod” (ÕL 2004), „Merel on ikka meeletu jõud” (ÕL 2004), „Lisaks kuulujuttudele sünnitavad traagilised õnnetused ka anekdoote” (EPL 1999).

See, et paljud pealkirjad ei viita otseselt Estonia laevahukule, võib olla seletatav ühelt poolt sellega, et ühes ajalehes on palju Estonia-teemalisi uudiseid ja samu väljendeid ei taheta pidevalt korrata, teiselt poolt on hilisematel aastatel info asemel keskendunud meenutustele ja mälestustele, lugude emotsionaalsememaatika tingib ka kujundlikumaid pealkirju. Ka eeldatakse arvatavasti, et kui vastavad artiklid ilmuvad kuupäevadel, mis on Estonia katastroofipäeva aastapäeva läheduses, saavad lugejad isegi aru, millele viidatakse.

Pääsenute ja hukkunute lood

Paljud artiklid kõnelevad katastroofist pääsenutest või nende lähedastest ja nagu ikka persoonilood, on need artiklid lugejale tavaliselt väga huvipakkuvad. Intervjuusid on saadud juba vahetult õnnetuse järel: „Mida räägivad päästetud” (PM 30.09.1994), „Ain-Alari peab sünnipäeva juba kodus” (ÕL 30.09.1994). Järgnevatel aastatel selliste lugude arv suureneb: „Kaptan Anderssoni pojad merd ei jäta” (ÕL 1999), „Sündimata pojaga pääsenud naine pelgab torme” (PM 1999), „Kui vanaema hakkas emaks...” (ÕL 2004). Pealkirjades kasutatakse kõige sagedamini otsekõnena inimeste ütlusi seoses õnnetusega, näiteks „Estonialt pääsenu: „Mu kell jäi seisma kolmveerand kaks”” (PM 30.09.1994), „Pääsenu: inimesed hakkavad unustama” (PM 1999), „Tüdruk, kes mind aidata tahtis, suri” (ÕL 29.09.1994). Kokku oli vaadeldud aastatel 25 lugu inimestega, kes pääsesid laevalt eluga.

Hukkunute lähedastest on tehtud kokku seitse artiklit, kus meenutatakse armastatud inimesi. Selles traagilises õnnetuses kaotati sugulasi, sõpru ja tuttavaid. Selleletemalised artiklid kannavad väga tundelisi pealkirju: „Vend jäi mul kõigest 13-aastaseks” (ÕL 2004), „Ema-isa otsivad tüdrukuid surmani” (EPL 1999), „Kartsin, et mul läheb isa nagu meelest ära...” (ÕL 2004, kaanepealkiri ja selle variant „Kardan kõige rohkem, et unustan isa hääle ja näo” (sama lehenumbri sisupealkirjas)).

Kõige rohkem on hukkunutega seotud lugusid ilmunud Õhtulehes, kus see teema on kajastatud kõigil uurimise all olevatel aastatel: 1994., 1999. ja 2009. aastal üks ning 2004. aastal isegi kaks lugu. Eesti Päevalehes (1999) ja Postimehes (2004) on neil aastatel kummaski ainult üks selline persooniartikkel ilmunud.

Katastroofi põhjusi kajastavad lood

Kõige rohkem kajastusid laevakatastroofi põhjused või põhjuste otsimine 1994. ja 1999. aasta pealkirjades, kummalgi aastal viies pealkirjas. Juba päev pärast õnnetust väljendatakse uskumatust ja esitatakse versioone: „Estonia oleks pidanud tormi taluma” (PM 29.09.1994), „Estline'i arvates pidi reisipraam Estonia olema uppumatu” (PM 29.09.1994), „Pääsenute arvates murdus Estonial esiots” (30.09.1994), „Soomlaste versioonid õnnetusest” (PM 30.09.1994). Kõige rohkem räägitakse plahvatuses: „Estonia katastroofi võimalikud põhjused. Viimane versioon: plahvatus või kokkupõrge” (PM 30.09.1994). Aja jooksul on mõned põhjused pealkirjades ka ümber lükatud: „Polnud seal mingit pommi!” (ÕL 1999), „Estonia huku pommiversioon osutus pelgalt meediamulliks” (PM 1999), „Estoniat ei hukutanud plahvatus” (PM 1999). 2004. ja 2009. aastal huku põhjuseid pealkirjades eriti ei kajastata (üks pealkiri 2004. aasta Õhtulehes, üks 2009. aasta Postimehes), sest uut informatsiooni Estonia uppumisest pole.

Ajalehtede pealkirjadest võib aru saada, et viga ei pruukinud olla ainult laeva ehituses ja tormis, vaid õnnetusse võis olla segatud ka midagi ebaseaduslikku. 1999. aasta Õhtulehe pealkirjas „Müüdid: kellele oli „Estonia” uppumine kasulik?” arvatakse, et tragöödia taga võis olla keegi, kes katastroofist võis kasu saada. 2009. aasta Postimehes kahtlustatakse näiteks Rootsi riiki: „Mida rootslased Estonial tegelikult vedasid?”.

Põhjust küll otseselt mitte väljendavaid, aga kahtlusi külvavaid ja vastuseta jäänud küsimustele viitavaid pealkirju on mitu, näiteks „Miks hukkus septembritormis parvlaev Estonia?” (PM 1999) või „Katastroofimüüdid varjutavad uurimiskomisjoni ametliku töö” (EPL 1999).

Keelekujundid ja emotsioonid

Näiteid emotsionaalse ja metafoorse keelekasutuse kohta oli juba esitatud pealkirjanäidetes. Ajakirjanduses on Estonia hukku väljendatud erinevate metafooride ja sünonüümidega. Mitmes pealkirjas on Estoniat võrreldud Titanicuga, mis uppus 14. aprillil 1912. aastal, sõites vastu jäämäge, näiteks „Titanic näitab uut tasandit” (EPL 1999) ja „Eesti Titanic” (PM 2004). Ümberütlevaid nimetusi oli pealkirjades kokku 20. Osa kujundeid on seotud otseselt Estoniaga, näiteks „Õnnetusekuulutajad” (ÕL 1999), „Estonia vari Eesti kohal” (PM 2009), „Estonia on ikka veel pinnal” (EPL 2004), teised üldistavad Estonia katastroofi, näiteks „Suurim rahuaegne merekatastroof Läänemeresel” (PM 30.09.1994) või viitab metafoor laevahukust kirjutatud raamatule: „Raamatusse raiutud hukk” (PM 2004).

Kujundites esineb palju emotsionaalsust, kuid sageli ei pruugi aru saada, millest artiklis juttu. Selliseks näiteks on Õhtulehe pealkirjad „Värelev küünlaleek ja punased roosid” (1994) ning „Kurva öö unenäod” (1999).

Kõige rohkem on ümberütlevaid nimetusi kasutanud Eesti Päevaleht 1999. aastal (5). Ka kõikide uuritavate aastate peale oli enim kujundlikke pealkirju Eesti Päevalehes (9), Postimehes oli kokku 7 ja Õhtulehes 4 kujundlikku pealkirja.

Nagu eespool toodud näidetest näha, on suur osa pealkirju nii emotsionaalse sündmuse kohta üllatavalt neutraalsed ja informatiivsed, eriti alguses. Tugeva emotsionaalse laenguga pealkirju leidsin 15. Muidugi oli neid juba esimeste õnnetusejärgsete päevade lehtedes: „Meie mõtted on kõigi laevakatastroofi sattunutega” (PM 29.09.1994), „See ei saanud juhtuda, seda ei tohi juhtuda” (PM 30.09.1994), „Täna on Eestis leinapäev” (ÕL 28. 09.1994). Alati on emotsionaalsed intervjueeritavate tekstidest pealkirjaks tõstetud tsitaadid, mille kohta on näiteid eespool.

Kõigi eestlaste isiklikku suhet katastroofiga väljendavad pealkirjad „Estonia vari jääb igaveseks lähedaste südameisse” (PM 1999) ja „Igaüks Eestimaal hoiab südames tükikest hukkunud Estoniast” (EPL 2009).

Neljal vaadeldud aastal oli Postimehes vastaval teemal kolm tundeist pealkirja (1994 ja 1999), Eesti Päevalehes neli (1999 ja 2009), Õhtulehes kuus (kõigil aastatel).

Lõpetuseks

Estonia huku teemalisi pealkirju uuritud aastate kaupa võrreldes selgus, et pealkirjade sisu on aja jooksul muutunud. Kui katastroofiaastal olid pealkirjad ühelt poolt informatiivsed ja neutraalsed, teiselt poolt emotsionaalsed, siis hilisematel aastatel tõuseb esile kaks teemat: ühelt poolt ellujäänute ja hukkunute lähedaste meenutused ja mälestused, teiselt poolt Estonia hukuga seotud asjaolud ja kahtlused, et me ei tea siiani Estonia uppumise kõiki asjaolusid. Teema jätkuvat olulisust rõhutab see, et iga viie aasta tagant meenutatakse seda sündmust mitte ainult ajalehtede sisukülgedel, vaid eranditult ka kaanepealkirjades.

Estonia huku kajastamine väheneb aastatega. Kõige rohkem ja kõige emotsionaalsemalt kajastati uudist siis, kui sündmus oli äsja aset leidnud. Kuni ühiskond ei saa usutavat ja rahuldavat vastust küsimusele, miks uppus Estonia, räägitakse ja kirjutatakse sellest edaspidigi.

K e e l e n Õ u a n n e

Rootsi laud ja *buffet*

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Peokorralduses ja toitlustuses on viimastel aastakümnetel väga populaarseks saanud selline „serveerimisviis, mille puhul toidud ja joogid ning söömis- ja joomisvahendid on pandud lauale, kust iga sööja võtab endale soovitu ise ning sööb seistes või valib istekoha vabalt (ei istuta toitude ja nõudega laua ümber)”¹. „Eesti keele seletavas sõnaraamatus” (2009) on *Rootsi laua* kohta kaks osaliselt kattuvat seletust. Artiklis „Rootsi” öeldakse, et *Rootsi laud* on „serveerimisviis, mille puhul toidud ja joogid ning lauanõud pannakse lauale, kust iga sööja valib endale soovitu ise”. Sama seletuse leiab ka artiklist „*buffet*”, kus *Rootsi laud* on lisatud *buffet*’ sünonüümina. Artiklis „laud” on *Rootsi lauda* kirjeldatud kui „eine serveerimise viisi, mille puhul igaüks võtab valmis pandud toitudest soovitava ning sööb seistes v valib istumiskoha vabalt”.

Nagu seletav sõnaraamat, nii seob ka õigekeelsussõnaraamat *buffet* tähenduslikult *Rootsi lauaga*. Serveerimisviisil ja asjakohaselt kaetud laual keeletarvitusel sageli vahet ei tehta. Viimase rõhutamisel lisatakse *buffet*’le mõnikord täpsustus *laud: buffet-laud (Rootsi laua* puhul see vajadus puudub). Samamoodi on toimitud näiteks soome keeles: *buffettipöytä* ‘isevõtmislaud (laud, kust igaüks soovikohased toidud võtab)’². Kuna sellise serveerimisviisi puhul teenindavad sööjad end

¹ Eesti entsüklopeedia. 8. kd. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995, 213–214, artikkel „rootsi laud”.

² Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi-viro-suursanakirja. 1. –2. Eesti Keele Instituut. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Tallinn–Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2003.

ise, saab laudu selle järgi nimetada *iseteeninduslaudadeks* ehk lühemalt *selvelaudadeks*³. Sirje Rekkorilt on aastal 2000 ilmunud raamat „Selvelauad”, kus ta ütleb järgmist: „Üldiselt võiks selvelaudadeks nimetada selliseid laudu, mille juures külalised ei istu ning teenindavad end ise. Suupisted ja joogid võivad olla laudadel, neid võivad teenindajad pakkuda ka kandikutelt või baarist. Söömine võib toimuda nii istudes kui ka seistes.”⁴ Samas esitab Rekkor ka selvelaudade liigituse: furšettlaud, Rootsi laud⁵, puuviljalaud, juustulaud, kokteililaud, eeljoogilaud, tervitusjoogilaud (põimides selles paraku kokku nii serveerimisviisi kui ka serveeritavat kajastavad nimetused).

Furšettlaua puhul asetatakse nõud ja söögiriistad ning serveeritakse söök-jook ühele või mitmele lauale, mille ääres ei istuta. Nagu nimetuski ütleb (sõna *furšett*⁶ tuleneb prantsuskeelsest sõnast *fourchette* ‘kahvel’), pakutakse furšettlaual roogi, mida saab süüa kahvliga või näppude vahelt. Istumiskohad üldjuhul puuduvad ning süüakse ja juuakse seistes.

Ka *Rootsi laua* puhul serveeritakse toidud ning asetatakse nõud ja söögiriistad ühele või mitmele lauale, mille ääres ei sööda. Söömiseks kaetakse eraldi lauad, mis võivad asuda ühes või mitmes ruumis. Rootsi lauana võib katta hommiku-, lõuna- ja õhtusöögilaua, samuti kohvi- ja teelaua ning vastuvõtulaua.⁷

Sirje Rekkori järgi pole piir furšettlaua ja Rootsi laua vahel väga selge. Nimelt sellist furšettlauda, millel serveeritakse rohkesti kuumi ja külmi suupisteid ning söömiseks tarvitatakse kahvleid ja lusikaid, nimetatakse sageli pidulikuks Rootsi lauaks. Vahe kahe lauatüübi vahel väljendub sageli vaid toidu hulgas (furšettlaua puhul on toitu vähem, Rootsi laua puhul rohkem).⁸

Nagu nimetus ütleb, on Rootsi laua ajalooline kodumaa Rootsi. Kuningakojas oli juba paarsada aastat tagasi kombeks katta suuremale

³ Vt nt Kodu ja perekond. Koostanud S. Masso. Tallinn: Valgus, 1977, 195; Ereht, T; R. Kull, H. Meriste 1985. Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus, 98.

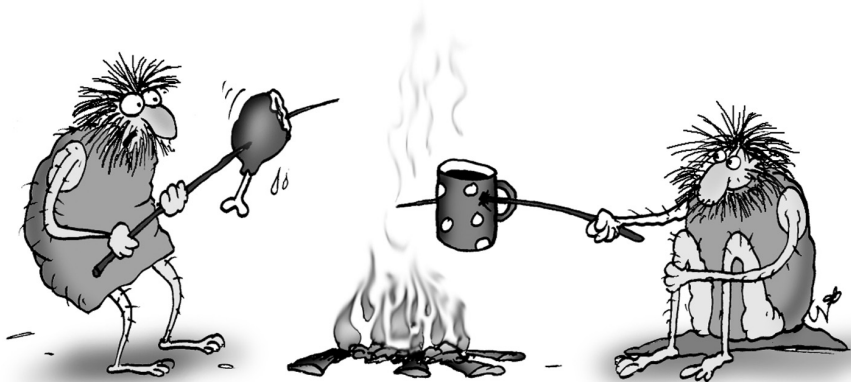
⁴ Rekkor, Sirje 2000. Selvelauad. Avita, 5.

⁵ Sirje Rekkoril kohanimi väikese algustähega: „rootsi laud”.

⁶ Õigekeelsussõnaraamat (2006) annab tsitaatsõnana *fourchette* ‘kerge eine püstijalavastuvõtul’ ja *fourchette*-laud. Eesti keele seletav sõnaraamat (2009) ja võõrsõnade leksikon (2006) esitavad mugandi *furšett*. Kuna ka erialainimesed kasutavad mugandit, võiks kaaluda selle lisamist järgmisse ÕSi.

⁷ Rekkor, Sirje 2000. Selvelauad. Avita, 5.

⁸ Rekkor, Sirje 2000. Selvelauad. Avita, 67.

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

hulgale külalistele laud eraldi ruumi, kust igäiks endale meelepärase hankis ja söögiruumi nautima suundus. Kuningakojast levis komme üle kogu Rootsi riigi ja sellega tollal väga tihedalt seotud Norrasse ja Soome.⁹ Nimetust *Rootsi laud* kasutatakse eesti keeles, ka nt vene keeles: *шведский стол*, kuid rootsi keeles nimetatakse seda *smörgåsbord* 'võileivalaud'. Soome erialakirjanduses on levinud nimetused *seisova pöytä* ja *noutopöytä*, samuti *voileipäpöytä*. Rootsilähtene nimetus on kasutusele võetud paljudes maades (sageli ilma diakriitiliste märkideta variandina *smorgasbord*). Rahvusvaheliselt tuntuks sai *smörgåsbord* 1939. aastal New Yorgi maailmanäitusel, kus seda pakuti Rootsi paviljonis Kolme Krooni (rts Tre Kronor) restoranis. Tänu käepärasusele on Rootsi laud levinud Skandinaaviast kõikjale, osutudes eriti populaarseks hotellides ja laevadel.

Lõuna-, hommiku- ja õhtusöögiks kaetud Rootsi lauda nimetatakse ka *buffet* (lähtub prantsuse keelest), mis on Rootsi laua Kesk-Euroopa vaste.¹⁰ Praegusajal on *buffet*-lauad laialt levinud laevadel, hotellides ja restoranides. Söögikohtade puhul kasutatakse *buffet*-sõna nii täpsustava täiendina (*buffet*-restoran) kui ka iseseisvalt: *käisime naabruses asuvas buffet's lõunat söömas* (vrd nt *einelaud*, mis märgib nii toitlustuskohta kui ka eineks kaetud lauda). Söögikohti, kus leti taga seisev teenindaja paneb sööjale ise toiduportsu kokku, *buffet*-sõnaga vääristama ei peaks. Samuti ei sobi *buffet*'d kasutada selvesöökla või -kohviku puhul, kus klient valmis pandud söögi- ja joogiportsjoneid letilt võtta saab.

⁹ Rekkor, Sirje 2000. Selvelauad. Avita, 67

¹⁰ Samas.

Uute väljendite moodustamisel on sõnaühendit *Rootsi laud* tülikas kasutada: keelend läheb veel pikemaks ning liitsõnamoodustus pole võimalik. Näiteks *Hiina toitude Rootsi laud* (*Hiina Rootsi laud* võib jääda ebaselgeks), *hommikusöögi Rootsi laud* ~ *hommikune Rootsi laud*, *Rootsi laua lõunasöök*, *Rootsi laua menüü*.

Buffet' kasutajal on vaja aga teada, et tsitaatsõna tuleb muust eesti tekstist eristamiseks kirjutada teises kirjas (nt kaldkirjas ehk kursiivis, kui muu tekst on püstkirjas), käänamisel tuleb kasutada ülakoma ja liitsõnas sidekriipsu: *külm, soe ja magus buffet, nautis Hiina (toitude) buffet'd, lõunasöögi-buffet* ~ *lõuna-buffet, buffet-vastuvõtt*. Paraku on paljudele keeletarvitajatele need nõuded võõrad ja õigekirjutuse kordaseadmine jääb parimal juhul keeletoiemetaja või mõne teadliku keeletarvitaja õlule, halvimal juhul aga tegemata.

Igapäevases keeletarvituses paistab domineerivat hoopis oskamatumult moodustatud hääldusmugand *buffee*. Kui mugandist jutt, oleks mõeldav kasutada olemasolevat, samast prantsuse *buffet'*st lähtuvat *puhvetit*. Mari Musta järgi¹¹ on selle prantsuse sõna meile vahendanud vististi vene keel (*буфет*). Vene keelde arvatakse sõna tulnud saksa keele (*Büfett*) või itaalia keele vahendusel (*buffetto*).¹² *Puhveti* senistele tähendustele 'einela, joogi ja kerge söögi müükla' ja 'puhvetkapp' lisanduks selvelaau ja sellelt serveerimise tähendus. Tsitaatsõna ja sõnaühendiga võrreldes oleks *puhvetil* eeliseid liitsõna moodustajana: *supipuhvet, magustoidupuhvet, hommikusöögi puhvet* ~ *hommikupuhvet, puhvetkärü*. Mõnevõrra on seesuguseid *puhveti*-sõnu keeletarvituses ka näha. Rootsi laua sünonüümiks on pakutud ka liitsõna *puhvetlaud*.¹³

Uut *buffet'*st lähtuvat hääldusmugandit ilmselt keelest tõrjuda ei õnnestu, küll tuleb aga keeletarvitajale pakkuda korrastatud varianti. Milline see olla saaks? Võimalikud oleksid *bufee* (eestipärane hääldus) ja *büfee* (prantsuspärane hääldus). Mõlemat varianti ja ka olemasolevaid võimalusi on põhjalikult arutatud nii Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas kui ka eesti keele instituudi keelekorraldusosakonnas. Märkimisväärne osa keeleteoimkonnast mugandit *bufee* ei poolda või kõhkleb selles, osa peab aga võimalikuks kuju *büfee*. Kuivõrd keelekasutaja vajab siiski abi eesti keelde sobiva hääldusmugandi saamiseks, kaaluvad eesti keele

¹¹ Must, Mari 2000. Vene laensõnad eesti murretes. Eesti Keele Sihtasutus, 309.

¹² <http://vasmer.narod.ru>.

¹³ Tooman, Heli; Enn Veldi 2006. Inglise-eesti ja eesti-inglise turismisõnastik. English-Estonian and Estonian-English Dictionary of Tourism. Studium.

instituudi keelekorraldajad, kas fikseerida neljanda variandina kuju *bufee*. Selle variandi kasutust toetab ka erialakeel¹⁴. Hääldusmugand tsitaatsõnaga võrreldes kirjas teistsugust vormistust ei vaja, liitsõna-moodustuses tuleb arvestada üldisi kokku- ja lahkukirjutusreegleid: *soe bufee*, *Hiina bufee*, *päevabufee*, *jõulubufee*, *bufeevastuvõtt*.

¹⁴ Suitsu, Maire 2002. Kodukoka tarkuseraamat A–Y. Varrak, 36.

Kas teed või kohvi?

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Kohv ja kohvijoogid

Sõna *kohv* pärineb araabiakeelsest sõnast *qahwa* (päritoluallikana on nähtud Etioopia provintsi Kaffa nime) ja on meile jõudnud alamsaksa keele (*Koffe(e)*) või vene keele (*кофе*) kaudu¹. Keeletarvitajale on mõnikord probleemiks selle sõna algkuju ehk nimetav kääne. Õige on *kohv* (mitte *kohvi*), nt *talle meeldib must kohv*. Sellisel kujul on *kohv* fikseeritud ka esimeses normatiivses sõnaraamatus, 1918. aastal ilmunud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus”. Nii nagu *teel* on ka *kohvil* tähendusi rohkem kui üks. „Eesti keele seletava sõnaraamatu” (2009) järgi tähendab sõna *kohv* järgmist: 1. kohvioad; praetud kohviubadest jahvatamisel saadud pulber (ka vastav aseaine); 2. jahvatatud kohviubadest või vastavast aseainest valmistatud jook; 3. kohvipuu; 4. kõnekeeles: tõsine, nahutav jutuajamine.

Kohvipuu (ld *Coffea*) perekonda kuulub kümneid liike. Kaks kõige tähtsamat, mida kultiveeritakse, on *Araabia*² *kohvipuu* (ld *Coffea arabica*) ja *Kongo kohvipuu* (ld *Coffea canephora* ehk *Coffea robusta*). Nendelt saadavat kohvi tuntakse vastavalt kui *araabikat* ja *robustat*. Kogu maailma kohvitoodangust moodustab araabika umbes kaks kolmandikku ja robusta kolmandiku. Vähem tähtsatest liikidest võiks nimetada *Libeeria kohvipuud* (ld *Coffea liberica*), millelt saadav kohv on *libeerika*. Keeletarvitajatele on raskusi valmistanud *araabika*, *robusta* ja *libeerika* õigekirjutus. Sõnaraamatud (võõrsõnade leksikon, õigekeelsus- ja seletussõnaraamat) pole neid sõnu esitanud. *Araabika* kirjakuju annab „Kirjakeele teataja II”³. Kõik kolm leiab taimenimede

¹ Raun, Alo 1982. Eesti keele etimoloogiline teatmik. Maarjamaa; Mägiste, Julius 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch. III, kamm-kuht. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

² Erialakeeles on tavaks kirjutada kohanimelisi taimesorte väikese tähega, nt *arabia kohvipuu*, *kongo kohvipuu*, *libeeria kohvipuu*.

³ Kirjakeele teataja II 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel. Emakeele Selts, 2000, 119.

andmebaasist, muudest allikatest olgu nimetatud nt Olga Relve „Tass kohvi” ja „Eesti nõukogude entsüklopeedia”.⁴

Kohvipuu kannab luuvilju, mis sisaldavad oakujulisi seemneid – *kohviube*. Selleks, et neist jooki saada, tuleb toored oad kõigepealt röstida. Praegusaja inimesed on harjunud ostma röstitud ube (või jahvatatud kohvi), kuid endisel ajal pruunistati kohviube sageli kodudes, selleks otstarbeks kasutatavat panni kutsuti *prenneriks*. Röstimisastet näitab ubade värv: *hele, keskmine, tume röst*, nt *keskmise röstiga oad*. Kohviubade jahvatusastmed on *jäme, keskmine* ja *peen*, jahvatusliigid selle järgi *jämejahvatus, keskmine jahvatus* ja *peenjahvatus*. Jahvatatud kohvi puhul kasutatakse eeskätt nimetusi *kohvipulber* ja *kohvijahu*. Igapäevases kõnepruugis on levinud ka *kohvipuru*.

Filtreeritud kohviekstraktist vee aurustamise teel saadud jäägita kohv on *lahustuv kohv* ehk *kiirkohv* (inglispärasest nimetusest *instantkohv* keelekorraldajad ei soovita). Lahustuvat kohvi müüakse ka portsjonitena ehk annustena, mis võivad peale kohvi sisaldada suhkrut ja koo-repulbrit või emba-kumba. Müügil on ka maitsestatud *portsjonikohvid*, nt *cappuccino amaretto* annuspakid.

Kohviubadest saadud kohvi on nimetatud ka *naturaalseks kohviks* ehk *naturaalkohviks*, keeleliselt on eelistatavam *oakohv*. *Puhta, päris* ehk *ehtsa* kohvi kõrval toodetakse ka segusid (kohvile lisatakse nt teravilja, sigurit) või valmistatakse kohv üksnes aseainetest (nt sigurist, viljast, tammetõrudest). Nimetused *viljakohv, sigurikohv* võivad märkida nii üht kui ka teist. Aseainetest valmistatud kohvi tuntakse kõnekeeles *ersatskohvina*.

Valmistusvahendile või -viisile osutavad näiteks nimetused *kannukohv, kruusikohv, masinakohv, automaadikohv, filtrikohv, press(kannu)kohv*.

Kohvi kangusastet iseloomustatakse sõnadega *kange* ja *lahja*. Kahekordse kanguse või annuse märkimisel tuleb mees pidada, et sõna *topelt* kirjutatakse järgneva nimisõnaga kokku: *topeltkohv* (topeltkange masinakohv), *topeltespresso* (topeltportsjon espressot).

Teatavasti sisaldab kohv kesknärvisüsteemi ergutit *kofeiini*. Enne röstimist võidakse kohviubadest kofeiin eraldada, nii saadakse *kofeiinita* ehk *kofeiinivaba* kohv.

⁴ <http://www.ut.ee/taimenimed>; Relve, O. 1980. Tass kohvi. 2. tr. Tallinn: Valgus; Eesti nõukogude entsüklopeedia. 4. kd. Tallinn: Valgus, 1989, artikkel „kohv”.

Suhkruta kohv on *mõru kohv*. Kohv, millele on lisatud piima või koort, on vastavalt *piimaga kohv* ehk *piimakohv* ning *koorega kohv* ehk *koorekohv*. Ilma koore või piimata kohv on *must kohv*.

Tavaliselt serveeritakse kohvi kuumalt. Külma jahutatud kohvi tuntakse eesti keeles *jääkohvina* (vrd analoogne *jäätee*). Prantsuse külm kohvijook on näiteks *café frappé* ja Itaalia oma *espresso shakerato*.

Maitsestatud kohvi ehk *maitsekohvi* puhul (vrd analoogne *maitseäädikas* ‘maitsestatud äädikas’) on kohviubadele töötlemise käigus lisatud lõhnaaineid, nt *šokolaadimaitseliselised kohvioad*, *Irish Creami likööri maitseliselised kohvioad*. Kohvijooi maitsestatamiseks kasutatakse maitseesiirupeid ja -aineid, nt kaneeli ja tsillit (*kaneelikohv*, *tsillikohv*), vanilli, muskaatpähklit. Lisandiks võib olla jäätis (*jäätisekohv*), alkohol (nt *viskikohv*). Traditsiooniline viskilisandiga kohvijook on *Iiri kohv*. Itaalia *caffè corretto* on espresso alkoholilisandiga, nt *grappa* või *amaretto*’ga.

Mahepõllundus on populaarne ja see puudutab ka kohvitootmist. Kui kohv on tehtud niisugustest ubadest, mida valmimise ajal ei ole kemikaalidega töödeldud, sobib kasutada sõna *mahekohv* (või ka *ökokohv*). Inglisemõjulise nimetuse *orgaaniline kohv* puhul on ära unustatud, et *organic* tõlgitakse eesti keelde sellistel puhkudel sõnaga *mahe* (liitsõna esiosa) või osisega *öko-*, nt *organic agriculture*, *organic beekeeping* on eesti keeles *mahepõllundus*, *mahemesindus*.

Sõna *kohv* õigekirjutuse kõrval on keelenõuandest küsitud võõrapäraste kohvijookide kirjepilti ja käänamist. Puhtvõõrkeelsed sõnad kirjutatakse eestikeelses tekstis teises kirjas (nt püstkirjas teksti puhul kaldkirjas ehk kursiivis) ja neid käänatakse ülakoma abil: eelistab espresso *caffè latte*’t, jõi *caffè macchiato*’t. Liitsõnas tuleb kasutada sidekriipsu: *cappuccino*-maitseeline.

Tuntumaid kohvijooke on *espresso* ‘aururõhuga keedetud kange kohv’ (it *caffè espresso*), mille peale tekkivat kohevat vahtu kutsutakse *crema*’ks. Espresso kasutatakse paljude kohvijookide põhjana. Sõna *espresso* kui võõrsõna kirjutatakse püstkirjas: ostis espresso, jõi espressot. Vaid mitmeosalistes itaaliakeelsetes nimetustes kui tervikkeelendeis kirjutatakse see teises kirjas, nt *espresso ristretto*, ostis *espresso Romano*, jõi *espresso mocha*’t.

Espresso kõrval on teine kange kohv *moka* (Jeemeni linna Al-Mukhā nimetuse Moka järgi), mida valmistatakse spetsiaalses mokakannus ja juuakse väikestest mokatassidest. Sõna *moka* märgib ka Moka kohvipuu

(ld *Coffea arabica* L. var. *mokka* P. J. S. Cramer ehk *Coffea arabica* ‘Moka’) saadust.

Vahustatud piimaga espresso kannab itaaliakeelset nimetust *cappuccino* [häälda: kaputsiino]. See võõrkeelend tuleb eesti tekstis panna teise kirja ja käänata ülakoma abil: joob *cappuccino*’t. Traditsiooniliselt sisaldab *cappuccino* ühe kolmandiku espressot, ühe kolmandiku kuuma piima ja ühe kolmandiku piimavahtu.⁵

Teine Itaalia päritolu vahupiimakohv, mille valmistamiseks kasutatakse espressot, on *caffè latte* [häälda: kafee late]. *Caffè latte* sisaldab ühe neljandiku espressot (u 7 cl) ja kolm neljandikku vahustatud piima (u 2 dl).⁶ *Caffè latte*’t juuakse tavaliselt kõrgest klaasist. Sellest joogist on saanud paljude lemmik ning tihti piirduakse sellest rääkides kahe-sõnalise *caffè latte* asemel vaid ühendi viimase sõnaga *latte*. (Muide, Itaalias võidakse *latte* küsijale anda üksnes klaasitäis (sooja) piima.) Sageda kasutuse tõttu oleks tsitaatsõna kõrval mõeldav hääldusmugand *late*, mida juba keeletarvituses ka näha võib. Sõna käänduks nagu *mate* (või nagu argisõna *plate*): *üks late, ühe late, ühte latet*. Sel kujul kirjutatud sõna teises kirjas vormistamist ei vaja (erinevalt tsitaatsõnast), vrd: ostab *latte*, joob *latte*’t ning ostab *late*, joob *latet*.

Teine tuntum piimakohvi nimetus *café au lait* [häälda: kafee olee] lähtub prantsuse keelest ja kirjutatakse eesti tekstis teise kirjas: joob *café au lait*’d. *Café au lait* tehakse tavalisest kohvist (mitte espressost) ja soojast (mitte kuumast vahustatud) piimast, mõlemat võetakse võrdses koguses.⁷

Võõrkeelsete kohvijookide puhul tuleb tähele panna konkreetse keele õigekirjutust: kohvi märkiv itaalia sõna kirjutatakse kujul *caffè* (kaks *f*-i ning *e* peal langev rõhumärk ehk graavis: *è*) ja prantsuse sõna kujul *café* (üks *f* ning *e* peal tõusev rõhumärk ehk akuut: *é*). Itaalia ortograafias tuleb kirjutada näiteks nimetused *caffè freddo*, *caffè macchiato* ja *caffè con panna* ning prantsuse omas *café noir* ja *café frappé*. Õiged ei ole kahest keelest kokku pandud segavariandid või diakriitikuteta lihtsustused, nt *café con panna*, *caffè frappe*.

Keelenõuandele on küsimusi tulnud ka kohanime algustähe kirjutamise kohta kohvinimetustes. Kohanimi (osutab nt ubade või kohvijahu päritolukohale, sordile või kohvijoogiliigile) kirjutatakse suure tähega: *Brasiilia kohv*, *Costa Rica kohv*, *India kohv*, *Santose kohv*; *Türgi kohv*

⁵ <http://et.wikipedia.org/wiki/Cappuccino>.

⁶ http://et.wikipedia.org/wiki/Caffè_latte.

⁷ http://et.wikipedia.org/wiki/Café_au_lait.

(kange ja ülimagus), *Varssavi kohv* (piimaga keedetud), *Viini kohv* (vahu-koorega), *Iiri kohv* (viski, pruuni suhkru ja vahukoorega). Kohvinimed kirjutatakse läbiva suurtähega ja püstkirjas (siinses artiklis on näited kursiivis), nt *Meira kohv Kulta Katriina* ja *Pauligi Juhla Mokka*.

Kui paar-kolmkümmend aastat tagasi pakuti kohvikutes, baarides, restoranides valdavalt paari sorti kohvi (kannukohv ja masinakohv), mis varieerus vaid lisandite (suhkur, koor, piim) poolest, siis nüüd võib kohvijookide küllus vähem teadliku kohvijooja segadusse ajada. Sel juhul saab abi nõutada kohvispetsialistilt – *baristalt* ehk *kohvi-baarmenilt* –, et endale meelepärane kohvijook valida.

Tee ja teejoogid

Eesti sõna *tee* arvatakse lähtuvat baltisaksa keelest⁸. *Tee* all mõeldakse eeskätt *teepõõsa* (ld *Camellia sinensis* – *Hiina*⁹ *teepõõsas* ehk *teekameelia*) kuivatatud lehti ja pungi ning neist valmistatud jooki. Nii mõnigi tulihingeline teesõber ei pruugi ehk nõus olla sellega, et teeks nimetatakse ka muude taimede kuivatatud osi ja neist või värsketest taimeosadest valmistatud jooki (nt *marjatee*, *puuviljatee*, *taimete*) ning ravimtaimede tõmmist (*ravimtee*). Kas sellel või mõnel muul põhjusel on ühes esinduslikus Tallinna söögikohas menüüs *infusioonid*. Ettekandja usutlemisel selgus, et tegu on tõmmiste, leotistega. Näib, et menüü kirjutaja on lasknud end mõjutada inglise keelest, kus sõnal *infusion* on rohkem tähendusi, sealhulgas 'leotis'. Eesti keeles seevastu edastab *infusioon* (nagu *ioon*-lõpuline võõrsõna sageli) tegevust ehk *infundeerimist* (< *infundeerima* 'meditsiinis: infusiooni tegema', vrd ld *infundo*). Ka *infusioon* (vrd ld *infusio*) käibib eesti keeles meditsiiniterminina ja tähendab 'sisseniristus, suure vedelikukoguse manustamine naha alla, veeni, pärasoolde vm'. Droogide leotist märgib *infuus* (vrd ld *infusum*), sõna kasutatakse farmaatsias. Menüüsse võiks *infusiooni* asemele valida *tee*, *leotise* või *tõmmise* (kui mõeldakse kontsentreeritud vedelikku ehk ekstrakti).

Teed liigitatakse teelehtede fermenteerimise ehk kääritamise astme järgi. Tuntuim on *must tee*, mis on saadud fermenteeritud ja kuivatatud teelehtedest. Musta tee sorte on rohkesti, nt Assami tee (India

⁸ Raun, Alo 1982. Eesti keele etimoloogiline teatmik. Maarjamaa.

⁹ Taimenimede kohanimeline täiend kirjutatakse üldkirjakeeles suure algustähega. Botaanika oskuskeeles on tavaks kirjutada kohanimedid väikese algustähega ja (pool)häälduspäraselt.

tee), Darjeelingi tee, Tseiloni tee. *Roheline tee* on fermenteerimata, saadud teepõõsa lehtede töötlemisel veeauruga. Musta ja rohelise tee vahele jääb osaliselt fermenteeritud ehk poolfermenteeritud *oolong* (hiina *wū lóng* ‘must draakon’). Selle uudse ja teejoojatele ilmselt võõrama teesordi kirjakuju pärast on pöördutud ka eesti keele instituudi keelenõuandjate poole. Kõige luksuslikum on *valge tee*, mida valmistatakse teepõõsa noortest avanemata pungadest. Valge ja rohelise tee vahele jääb nii kvaliteedilt kui ka hinnalt *kollane tee*, mis on rohkem fermenteerunud kui roheline tee, kuid mille kääritamisaeg on lühem kui mustal teel.

Puhta tee kõrval on müügil segusid, kus teele on lisatud muude taimede osakesi, nt Gurmansi tee Old Love sisaldab Jaapani rohelist teed *sencha*’t, papaia-, ananassi-, vaarika-, maasika- ja rosinatükke ning roosi kroonlehti. Sellist teed kutsutakse ka *maitsestatud teeks* ehk *maitseteeks*. Maitseteele võib olla lisatud ka üksnes lõhna- ja maitseaineid, nt Earl Grey tee¹⁰ on bergamotiõliga aromatiseeritud must tee.

Eesti teenautlejad on tõenäoliselt tuttavad sellise aromaatses teejoogiga nagu *chai*¹¹ (häälda: tšai; lähtub nagu ka nt venekeelne sõna *čaj* ‘tee’ hiina sõnast *cha*). *Chai* algupärane nimetus on *masala cha*, kus *masala* märgib teele lisatavat vürtsisegu ja *cha* on aegade jooksul muundunud *chai*’ks. Joogi valmistamiseks kasutatakse magusaid ja hõrke vürtse, nagu kardemoni (peaaegu kõigi *chai*’de põhivürts), nelki, kaneeli, ingverit. Vürtsid jahvatatakse peeneks ja seejärel keedetakse neid kuumas vees. Sellele segule lisatakse musta teed, millel on lastud tõmmata jookjate maitsest olenevalt. Seejärel segu kurnatakse ning lisatakse piima ja mett.¹²

Peale teepõõsa kasutatakse tee tegemiseks ka muid taimi. Näiteks on rahvusvaheliselt tuntud teejookide hulka lisandunud *Aspalathus linearis*’elt ehk *tee-punapõõsalt* saadud tee – *Aafrika punane tee*. Sellest nimetusest rohkem on levinud sünonüümne *rooibos*¹³ (rahvusvaheliselt tuntud ka kui *rotbush*), mida on soovitatav käänata *e*-tüvelisena: omastav on *rooibose* (ja osastav *rooibost*), vrd analoogsed *os*-lõpulised sõnad *epaanodos* : *epaanodose*, *katoolikos* : *katoolikose*, *kalvados* : *kalvadose*. Teine moodi läinud tee, mis pärineb Aafrikast, on *hibiskitee*

¹⁰ Nimi lähtub Briti poliitiku Charles Grey (1764–1845) nimest.

¹¹ Eesti tekstis tuleb *chai* kui võõrkeelend kirjutada muust tekstist erinevas kirjas: joob *chai*’d.

¹² http://www.coffeebean.ee/index.php?id=378&parent_id=192.

¹³ <http://www.ut.ee/taimenimed>.

(pikemalt *hibiskiõietee*), mida tuntakse ka *punase tee*, *Kleopatra tee* ja *karkaade*¹⁴ nime all. Taim, millelt teematerjali saadakse, on *hapu hibisk* (ld *Hibiscus sabdariffa*). NB! Selle taime õige kirjakuju on eesti keeles *hibisk*, mitte *hibiskus*.

Üha enam kogub kuulsust *honeybush*'i tee ehk *meetee*. Seda teed valmistatakse Lõuna-Aafrikas kasvava *tee-mesilasepõõsa* (ld *Cyclopia intermedia*) lehtedest, õitest ja oksaraagudest. Kasutatakse ka *joogi-mesilasepõõsast* (ld *Cyclopia genistoides*), kuid oluliselt vähem. Otse inglise keelest eesti keelde ümber pandud nimetus *meepõõsas* on aga eksitav, sest see nimetus märgib hoopis üht teist taime (*suur meepõõsas*, ld *Melianthus major*). Eksitada võib ka teenimetus *meetee* (meelisandiga tee), selgem oleks vahest *mesilasepõõsatee*.

Ladina-Ameerikast pärineb populaarne *mate*, mida valmistatakse *matepuu* ehk *Paraguay iileksi* (ld *Ilex paraguariensis*) lehtedest. *Mate* kõrval on tuntud ka nimetus *Paraguay tee* ja hispaaniakeelne nimetus *yerba mate*. Menu saadab ka sellist teed nagu *lapatšo* (ingl *lapacho*) ehk *inkade tee*. Tee tegemiseks kasutatakse *lapatšotabebuia* (ld *Tabebuia impetiginosa*) nimetust kandva puu koorealust kihti.

Eeskätt kosmeetikatoodetest on tuttavaks saanud *teepuuõli*, mille toorainet *teepuud* peetakse *teepõõsa* sünonüümiks. Paraku on tegemist hoopis teise taimega, mille botaaniline eelisnimetus on *tee-melaleuka* (ld *Melaleuca alternifolia*).

Võõramaiste teede kõrval juuakse ka traditsioonilisi *taimeteesid*. Nende hulgas leidub näiteks *puuviljateesid*, *marjateesid*, *leheteesid*, *õieteesid*, nt *kibuvitsatee*, *mustasõstratee*¹⁵, *piparmünditee*, *pärnaõietee*, *vaarikatee*. Levinud on ka kõikvõimalikud segud, nt Gurmansi puuviljatees Florida sisalduvad kibuvitsamarjad ja -kroonlehed, apelsini- ja õunatükid, apelsini- ja õunakoor ning rosinad.

¹⁴ <http://www.ut.ee/taimenimed>.

¹⁵ Botaanikas kirjutatakse liikide omadussõnalised epiteedid perekonnanimetusest lahku, nt *hapu oblikas*, *kibe paprika*, *must sõstar*. Eesti keele instituudi keelenõuandele esitatud küsimuste hulgas on palju neid, mis on seotud viimasena mainitud sõnaühendi õigekirjutuse ja käänamisega. Kuna tegemist on ühendi, mitte liitsõnaga, tuleb omadussõna käänata: ainsuse omastav *musta sõstra* (mitte *mustsõstra*), mitmuse nimetav *mustad sõstrad* (mitte *mustsõstrad*), mitmuse osastav *musti sõstraid* (mitte *mustsõstraid*). Seda tuleb arvestada ka liitsõnamoodustuses, kus ühend esineb täiendina: (musta + sõstra) + lehed/keedis/mahl/tee > *mustasõstralehed*, *mustasõstrakeedis*, *mustasõstramahl*, *mustasõstratee*.

Sageli kasutatakse taimeteesid ravimise eesmärgil ehk siis *ravimteena*. Teematerjal võib pärineda ühelt ravimtaimelt (nt *kummelitee*) või mitmelt (nt *põietee* koostisse kuuluvad naistepunaürt, pohlalehed, raudrohuõisikud, valge iminõgese ürt). Paljud neist on *ürditeed*, st valmistatud ravimtaime maapealsest osast ehk *ürdist*¹⁶. Seesuguste nimetuste esiosa näitab sageli, millest tee on valmistatud (taim või taime osa), nt *leesikatee*, *raudrohutee*, *pärnaõietee*, *tammekooretee*. Osa ravimteenimetuste esiosas on nimetatud tee otstarvet (mille puhul teed kasutatakse), nt (haigus)seisundeid: *kõhatee*, *nohutee*, *külmetustee*, *stressitee*; elundeid või organismi tegevust: *maksatee*, *neerutee*, *südamatee*; *seedimistee*, *unetee*, *vererõhutee*.

Tee puhul on keelenõuandest küsitud, kuidas nimetada tavalist teepuruna müüdavat teed (vastandub *pressitud teele* ehk *pressteele*). Õigekeelsussõnaraamat annab *udemetee*, sama pakub ka vene-eesti sõnaraamat vene *байховый чай* vasteks. Keeletarvituses on rohkem levinud *purutee*. Teed saab osta pakina (*pakitee*), kotikestes (*kotitee*) ja kaaluga (*kaalutee*).

Nii nagu kohvi puhul, nii kirjutatakse kohanimeline täiend ka teenimetustes suure tähega ja põhisõnast lahku, nt *Assami tee*, *Gruusia tee*, *Hiina tee*, *India tee*, *Indoneesia tee*, *suureleheline Tseiloni tee*. Täiendiks olevat nime (nt kohanimi, tootjanimi) tuleb käänata, nt *Darjeelingi tee* (mitte Darjeeling tee), *Pickwicki tee* (mitte Pickwick tee), *Pauligi tee* (mitte Paulig tee), *Liptoni tee* (mitte Lipton tee).

¹⁶ Levima on hakanud sõna *ürt* kasutus nii värskete kui ka kuivatatud maitsetaimede tähenduses, nt *ürdipeenar*, *ürdivõie*, *ürdiädikas*, *Vahemere ürdisegu*, *ürdipaneering*, *potiürdid*, *maitseürdid*. Ilmselt on tegemist soome mõjuga, sest soome sõnal *yrtti* on rohkem tähendusi kui eesti *ürdil* (vt ÕS „ürt” – farmaatsias: ravimtaime maapealne osa). Sõna kasutatust maitsetaimede tähenduses soosib lühidus ja selle tõttu parem sobitumine liitsõnasse.

Ü l e v a a d e

Võrdsena teiste seas: eesti keel Euroopa Parlamendis

Marek Dreving

Euroopa Parlamendi eesti kirjaliku tõlke üksuse juhataja

Kreeka finantsüsteem on kokkuvarisemise ja riik pankroti äärel, ähvardades kuristikku kaasa tõmmata ka teised eurot kasutavad riigid. Olukorra päästmiseks on vaja kiiresti miljarditesse ulatuvat rahasiisti Euroopa Liidult. Küsimus ei ole enam päevades, vaid lausa tundides. Riigipeade ülirasked läbirääkimised on lõpuks jõudnud tulemuseni, vaja on veel vaid Euroopa Parlamendi heakskiitu eelnõule.

Parlamendiliikmed ongi istungisaalis ja hääletus välja kuulutatud, kui Eestist valitud parlamendiliige Siiri Oviir tõuseb püsti ja palub istungi juhatajal hääletuse edasi lükata järgmisele istungile, mis toimub kuu aja pärast, sest puudub õigusakti eelnõu eestikeelne versioon. Selgub, et eesti keelde tõlkijad ei jõudnud seda õigeks ajaks valmis...

Parlamendi kodukorra sätete järgi peavad aga kõik keeleversioonid olemas olema. Kogu Euroopat ärevil hoidnud ponnistus jookseb raginal ummikusse. Kreeka vajub kaosesse, euro kurss ja Euroopa majandus kukuvad enneolematusse madalseisu. Eesti tõlkeüksuse juhataja põgeneb inkognito igaveseks Euroopa mandrilt.

Loodetavasti ei muutu selline õudne stsenaarium iialgi reaalsuseks. Tõlke või selle puudumise jõudmine päevapoliitikasse oleks halvim tee, kuidas parlamendiliikmetele ja üldsusele teadvustada tõlkijate olemasolu Euroopa Parlamendis.

Ometi on parlamendi ajaloos esinenud juhtumeid – küll õnneks kaugeltki mitte nii dramaatilisi –, kus puuduva või hiljaks jäänud tõlke tõttu on nõutud hääletuse peatamist või edasilükkamist. Tundlike poliitiliste küsimuste puhul võib selline juhuse poolt kätte mängitud argument olla mõnele poliitilisele jõule üsnagi meelepärane, nii saaks ebasobiva õigusakti vastuvõtmist takistada. Euroopa tasandi poliitikagi ei hõlma alati üksnes sisulist eelnõudega tegelemist, vaid ka poliitilist võitlust.

Maraton ja sprint ühel ajal

Tõsiasi, et täiskogu istungite eel ja ajal töötab kogu parlamendi haldusmasinavärk ennekõike istungite rütmis, on Euroopa Parlamendi tõlkijate töö peamine iseärasus.

Kuna kaksteist korda aastas Strasbourgis toimuvad osaistungjärgud kestavad ainult neli päeva ja kuus korda aastas Brüsselis korraldatavad osaistungjärgud kaks päeva, on istungi ajal tõlgete valmimise tähtajad äärmiselt lühikesed ja tõlgete hilinemine peab olema välistatud. Näiteks võib hääletusele pandava resolutsiooni esialgsete, iga fraktsiooni esitatud konkureerivate ettepanekute koostamise ning viimistletud ja kõikidesse keeltesse tõlgitud ühise lõppversiooni hääletuse vahele jääda vaid mõni tund. Rääkimata sellest, et ühel päeval tõlgitakse ja hääletatakse tihti resolutsioone mitmel teemal.

Lisaks kiirusele saadab istungiaegset tööd sageli teadmatus, kui palju teemasid lõpuks päevakorda jääb, millised fraktsioonid oma teksti esitavad, kui pikad need on ja mis keeles koostatud ning kui palju tehakse tekstide kohta käigu pealt muudatusettepanekuid. Seetõttu on tõlketöö korraldamine sel ajal üsna keeruline.

Parlamendi tõlkijatelt eeldab kõik see mitmel päeval suurt jõu kokkuvõtmist ning tõlkijad peavad siis toime tulema väga lühikeste tähtaegade ja intensiivse töökoormusega. Samuti eeldab see suutlikkust kiiresti ühelt töölt teisele ümber lülituda. Sel perioodil ei ole võimalik puhkust võtta ning tuleb töötada ka öhtutundidel pärast tavapärase tööpäeva lõppu.

Täielik mitmekeelsus

Euroopa Parlamendis on mitmekeelsuse korraldamine teiste ELi asutustega võrreldes võib-olla kõige keerukam, sest tegemist on kodanike otse valitud poliitilise organiga, kus kõiki ametlikke keeli tõepoolest igapäevases töös kasutatakse.

ELi laienedes on ametlike keelte arv jõudnud praeguseks 23ni. Võiks ju küsida, milleks seda kõike vaja, kui enamik oskab tänapäeval nagunii inglise keelt. Kuid see tähendaks Euroopa integratsiooni olemuse ja demokraatliku vundamendi uuristamist. Kõigi liikmesriikide ja ametlike keelte võrdsus on sätestatud ELi aluslepingutes ning väiksemate riikide keeltest (ja sealt edasi tõenäoliselt ka muudest õigustest) loobumine tähendaks nende allutamist suuremate „kõvemale sõnale”. See aga meenutaks juba rohkem mõnda teist ajaloost tuttavat liitu.

Seepärast on kõigil parlamendiliikmetel õigus väljendada end sobivas ametlikus keeles nii kirjalikult kui ka suuliselt ning selles keeles töötada. Võõrkeelte oskus ei ole Euroopa Parlamendi liikmekandidaatide valimisedukuse kriteerium.

Teiseks peab inimestel olema võimalik enda valitud esinduskogu tööd oma riigi keeles jälgida ja kontrollida ning soovi korral parlamendiga oma keeles suhelda. On loogiline, et dokumendid, eelkõige ELi õigusaktid, mis inimeste ja ettevõtjate elu ning tegevust otseselt mõjutavad, on asjaosalistele ja huvilistele kätte- ja arusaadavad, ilma et neil tuleks selleks kõigepealt võõrkeeli õppida.

Parlamendi fraktsioonides ja parlamendikomisjonides arutatakse igal aastal sadu õigusaktide eelnõusid, nende kohta koostatakse töödokumente, raporteid, arvamusi ja muudatusettepanekuid kõige erinevatel teemadel. Poliitilise organina võtab Euroopa Parlament ka omal algatusel aktuaalsetel teemadel sõna juba nimetatud resolutsioonidena. Hääletusele pandavatest dokumentidest koostatakse enamasti esialgne ja seejärel lõplik versioon. Kõik need dokumendid ja versioonid tõlgitakse. Peale selle tõlgitakse eesti keelde mitmesuguseid teateid, kirju, kõnesid, hankedokumente, koosolekute päevakordi ja protokolle, parlamendiliikmete küsimusi teistele institutsioonidele, haldusdokumente ja -vorme jpm.

Leia kahe „pildi” erinevused

Parlamendi tõlketöö teine eripära on muudatusettepanekud. Tulenevalt ELi õigusloome korraldusest, jõuab üldjuhul parlamenti esmalt Euroopa Komisjonis koostatud õigusakti (määruse, direktiivi, otsuse, soovitus) eelnõu koos selle tõlgetega, mille on teinud komisjonis töötavad tõlkijad.

Eelnõu põhjal – kasutades soovi korral omakeelset versiooni – koostavad parlamendiliikmed raporteid, arvamusi ja muudatusettepanekuid. Kuna muudatusettepanekud koostatakse komisjoni teksti (tõlke) põhjal, siis on ka meie tõlkijate jaoks nende tõlkimisel kohustuslik kasutada komisjonilt saadud tõlget. Muuta tohib ja tuleb eelnõu ainult nii palju, kui autor on oma nn poliitilise muudatusettepanekuga soovinud seda muuta. Kõik sellised muudatused tuleb selgelt märgistada, et hääletusel oleks parlamendiliikmel näha, mida tahetakse muuta. Kõik muu peab tekstis jääma samaks – meeldib meile siis komisjoni kolleegide kasutatud sõnastus või mitte. Äärmisel juhul võib parandada ilmseid keelelisi või terminoloogilisi eksimusi ja ka need tuleb spetsiaalsel viisil märgistada. Teisel lugemisel kehtivad täpselt samad põhimõtted, kuid siis on alustekstiks mitte komisjonis koostatud eelnõu, vaid ELi nõukogu seisukoht.

Muudatusettepanekute tõlkimine võib tõlkija jaoks mõnikord olla päris keeruline ülesanne, sest keelte struktuuri ja grammatika erinevuste tõttu võib kas või üksainus lähtekeeles lisatud või välja jäetud sõna eestikeelses tõlkes nõuda terve lause ümberkirjutamist ja sellest tulenevalt ka muudatuste märgistamist hoopis teisiti kui lähtekeeles versioonis.

Muudetav tekst esitatakse alati kõrvuti kahes veerus, vasakpoolses selle esialgsel kujul ja parempoolses veerus nii, nagu seda soovib näha muudatusettepaneku autor. Tõlkija ülesanne on paremas veerus olev tekst tõlkida või muuta ning kaht versiooni võrreldes märgistada kõik erinevused *paksus kaldkirjas*.

Alltoodud näited on iseloomulikud (ehkki väga lihtsad) juhtumid, kus vaid paari sõna muutmine lähtekeeles toob eesti keeles kaasa rohkem või teistsuguseid muudatusi.

Lähtekeelne muudatusettepanek (EN)	
Komisjoni tekst	Muudatusettepanek
<i>Each action shall</i> be implemented and monitored in close cooperation with regional authorities of the Member States.	<i>All actions must</i> be implemented and monitored in close cooperation with regional authorities of the Member States.
Tõlgitud muudatusettepanek (ET)	
Komisjoni tekst	Muudatusettepanek
Kõiki meetmeid <i>rakendatakse</i> ja <i>kontrollitakse</i> tihedas koostöös liikmesriikide piirkondlike asutustega.	Kõiki meetmeid <i>tuleb rakendada</i> ja <i>kontrollida</i> tihedas koostöös liikmesriikide piirkondlike asutustega.

Eestikeelses versioonis puudutab muudatus grammatiliste seoste tõttu hoopis teisi sõnu kui ingliskeelses originaalis. Näiteks kui ingliskeelses tekstis muudeti subjekti ja asendati verb, siis eestikeelses variandis tuleb asendada umbisikulises tegumoes verb modaalse konstruktsiooniga.

Lähtekeelne muudatusettepanek (FR)	
Chacune des actions individuelles devrait être mise en uvre en coopération étroite avec les autorités compétentes régionales et locales des États membres.	<i>À partir du 1er janvier 2008</i> , chacune des actions individuelles devrait être mise en uvre en coopération étroite avec les autorités compétentes régionales et locales des États membres.
Tõlgitud muudatusettepanek (ET)	
Kõiki üksikmeetmeid <i>tuleks</i> rakendada ja kontrollida tihedas koostöös liikmesriikide asjaomaste piirkondlike asutustega.	<i>Alates 1. jaanuarist 2008 tuleks</i> kõiki üksikmeetmeid rakendada ja kontrollida tihedas koostöös liikmesriikide asjaomaste piirkondlike asutustega.

Peale lähtekeeles lisatud sõnade on eestikeelses versioonis vahetunud ka sõna *tuleks* asukoht, mis lähtekeeles ei ole muutunud.

Tegelikuses on laused sageli palju pikemad ja keerukamad ning muudatusi, lisandusi ja väljajätmisi neis märksa rohkem, mistõttu on vahel üsna keeruline kõiki neid eestikeelsesse lausesse sobitada. Kui sobiv tõlkelahendus on leitud, siis vähemalt erinevuste tehnilise määrgistamise töö teeb tänapäeval ära arvuti.

Niisiis on parlamendi tõlkijate elu ühest küljest lihtsam, sest õigusakte puudutavaid tekste ei tule hakata tõlkima tühjal kohalt, vaid komisjoni või nõukogu kolleegid on suure alustöö (sh terminoloogiato) juba ära teinud. Teisalt puudub parlamendi tõlkijal niisuguste dokumentidega töötades loominguline vabadus: tuleb säilitada terminoloogiline järjepidevus, kasutada aluseks olevat komisjoni või nõukogu tõlget ning samal ajal hoolikalt määrgistada poliitilised muudatused ja keelelised parandused.

Releekelte ohud

Kolmas parlamendi tõlketöö omapära on tingitud juba mainitud tõsi-asjast, et dokumente koostatakse parlamendis kõigis 23 keeles, sh vahel ka eesti keeles. Muidugi on väiksemate liikmesriikide keeltes originaale mitu korda vähem kui prantsuse, saksa, itaalia või hispaania keeles, inglise keelest rääkimata, kuid neid siiski on.

On selge, et ei ole mõeldav ega mõistlik võtta igasse keeleüksusesse tööle nii palju tõlkijaid, et kõik 23 ametliku keele puhul võimalikud 506 keelekombinatsiooni (Horvaatia ühinemisega kasvab eri kombinatsioonide arv juba 552-ni) oleksid kaetud. Sellist hulka eri profiiliga tõlkijaid oleks väga raske leida ja see ei oleks ka efektiivne, sest suurt hulka kombinatsioone tuleb ette väga harva, võib-olla kõigest mõnikümmend lehekülge aastas.

Seepärast kasutatakse parlamendis inglise, prantsuse ja saksa keelt releekeltena – mõnes muus keeles (või ka mitmes keeles läbisegi, sest tihti esitavad muudatusettepanekuid eri keeli kõnelevad parlamendiliikmed ühiselt) koostatud või esitatud dokument tõlgitakse esmalt ühte releekeltest ja seejärel viimase kaudu kõikidesse teistesse keeltesse.

Sellest aga on ka tingitud mitu ohtu. Esiteks lühendab releekelse tõlke ootamine meie tõlkijate tööks jäävat aega. Eelkõige võib aga juhtuda, et releekelle tõlkesse sattunud viga levib paljudesse teistesse keeleversioonidesse. Seepärast on ikkagi eelistatav tõlkida võimaluse korral otse originaalist või vähemalt kahtluse korral püüda selle abil

kontrollida. Lisaks kolmele releekeelele peame siiski olema suutelised otse tõlkima ka itaalia ja hispaania keelest.

Eesti tõlkijad parlamendis

Parlamendis loodi n-ö uute keelte kirjaliku tõlke üksused juba 2003. aastal, ligi aasta enne liidu tegelikku laienemist. Praeguseks töötab eesti kirjaliku tõlke üksuses 30 tõlkijat ja 12 tõlkeassistenti. Kirjaliku tõlke peadirektoraat on üldse parlamendi peadirektoraatidest suurim, kus töötab üle 1200 inimese ehk ligikaudu viiendik kogu parlamendi töötajaskonnast, neist tõlkijaid 23 keele peale kokku ligi 750. Tõlkijad töötavad kõik Luxembourgis, suulised tõlgid aga Brüsselis ja nemad reisivad istungiteks koos parlamendiliikmetega ka kord kuus Strasbourgis.

Tõlkijate töö on muutunud aasta-aastalt tehnilisemaks, eeldades päris head IT-vilumust, et töötada eri andmebaaside ja otsingusüsteemidega. Kõik meie tõlkijad kasutavad oma töös tõlkemälusid, mis sisaldavad alus- ja viitedokumente ning varasemaid tõlkeid. Dokumentide ja tõlkemälude ettevalmistamine on meie assistentide töö, nemad teevad alusdokumentidega ka juba eeltõlke, hiljem kontrollivad ja vormindavad valmis tõlked ning saadavad need tagasi tellijale, samuti lahendavad tehnilisi probleeme jne.

Töölevõtmine ELi alalistele ametikohtadele toimub Euroopa Personalivaliku Ameti EPSO konkursside kaudu (vt <http://www.europarl.europa.eu/> > Parlament > Töölevõtmine). Ajutiste lepingutega on võimalik tööle saada EPSO CAST-nimekirjade või vahel ka parlamendi enda korraldatud konkursside kaudu. Neil, kes juba tõlkijana töötavad või on sellest huvitatud, on aga võimalik ametit proovida ja kogemusi omandada praktika kaudu – meil töötab pidevalt 1–2 praktikanti, kelle leping kestab kolm kuud. Praktikavõimalustega saab tutvuda parlamendi veebisaidil (<http://www.europarl.europa.eu/> > Parlament > Praktika).

Ühtekokku tõlgitakse aastas eesti keelde ligikaudu 60 000 lehekülge ja kogu parlamendis eri keeltesse kokku enam kui poolteist miljonit lehekülge. Osa sellest tõlgivad ka liikmesriikide tõlkebürood lepingu alusel.

Mida parlamendi tõlkijalt nõutakse? Kindlasti peab iga tõlkija valdama vähemalt kahte võõrkeelt ja kuna lõviosa originaale on viies enamkasutatavas keeles – inglise, prantsuse, saksa, itaalia või hispaania

keeles –, siis on eelistatav, et mõlemad võõrkeeled oleksid nende viie seast. Lisaks soodustab parlament igati lisakeelte omandamist ja valdav osa tõlkijaid tõlgibki kolmest, mõned ka neljast võõrkeelest.

On selge, et tehnilist laadi õigusakti muudatusettepaneku, kusagil konfliktikoldes toimunud vägivalda hukka mõistva resolutsiooni, laiale avalikkusele suunatud veebilehe, ravikulude hüvitamise vormi, parlamendi presidendi tähtpäevakõne või kaebuse esitanud kodanikule vastuseks saadetava kirja stiil ja tonaalsus on üsna erinevad. Seda peab tõlkija oskama esiteks lähtekeeles ära tunda ning siis emakeeles sobivas võtmes ja sõnavaraga edasi anda, olles sageli sunnitud ühelt tekstiliigilt teisele lülituma mitu korda päevas ning pidades samal ajal meeles ka tehnilisi nõudeid ja terminoloogiaalaseid kokkuleppeid.

See kinnitab, et üksnes ladiusast võõrkeele oskusest ei piisa – kuigi ka see on väga oluline. Hea tõlkija – sõltumata oma profiilist, valdkonnast või asutusest, milles ta töötab – peab olema laia silmaringiga ja eelkõige oskama väga hästi emakeelt.

Keeleteoauhindade neli aastat

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeeriumi nõunik

Asjad vajavad paika loksumiseks aega. Nagu kõige muu, nii käib see ka keeleauhindade kohta. Varsti 23-aastast Wiedemanni keeleauhinda tuntakse, sellest on ilmunud raamat (koos kordustrukiga), auhinna saamist nimetatakse sünnipäeva- ja muudes tähtsates artiklites ning vähenenud on kahtlused ühiskondliku tunnustuse riiklikuks arendamisega seoses. Iseenesestmõistetavalt ei ole haridus- ja teadusministeeriumi korraldatav ning rahastatav keeleteoauhind nelja aasta jooksul sellist staatust veel saavutanud. Mis ei tähenda, et ta tulevikus selleni ei jõuaks. Viimase poolt räägib õige mitu asjaolu: kui auväärne Wiedemanni auhind on – kuigi seda statuudis otse pole öeldud ning seda on antud ka noorematele inimestele – suures osas ikkagi tunnustus ühele inimesele tema elutöö eest, siis keeleteoauhind ja sellega seostuv keskendub kõigi keelega toimetajate ühele aastale, kujundades hinnalise lisatulemusena ka meie ühise keelelu kroonikat. Olulisimate tegude ja nende tegijate äramainimise kõrval on nimelt tähtis see protsess, mille kaudu esiteod ja laureaadid valitakse. Peaauhinna selgitamine kõikide iseseisvusaegsete haridus- (ja teadus)ministrite ühisarutelu ning kokkuleppe alusel väljendab meie keelelu ideaaleesmärki: et keelepoliitika peab olema muutumatu, sõltumata sellest, kelle käes juhiportfell parajasti on. Senise valiku on teinud (tähestiku järjekorras) Jaak Aaviksoo, Mait Klaassen, Peeter Kreitzberg, Rein Loik, Tõnis Lukas, Toivo Maimets, Peeter Olesk, Mailis Reps ja Paul-Eerik Rummo. Üldsuse auhinna selgitamisest on võimalik osa võtta igapähe, st kogu rahval ning see ongi tegelikult nii keeleteoauhinna kui kogu keelega tegelemise mõte.

Nelja-aastane kogemus ei võimalda keeleteoauhinna arengu süva-käsitlust. Järgneva eesmärk on ärgitada üldsust, eelkõige eesti keele ja teisi õpetajaid, õpilasi, keeleinimesi, Oma Keele lugejaid, lihtsalt eesti keelest hoolijaid auhinna saaja väljaselgitamisest innukamalt osa võtma. Nii kandidaate esitades kui nende poolt hääletades: et tulemus- es oleks võimalikult vähe juhuslikkust ning et meie keelelu olulised

sündmused saaksid võimalikult täielikult kirja pandud ja kirjeldatud ning üldsusele teada antud.

Aasta keeleteoauhinna kandidaatide esitamisel – sedagi on võinud teha igaüks – on üldiste põhimõtetena soovitatud silmas pidada seda, kui suurt mõju avaldab tegu eesti keelele, mõjutatavate inimeste hulka, mõju kestust, keeleteo originaalsust, vastavust Eesti keelepoliitilistele pürgimustele. Aja jooksul on kandidaatide esitamise ja laureaate valiku kriteeriumid täpsustunud. 2009. aastaks jõuti esitamiskõlblikkuse määratluseni, mille järgi auhinnale kandideeriv keeletegu peab vastama vähemalt ühele järgmistest nõuetest: a) olema eesti keele tuntust ja mainet tõstev, b) eesti keele õpetamist, õppimist ja oskamist väärtustav, c) eesti keele kasutamist soodustav, d) edendama eesti keele talletamist ja uurimist. Olulise lisatingimusena, mis 2009. aastal esitatud aasta keeleteokandidaatide hulgast paljud väärt ettevõtmised võiduvõimalusest ilma jättis, oli see, et esitada sai ainult niisuguseid tegusid, mille tegemise eest riik otseselt ei maksnud. Ühelt poolt on arusaadav püüe hoida lahus niikuinii tasustatava igapäevatöö tulemusena saavutatut ning isiklikul algatusel töövälisel ajal tasuta tehtu, teisalt on piiri tõmbamine nende kahe vahele raske, kui mitte võimatu (puhtaid juhtumeid peaaegu pole). Teisalt peaks olema loomulik, et tasulise igapäevatöö tulemuski, kui see eesti keelele kasu toob ning on südamega ja kõrgel tasemel tehtud, võiks olla kõlblik auhinnakandidaat (saavad ju ka teadlased, näitlejad ja ajakirjanikud palka ja preemiaid jne, sportlased stipendiume; miks peaks keeleteo tegevuse puhul teisiti olema?).

Keeletegude ja hääletustulemuste kirjapanemise, ministrite kokkutsumise ning auhinna kätteandmisürituse korraldamisel on seni põhitöö teinud haridus- ja teadusministeerium. Ilmselt jääb see nii ka edaspidi. Küll on kaaskorraldajate ring aastatega laienenud: infoteeleteokonkursi kohta on jaganud oma kodulehtedel eesti keele instituut, Tartu ülikool, Tallinna ülikool, Emakeele Selts, Eesti Emakeeleõpetajate Selts; asjalik on olnud koostöö Õpetajate Lehe, Sirbi ja „Keelekõrvaga”. Emakeele Seltsi osa on seejuures muutumas infovahendajast sisuliseks: 2010. aastal sõelus selts välja üldsusele II valimisvooru esitavad auhinnakandidaadid ning osales auhindade kätteandmisürituse korraldamisel.

Üpris põhimõttelised muudatused on toimunud ka kätteandmisürituse endaga. Kui esimene neist toimus Tallinnas ja kaks järgmist Tartus, siis 2009. aasta eest jagati tunnustust Viljandis Paalalinna

gümnaasiumis suurepäraselt korraldatud keelepeol. Pole kahtlust, et teisteski maakondades leidub koole, kes ürituse korraldamisega toime tulevad. Suurenenud on õpilaste roll tseremoonia läbiviimisel: professionaalide kõrvale on üha rohkem tõusnud õpilasesinejaid nii laulu-, luule- ja tantsukava täitjaina kui ka keelelaste ettekannete pidajaina. Kokkusaamine annab ka eesti keele õpetajaile võimaluse olulist keeleinfot saada (Viljandis rääkis professor Martin Ehala esmakursuslaste keelepädevusest), omavahel mõtteid vahetada ning ministriga silmast silma vaadata.

Tõsisem probleem on kirjas selle jutu algul ning puudutab auhinna-protsessist osavõtu aktiivsust. Ei ole põhjust arvata, nagu võiks kunagi kõigi eesti keelt kasutavate inimeste osalemist oodata. Kuid mõnisada hääletajat on ikkagi vähe, arvestades Eesti emakeeleõpetajate, õpilaste, kirjanike ja teiste keeletemaatikaga vahetult seotud inimeste arvu. Kui otsene suuline ja konkreetsele inimesele suunatud infojagamine (mis täiesti ebatõenäoliselt ei pruugigi tulemust anda) välja arvata, siis on ainus seni kasutamata võimalus televisioon: raadio, päeva- jm lehed ning internetikeskkond on teavitamiseks juba kasutusel. Küllap tuleb siis rohkem rääkida, rääkida ja rääkida ning loota, et informeeritavad oma soome-ugrilikust tagasihoidlikkusest või lihtsast mugavusest jagu saavad. Hääletamisest osavõtuks on juba praegu pakutud nii HTMi kodulehte, e-posti kui tavalist paberil kirjutatavat kirja ning nähtavasti on sellega võimalused ka ammendatud (telefonikõnede alusel ei saa siiski aasta keeletegu valida!). Põhjus, miks mõned seni esitatud kandidaadid arvestamata või hääled lugemata on jäänud, on see, et mingi osa hääletusjuhenditest on olnud täitmata. Žürii ei ole kindlasti pahatahtlik, kuid oludes, kus rebimine esikoha pärast mitme kandidaadi vahel on pingeline, ei ole võimalust reegleid mitte täita.

Seni on keeleteoauhinna esitatud kokku 47 kandidaati. Üritan neid järgnevalt valdkondade kaupa liigitada (võimalikud on loomulikult ka teistsugused rühmitamised), tuues välja teo ning sulgudes selle tegija ja tegemise aasta, märkides tumedas kirjas pea- ja kursiivis üldsuse auhinna saanud. Põhjalikumalt infot nii tegude, tegijate kui esitajate kohta leiab HTMi kodulehelt www.hm.ee. Võistlusele esitatud keeleteod on toodud selles sõnastuses, nagu need konkursile saabusid. Loomulikult kuulub osa ettepanekuid ühte, teine teise „kaalukategooriasse”, kuid nii esitajaid kui ka tegijaid ühendab kindlasti armastus eesti keele vastu.

Avalikkusele suunatud ja seda kaasavad üritused (5): *lavastus „Keele-uuenduse lõpmattu kurv”* (Anu Lamp, 2006), üleskutse „Kroon eesti keelele!” (19 Eesti kooli, 2006), **Eesti rahva enda loodud noorte laulu- ja tantsupidu** (Laulupeo korraldamise peakomisjon, 2007), H. Stahlile pühendatud mälestustahvli avamine Peetri kooli seinal (Kareda valla-avalitsus, 2007), Eesti Noorte Keeleorganisatsiooni asutamine (22 õpilast ja nende õpetajad, 2007).

Keeleteemalised ja -põhised võistlused (5): 8. õpilaskuule kogumiku „Emakeeles laulan oma laulu” väljaandmine ja luulevõistluse korraldamine (Sonda põhikool, 2006), üleriigiline võistlugemine „Hansenist Tammsaareni” (Enda Trubok, Ervin Jürisoo, 2006), Eesti koolinoorte edu rahvusvahelisel lingvistikaolümpiaadil (Katre Annert, Mari-Ann Piht, Sander Pajusalu, Ingrid Pärj; Renate Pajusalu, 2007), koolinoortele mõeldud eesti keele ja kirjanduse alase mõistlusmängu „Keelevägi” salvestamine ETVs (Mait Malmsten, Anti Reinthal, 2008), I rahvusvahelise Täiskuu luulefestivali korraldamine (MTÜ JCI Rapla ja perekond Ehin, 2008).

Eesti keele kasutamine ning väärtustus (sh massimeedias) (9): eesti-keelne bakalaureusetöö „Norra ja eesti keele prosoodilised aktsendid” ja selle eestikeelne kaitsmine Tartu ülikoolis (Øyvind Rangøy, 2006), head eestikeelsed avalikud esinemised (Dag Hartelius, 2006), keele-elu külje pidamine Sirbis (Aili Künstler, 2008), keeletundlik, korrektne ja lugejat arendav eesti keele kasutus (ajaleht Sirp, 2008), suurepärane ning stiilne keekekasutus meedias (Jüri Kuuskemaa, 2008), keelesaate „Keelekõrv” säilitamine (Maris Johannes, 2009), igaõhtune saade „Luuletus” ETVs (Jürgen Rooste, Joonas Hellerma, 2009), ajalehe Sirp keele-eri (Aili Künstler, 2009), keelevigaste siltide asendamine uutega (Alexander Kofkin, 2009).

Eesti keele alased ja eestikeelsed raamatud, sh tõlked (9): A.H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus” I osa tõlkimine inglise keelde (Inna Feldbach, Allan Trei; 2006), Euroopa keeleõppe raamdokumendi tõlkimine ja toimetamine (Pilvi Alp, Krista Kerge, Helika Mäekivi, Hille Pajupuu, Mai Tiits, Ülle Türk, Kristel Weidebaum; 2006), „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” (Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik; 2006), „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” I–VII (1988–2007) (Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll; 2007), Toom Õunapuu kogumik „Nutika

emakeeleülesanded” (2007), raamat „Talurahva keelest riigikeeleks” (Raimo Raag, 2008), Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamatu väljaandmine (toimetus, 2008), „Psalmide” tõlge (Vello Salo, Indrek Hirv, 2009), lastekrimka „Varastatud oranž jalgratas” kirjutamine (Mika Keränen, 2009).

Eesti keele murrete uurimine ja väärtustamine (2): *Sulev Iva doktoritöö võru kirjakeelest* (2007), „Aabets” (**Kihnu aabits**) (Küllil Laos, Reene Leas, Evi Vesik; 2009).

Eesti keele õpetamine (5): eesti keelt ja kultuuri tutvustav tegevus Austraalias (Eero Kärner, 2006), eesti keele e-õppe ja akadeemilise välisõppe edendamine (Beatrice Töttössy, 2006), spordiajakirjanike koolitamine ja nõustamine (Peep Nemvalts, 2006), mitmekülgne ja saavutusterohke tegevus 2008. aastal (TLÜ emakeeleõpetuse infokeskus, 2008), keelepäevade korraldamine äärealade koolides (Annika Kilgi, 2009).

Eesti keelele suunatud õigus- ja kavandustegevus (4): Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise algatamine (86 riigikogu saadikut, 2006), valikaine „Kohalugu” ainekava koostamine (Nele Reimann, Kaido Kama, Mari Kadakas jt; 2006), põhiseaduse parandus eesti keele kaitseks (Riigikogu, 2007), võitlus eesti keele tundide säilitamise eest uues riiklikus õppekavas (Eesti Emakeeleõpetajate Selts, 2009).

Lõiminguprotsessi soodustamine (4): algatus „Räägi minuga eesti keeles” (Narva Astri kaubanduskeskus, 2007), Tallinna lasteaedade keelekümblusrühmade teatripäev (8 lasteaeda, 2007), kodanikuteadlikud seisukohad ja praktiline tegevus eesti keele õppe toetamisel (Anna Levandi, 2008), *eesti keelt ja Eesti keelepoliitikat toetavate seisukohtade avalik esitamine* (Sergei Metlev, 2009).

Eesti keel internetis (4): inglise-eesti ja eesti-vene sõnatõlkijate programmeerimine (Valdur Kaldvee, 2006), e-ajakiri VIRTUAALKLASS (Tartu Forseliuse Gümnaasium, 2007), **eestikeelse väikelastekeskonna <http://mudila.lastekas.ee> loomine** (Janika Leoste, 2007), kirjanduse ja keele ajaveeb <http://kirjandusjakeel.blogspot.com> (Inna Saaret, Maire Liivamets, Siiri Lauk; 2009).

Väärt keeletegude poolest pole olnud vaene ka 2010. aasta. Missugused neist kõrge tiitliga pärjatakse, selgub emakeelepäeva eel. Konkursid aga kuulutatakse välja juba novembris.

Muuseum näitab keelt

Tiit Hennoste

Tartu ülikooli arvutilingvistika teadur

Kristiina Ross

eesti keele instituudi vanemteadur

Eesti Rahva Muuseum näitab keelt. Selle näituse nimi sündis ühel ajurünnakul ja hakkas kõigile meeldima. Keele näitamine on teatavasti kahetähenduslik fraas. Ülekantud tähenduses märgib see teatud suhtumise väljendamist, mille nüanssidest võib igaüks ise mõtelda. Otsesõnu peaks see tähendama, et näidatakse midagi, mida saab näidata. Tegelikult on keel abstraktne nähtus, mille näitamine on vägagi keerukas.

Mis on keel?

Mis on keele olemus olenemata sellest, kelle keel ta on? Keel on mõtlemist vormiv organ, on öelnud kuulus saksa keelefilosoof Wilhelm von Humboldt 19. sajandil. 20. sajandi moodsa lingvistika isa Ferdinand de Saussure on aga arvanud, et keel on märgisüsteem, mis väljendab mõtteid. Ja tänapäeva põhiline infoallikas Wikipedia teab, et keel on sümbolite süsteem informatsiooni kodeerimiseks ja dekodeerimiseks. Seega on keel miski, mille abil antakse edasi mõtteid, ja mis ühtlasi ka ise mõtlemist vormib. Aga 1960. aastate keeleuurimise suurelt revolutsioonäärilt, ameerika keeleteadlaselt Noam Chomskylt pärineb lause *Värvusetud rohelised ideed magavad raevukalt*. See näitab hoopis, kuidas keele süntaks saab töötada täitsa korralikult mõtetest hoopis sõltumatult. Vähemalt siis, kui tõlgendada seda lauset mitte-metafoorselt.

Sellel näitusel saab näha erinevaid viise ja võimalusi, kuidas eesti keeles mõtteid edasi anda ning infot kodeerida. Näiteks on üks keele oluline osa häälikud ja tähed, ehituskivid, mille abil moodustatakse ja kirjutatakse üles sõnu. Need tunduvad meile endastmõistetavad asjad. Sellel näitusel saab kuulda mitte ainult häälikuid, vaid ka eestikeelseid hääliitsusi. Siin saab kuulda, kuidas suudab eesti keele häälikute ja sõna-

dega toime tulla keelesüntesaator. Ja ühtlasi saab vaadata seda, kuidas häälikute edastamise ja mõtlemise vormimise vahendid on aegade jooksul muutunud. Need võivad olla erinevad kirjutusviisid tähtkirjast punktikirjani, häälikuline keel ja viipekeel. Samas, ka tähekujud, mille abil me kirjutame, ei ole alati samasugused olnud.

Keel ja murre

Keel on see, mis üht rahvast rahvaks teeb, on ütelnud Carl Robert Jakobson. Eesti keele puhul mõeldakse rahvaks tegija all vaikimisi ühiskirjakeelt, normikeelt, normingulist keelt, standardkeelt, kuigi selle esimene variant sündis baltisaksa pastorite hoolet vähemalt kaks sajandit enne eesti rahvust.

Paljudele seostub eesti keel aktusekõnede ülistusega ilusale emakeelele või lehekommentaaris loetud pahameelekirjutistega nende vastu, kes seda ilusat keelt solgivad. Kindlasti seostub see paljudele (sh siinkirjutajatele) emakeele tunnis tehtud käänd- ja pöördkondade määramise drilliga. Ja eriti palju seostub see punase värviga, millega on parandatud ära kõik koolikirjandi või etteütelse kirjavead. Sellel näitusel ei ole emakeele ülistust ega õigekirjavigu. Siin on üldse väga vähe kirjakeelt. Küll aga on võimalik eesti keelt ise teha. Võib ehitada tüvedest ja lõppudest sõnu ning luua ise uusi sõnu arvutiprogrammi abiga, mille sõnade tegemise ideed on laenatud otse Johannes Aavikult.

Tegelikult on keelt kui ühtsust väga raske defineerida. Juudi keeleteadlasele Max Weinreichile on omistatud ütlus *Keel on murre oma armee ja laevastikuga*. Praktikas ongi olemas erinevad murded ja registrid, mille all mõeldakse sotsiaalseid, territoriaalseid ja situatiivseid allkeeli.

Ameerika lingvist Edward Sapir on öelnud, et kõne uskumatu mitmekesisus on vähemalt sama muljetavaldav kui selle universaalsus. Veel viiskümmend aastat tagasi kõnelesid paljud eestlased vähemalt kodus oma kodukohakeelt. Vahepeal olid murrakud peaaegu kadunud. Nüüd on nad hakanud vaikselt taas elujõudu saama. Eestimaa on väike, põhjast lõunasse ja idast läände vaid kolmesaja kilomeetri ümber. Aga tema murrakute lapitekk on tohutu kirju, nagu saab kogeda näituse keelekaarti vaadates ja kuulates. Võib alustada Peipsi rannikult idamurde alalt, liikuda üle kesk- ja läänemurde saartele. Ja võib alustada põhjarannikult ja liikuda üle kesk- ja Tartu murde Võrumaale.

võib sõna tüvi olla tuhandeid aastaid vana, kuid näiteks käändelõpp vaid mõni sajand, nagu kaasäitleva käände oma.

Nii ei ole keel mitte klassitsistliku fassaadiga maja, milles kõik proportsioonid on ilusasti mõõdetud ja kaalutud harmooniliseks tervikuks, nagu armastavad mõelda paljud keelekorraldajad. Pigem on keel nagu Eesti linnade agulimaja, mida on sajandi jooksul mitu korda ümber ehitatud, juurde ehitatud, maha lammutatud, et kohandada seda majas elava pere uute soovide ja vajadustega. Just see teeb keele huvitavaks ja lausa põnevaks materjaliks.

Keel kui probleem

Kui me keele abil mõtleme või suhtleme, siis teeme seda tohutu kiirusega, kõneldes 2–3 sõna sekundis ja mõeldes veel kiiremini. Ja seda tehes peame kogu aeg langetama tohutu kiirusega paljusid otsuseid. Kas vastata sõbra tervitusele „tsao”, „tsau”, „tsauki”, „tsuka” või hoopis „tere”. Kas vastata sünnipäevakutsele jaatavalt või eitavalt. Ja kui jaatavalt, siis kas „jah”, „muidugi”, „tulen tulen” või mingit muud moodi. Kui me lauset moodustame, siis on meil iga hetk mitu võimalust valida sõnu ja nende järjekorda.

Eestis on vähemalt 13. sajandist peale elanud eri rahvaste esindajaid (sakslased, venelased, rootslased jm). Nad on põhiliselt kasutanud oma keeli, millesse tuli ajapikku eesti keele laene (nt *kaubamaška*) ja lisandus eesti aktsent. Kui võõramaalane õpib eesti keelt, siis on tema ees veel enam probleeme. Õppida ära käänamine ja pööramine, mida emakeeles ei ole üldse või on see hoopis teistsugune. Kui palju keelt õppida?

Keel on probleem vaegkuuljate ja vaegnägijate jaoks, kes peavad kasutama teistmoodi märke suulises või kirjalikus suhtluses. Nii on keele kasutamine pidev probleemide lahendamine.

Uuritud keel

Tegelikult on suur osa sellel näitusel esitatust mitte keel kui selline, vaid uurija käest läbi käinud keel. Uurija annab nimed käänetele ja ütleb, et need on käänded, mitte miski muu. Uurija analüüsib väheseid olemas olevaid keelekilde minevikust ja proovib nende ning sugulaskeelte abiga rekonstrueerida suuremaid tükke, et näha, millised olid eesti keele sõnad või laused kaks tuhat või tuhat aastat tagasi. Ja me teame,

et kunagi pandi eesti keelt kirja hoopis selliste õigekirjareeglite järgi, mille eest saaks tänapäeval koolis ilmselt hindeks nulli.

Keelt on uuritud erinevate vahenditega. Suur osa keeleuurimisest on aastasadu olnud lihtsalt uurija mõtlemine omaenese keele üle. Praktikas tähendab see mõtlemist enam oma keelekompetentsi, oma keelest kujunenud ja kujundatud arusaamade, vähem tegeliku keelekasutuse üle, mis paljuski jääb sellisele mõtlemisele kättesaamatuks. Nii on üha enam hakatud uurima keelt korpustes, näiteks suulist keelt sellisel kujul, nagu see on salvestatud kellegi tegelikus suhtlemises. Kõige keerukam on tehniliselt olnud uurida foneetikat, häälikuid ja nende moodustamist. Selleks on kasutatud nutikaid vahendeid ja võtteid. Näiteks kunstlikku suulage.

*Keel on inimese kõige suurem vaenlane, ütleb eesti vanasõna.
Millest ei saa rääkida, sellest tuleb vaikida. Ludvig Wittgenstein*

Eesti noorte keeleorganisatsioon – emakeel kui südameasi

Andra Kütt

*Eesti noorte keeleorganisatsiooni aseesimees,
Tallinna ülikooli eesti filoloogiateise kursuse üliõpilane*

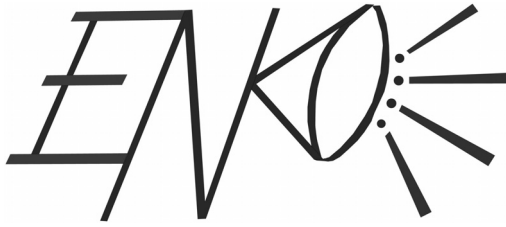
Kadi Soop

*Eesti noorte keeleorganisatsiooni juhatuse liige,
Tartu ülikooli kirjandus- ja kultuuriteaduste üliõpilane*

Sageli tundub, et eestlane on kõigele võõramaisele väga aldis: võõramaine päike on kuumem, kirjanikud kõrgema sulega ning teised keeled omapärasemad ja kultuursemad. Aeg-ajalt tunneme tänavatel, parkides ja enda kõrval lõsutas naabris ära ka selle, kes arvamusiidri kohaselt rääskab: „Eesti keelega ei jõua mitte kuskile!” Aga missugust hinda tuleb maksta Eestimaal, kui loobume emakeelest võõra kasuks? Ehk ei jäägi muud üle kui juhanliivilikult küsida: „Kas ma Eestit unes nägin?” – sest amerikaniseerunud osa rahvast võtab ülejäänutelt võimaluse kaasa rääkida kõigis neid puudutavates küsimustes ja nõnda kannatab demokraatia, haridus ning meie emakeel võib vajuda unustuse hõlma.

Õnneks pole järeltulev keelekasutajate põlvkond täielikult mittearvamusiidrite koolkonnaga liitunud, sest ikka ja jälle leidub neid noori, kes kirjutavad ilusas emakeeles ilusa emakeele lugejatele ning just neist noortest sündis 2007. aastal Eesti noorte keeleorganisatsioon. Organisatsioon loodi haridus- ja teadusministeeriumi ning Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi mõttel ja toel ning see seob endaga tugevaid, teotahtelisi, samas liiviliku luule- ja kirjandusandega noori, kelle jaoks emakeele hoidmine, kaitsmine ja väärtustamine on tõeliseks südameasjaks.

Loomisaastal esitati organisatsioon üheks aasta keeletoe kandidaadiks kui esimene üle-eestiline õpilasi koondav emakeelele suunatud organisatsioon. Organisatsiooni eesmärk on väärtustada eesti keele õppimist, kasutamist, õpetamist, korraldamist, uurimist ja teisi eesti keele alaseid tegevusi. Keeleorganisatsiooni võivad kuuluda 14–26aastased noored, millest johtuvalt püüab organisatsioon oma tegevust suunata nii kooli- kui ka ülikoolinoorele. Emakeelealase toimekuse

õhutamine ning loometegevuse julgustamine on vajalik kooli õppetöös, kuid ka noortele, kes soovivad keelega rohkem ja süvitsi tegeleda. Jääb vaid tänada, et oli inimesi, kes nägid meie keelele suunatud ohumärke ning juhendusid soovist kaitsta ja väärtustada emakeele õppimist ning kasutamist.

Oma lühikese ajaloo jooksul on organisatsioonil välja kujunenud tavad ja üritused, mis on keelehuvilistele oodatud sündmuseks. Kolme aasta jooksul on organisatsioon korraldanud mitu konverentsi, pakku- des keele- ja kultuurialaseid loomingulisi arutelusid. Organisatsiooni avakonverents „Meie keel on meie aja lugu” toimus Tartus haridus- ja teadusministeeriumis, kus arutleti mitmes huvitavas ettekandes keelelise viisakuse üle. Konverentsist võttis osa ligi kuuskümmend noort üle Eesti. Eelmise õppeaasta sügisel kutsuti organisatsiooni liikmed ja huvilised Vilde muuseumisse, arutlemaks, kuidas kirjutada teaduslikku uurimistööd ning kuidas saab uurimistööst kirjandusteos. Et mõista, mis on üldse uurimine ja uurimistöö ning kuidas kogutud materjalidest saab teaduslik tekst, vaadeldi teemat nii juhendaja, kirjandusteadlase kui ka töö koostaja pilguga. Juhendama olid palutud Kairi Toomet, Janek Kraavi, Raili Nugin ning noored kirjanikud Birk Rohelend ja Robert Randma, kes innustasid noori kirjutama, sest kui on isu kirjutada, tuleb seda teha, hoolimata takistustest ja teiste arvamusest!

Selle aasta kevadkonverents oli ajendatud lugemisaastast ja kandis pealkirja „Lugemiskeel”. Mil määral erineb tänapäeva kirjanduse keel varasemast? On see pigem rikastunud või muutunud madalama stiiliga kõnekeeleks? Nendele ja paljudele teistele küsimustele püüti kevadkonverentsil esinejate Toomas Raudami, Birk Rohelenu, Jan Kausi, Jaanus Vaiksoo ja Helene Vetiku abiga vastust leida. Ühiselt tõdeti, et mis tahes teksti juures on oluline nii sisuline ülesehitus kui ka keeleline vormistus. Teksti loomisel on tähtis teadlik ning keelenorme arvestav suhtumine oma keelde, mistõttu kirjakeel on meie lugemiskeele ja raamatukeele alustala.

Organisatsiooni korraldatud keelekonverentsidel on arutletud veel emakeele rolli üle rahvuslikus kasvatuses, räägitud meedia ja keele avaldumisvormidest, keelekorraldusest ja -inspektsioonist. Konverentsidel on esinejate ja kuulajaskonna vahel püütud tekitada elavat ja avatud arutelu, sest nii keeleküsimate puhul üldse kui ka uue organisatsiooni jaoks on tähtis just noorte arvamus.

Augustikuu viimasel nädalal anti huvilistele võimalus osaleda organisatsiooni suvekoolis „Loovkirjutamine kirjanikega”. Suvekool korraldati Otepääl, kohas, kus organisatsioon loodi. Kahe päeva jooksul rääkisid oma loomingust ning juhendasid noori kirjutajaid Elo Viiding, Aidi Vallik, Mehis Heinsaar, Berk Vaher ja Lauri Sommer. Suvekooli raames kulutati välja luulevõistlus, mille töid hindas esinejatest koosnenud žürii. Praegu otsib organisatsioon võimalust kirjutatud tööd almanahhina avaldada. Loodame, et sellistel võistlustel osalemine ei tähenda noorele vaid pelgalt tunnustust ja auhinda, vaid võimalust ka enda loomingut tutvustada, kohtumine kirjanikega võib olla noorele otsene hüppelaud kirjandusmaastikule.

Keeleorganisatsiooni üheks eesmärgiks on innustada kõiki noori kasutama korrektset eesti keelt, hindama emakeelt nii kooli õppeainena kui ka keelena, mis pakub kirjanikule ja luuletajale mitmekülgust. Organisatsioon püüab innustada noorte emakeelealast loometegevust, näitamaks, et eesti keel ei ole mingit moodi halvem kui kordades suurema kõnelejaskonnaga keeled. Lisaks tarbelikule – emakeeles mõtlemine, suhtlemine – kannab emakeel kõige tugevamini rahvuslikku identiteeti ja kultuurimälu. Võõrkeelte tähtsust ja olulisust ei saa ning ei tohi alahinnata, kuid iga eestlase kohus on rääkida korrektset emakeelt. Ka teadus- ja haridusministeeriumi keelenõunik Jüri Valge rõhutas organisatsiooni loomisel, et eesti keel ei ole väike keel, vaid on väikese kõnelejaskonnaga keel, mistõttu on oma emakeele väärtustamine nii iga üksikisiku kui ka riigi kohustus ja vastutus.

Eesti noorte keeleorganisatsioon ootab kõiki huvilisi organisatsiooniga liituma, keeleüritustest ja organisatsiooni muudest ettevõtmistest osa võtma.. Selle õppeaasta eesmärk on tuua noorte hääled ja arvamused aktuaalsete keeleteemade juurde ning toetada ja innustada igakülgset emakeelealast loometegevust.

Vaatmikesari eesti keelest

Helle Metslang

Emakeele Seltsi juhatuse esimees

Haridus- ja teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi, Eesti kirjandusmuuseumi ja Tartu ülikooli multimeediakeskuse koostöös on valminud vaatmikesari eesti keele kohta. Vaatmikud tutvustavad eesti keele päritolu, kirjakeele ajalugu, murdeid jm allkeeli, eesti keele õpetamist emakeelena ja teise keelena, eesti keele uurimist ja korraldamist, keeletehnoloogiat, keelepoliitikat, väliseestlasi ja nende eesti keelt ning Emakeele Seltsi. Vaatmikesari on komplekteeritud viies keeles: eesti, inglise, saksa, vene ja prantsuse keeles, ja see on mõeldud eesti keele temaatika tutvustamiseks eesti keele õppijate ja huviliste seas nii kodu- kui ka välismaal. Vaatmikke on levitatud ja eksponeeritud Eesti haridussüsteemis, välissaatkondades, keelepäevadel ja muudel keeleüritustel (näiteks keelepäevadel Göttingenis oktoobris 2009, Krimmis septembris 2010, konverentsil *Expolangues* Pariisis veebruaris 2009, 11. soome-ugri kongressil Ungaris Piliscsabas augustis 2010).

Vaatmike tekstid ja kavandid on koostanud Martin Ehala, Mati Ereht, Tiiu Ereht, Külli Habicht, Kadri Muischnek, Raimo Raag, Urmas Sutrop, Anastassia Zabrodsckaja, Anna Verschik, Jüri Viikberg; pildimaterjali on lisanud Mare Kõiva ja vaatmikud küljendanud Margus Nõmm. Sihtrühmades jaotamiseks on vaatmikke trükitud A1-formaadis, lisaks on kavas teha sari kättesaadavaks Emakeele Seltsi ning haridus- ja teadusministeeriumi kodulehekülje kaudu.

Vaatmikud on koostatud järgmistel teemadel:

Väliseestlased ja nende eesti keel

Väliseestlased ja nende eesti keel

Väliseestlaste keeleõpetamine

Väliseestlaste keeleõpetamine algas 1950. aastal. Eestis asutati Eesti Keele Instituut ja selle kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine.

Väliseestlaste keeleõpetamine

Väliseestlaste keeleõpetamine algas 1950. aastal. Eestis asutati Eesti Keele Instituut ja selle kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine.

Väliseestlaste keeleõpetamine

Väliseestlaste keeleõpetamine algas 1950. aastal. Eestis asutati Eesti Keele Instituut ja selle kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine. Eestis oli juba 1950. aastal asutatud Eesti keeleõpetuskeskused ja nende kaudu algasid väliseestlaste keeleõpetamine.

Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

Seltsi tegevuse ajal

Seltsi tegevuse ajal on toimunud erinevaid üritusi, sealhulgas keeleõpetust, keelepäevi ja keelepäevade raames keeleõpetust. Seltsi tegevuse ajal on toimunud erinevaid üritusi, sealhulgas keeleõpetust, keelepäevi ja keelepäevade raames keeleõpetust.

Seltsi juhatuse liikmed

President	Õnne Puusepp
1. vicepresident	Andrus Kivirand
2. vicepresident	Merle Luik
3. vicepresident	Siim Talv
4. vicepresident	Andrus Kivirand
5. vicepresident	Merle Luik
6. vicepresident	Siim Talv
7. vicepresident	Andrus Kivirand
8. vicepresident	Merle Luik
9. vicepresident	Siim Talv
10. vicepresident	Andrus Kivirand
11. vicepresident	Merle Luik
12. vicepresident	Siim Talv
13. vicepresident	Andrus Kivirand
14. vicepresident	Merle Luik
15. vicepresident	Siim Talv
16. vicepresident	Andrus Kivirand
17. vicepresident	Merle Luik
18. vicepresident	Siim Talv
19. vicepresident	Andrus Kivirand
20. vicepresident	Merle Luik
21. vicepresident	Siim Talv
22. vicepresident	Andrus Kivirand
23. vicepresident	Merle Luik
24. vicepresident	Siim Talv
25. vicepresident	Andrus Kivirand
26. vicepresident	Merle Luik
27. vicepresident	Siim Talv
28. vicepresident	Andrus Kivirand
29. vicepresident	Merle Luik
30. vicepresident	Siim Talv
31. vicepresident	Andrus Kivirand
32. vicepresident	Merle Luik
33. vicepresident	Siim Talv
34. vicepresident	Andrus Kivirand
35. vicepresident	Merle Luik
36. vicepresident	Siim Talv
37. vicepresident	Andrus Kivirand
38. vicepresident	Merle Luik
39. vicepresident	Siim Talv
40. vicepresident	Andrus Kivirand
41. vicepresident	Merle Luik
42. vicepresident	Siim Talv
43. vicepresident	Andrus Kivirand
44. vicepresident	Merle Luik
45. vicepresident	Siim Talv
46. vicepresident	Andrus Kivirand
47. vicepresident	Merle Luik
48. vicepresident	Siim Talv
49. vicepresident	Andrus Kivirand
50. vicepresident	Merle Luik
51. vicepresident	Siim Talv
52. vicepresident	Andrus Kivirand
53. vicepresident	Merle Luik
54. vicepresident	Siim Talv
55. vicepresident	Andrus Kivirand
56. vicepresident	Merle Luik
57. vicepresident	Siim Talv
58. vicepresident	Andrus Kivirand
59. vicepresident	Merle Luik
60. vicepresident	Siim Talv

Seltsi tegevuse ajal

Seltsi tegevuse ajal on toimunud erinevaid üritusi, sealhulgas keeleõpetust, keelepäevi ja keelepäevade raames keeleõpetust. Seltsi tegevuse ajal on toimunud erinevaid üritusi, sealhulgas keeleõpetust, keelepäevi ja keelepäevade raames keeleõpetust.

Vaatmik „Väliseestlased ja nende eesti keel“

Vaatmik „Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts“

11. Väliseestlased ja nende eesti keel. Teated naabermaadesse pagunud eestlastest leidub juba 14. – 15. sajandist, ulatuslikum väljaränne algas 19. sajandil. Suurima emigratsioonilaine tõi Teine maailmasõda. Viimasel ajal on maailma avanemine ning Eesti ühinemine Euroopa Liiduga kaasa toonud uued lahkmised. Vaatmik käsitleb eesti kogukondi ja keelevariante nii idas kui läänes, väliseesti keelevariantide uurimist ja talletamist ning ka eesti keele õpet välismaal.

12. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Sarja lõpetab Emakeele Seltsi tutvustav vaatmik. Sellega tutvustatakse pika traditsiooniga filoloogilist ühendust, kellel on vaatmikesarja koostamisel olnud keskne roll ja kelle üritustel vaatmikke on levitatud. Teaduste ülevaade seltsi 90-aastasest ajaloost, eesmärkidest, tegevusest, seltsi juhtinud ja seltsis töötanud inimestest, murdekogujatest, seltsi kogudest, toimkondadest läbi ajaloo ja nüüdisajal.

E m a k e e l k o o l i s

25. emakeeleolümpiaad – kokkuvõtvaid vaatlusi

Kersti Lepajõe

Tartu ülikooli eesti keele lektor

2009/10. õppeaasta parimad emakeeletundjad selgitati välja Tartu ülikooli eesti keele ja soome-ugri keeleteaduse osakonna korraldatud olümpiaadil. Olümpiaadide korraldamise taustaks on idee äratada õpilastes sügavamat huvi emakeele vastu. Seekordsed uurimisteemad olid seotud emakeele kasutusvaldkondadega, täpsemalt meedia keelega. Hindasime õpilaste iseseisva uurimistöö oskust, loomingulisust ja leidlikkust keelega seotud nähtuste kogumisel ja analüüsimisel.

Miks just meedia keel? Teame, et meedia mõjutab meie igapäevast keelekasutust. Sellest, millist keelt kasutab ajakirjandus, sõltub meie keel rohkem, kui seda tavaliselt arvatakse. Meedia kaudu tulevad kasutusele uued sõnad ja väljendid, meedia põlistab tsitaatsõnade ja laenude kasutamise, aga ka stiilivalikud sõltuvad sageli meedia keelest. Meedia keele uurimine annab noortele laiema ülevaate keele arengusuundumustest ja võimalikest tulevikumuutustest.

Nagu tavaks korraldati olümpiaad kolmele vanuserühmale (7.–8. klass, 9.–10. klass, 11.–12. klass). Ainult eelvooru kaudu oli lõppvooru võimalik pääseda **7.–8. klassi õpilastel, 9.–10. klassi ja 11.–12. klassi õpilastel** oli lõppvooru pääsemiseks kaks võimalust: kooli-, linna- või maakonnavoorus lahendatud ülesannete või esimeses voorus koostatud uurimustöö põhjal.

Eelvooru uurimistöödest

Uurimisteemasid oli 9.–10. ja 11.–12. klassi õpilaste jaoks seitse ja kokku laekus olümpiaadikomisjonile hinnata 84 tööd. Teemadest lähemalt.

1. **Stiilivärvinguga sõnad ajalehekeeles.** Uurimuse eesmärgiks oli selgitada, mil määral kasutatakse ajalehtedes mitteneutraalset sõnavara. Kokku laekus sel teemal seitse tööd, kaks nooremas ja viis vanemas astmes. Oli kogutud palju materjali ja seda tabavalt analüüsitud, oli leitud põnevaid vaatenurki, aga häda oli selles, et nii mõnegi töö ülesehitus ei olnud hea – sõnavara jaotamine ja uuritava materjali valik osutusid selle teema puhul kõige raskemaks ülesandeks.
2. **Uuemad inglise laenud ajakirjanduskeeles.** Töö eesmärgiks oli selgitada, mil määral ja millisel kujul levivad ajakirjanduskeeles eesti kirjakeelde uuemad inglise laenud. Selleks tuli koguda kas ühest või mitmest väljaandest sadakond inglise keelest üle võetud sõna, selgitada ÕS 2006 või muude allikate abiga nende tähendus ja liigitada vastavalt sellele, milline on sõna kirjepilt (tsitaatsõnad, häälduspäraselt kirjutatud sõnad, kirjepildi järgi mugandatud võõrsõnad), mis sõnaliiki laenud kuuluvad jne. Inglise laenude vastu tundsid huvi vanema rühma õpilased, kokku laekus hindamiseks kaheksa tööd. Kogutud materjal annab hea pildi ajakirjanduskeeles võõrkeelelembusest. Tugevamates töödes suudeti laenude kõrval analüüsida ka emakeele arengut mõjutavaid tegureid. Enamasti tulenesid tööde nõrkused vähesest inglise keele oskusest ja sellest, et õpilane ei tundnud kultuuritausta, näiteks loeti inglise laenudeks kõiksugu võõramaid sõnu. Samuti tekitasid sõna tähenduse kindlaks tegemisel eksitusi ümberkirjutusvead. Kohati jättis soovida kirjutajate endi õigekeel.
3. **Ajalehe pealkirjad.** Pealkirjade uurimise eesmärgiks oli jälgida, kuidas ajalehed oma lugusid pealkirjastavad ja mis võiks olla sellise pealkirjastamise põhjuseks. Materjaliks võis valida näiteks ühe ajalehe nädala pealkirjad või sama päeva pealkirjad mitmest ajalehest. Võis võrrelda ka sama lehe paberväljaande ja võrguväljaande pealkirju. Ülesandeks oli liigitada pealkirjad struktuuri järgi (fraas, lihtlause, verbitalause, liitlause) ja võrrelda nende kasutust eri rubriikides (Eesti uudised, välisuudised, arvamusküljed jne). Lisaks võis jälgida, kas pealkirja öeldis väljendab minevikku, olevikku või tulevikku, kas aluseks on üksikisik, asutus, kollektiiv või eluta

mõiste, kuivõrd pealkirjades kasutatakse kohanimedid vms. Teema pakkus laialdast huvi: kokku oli selle teema valinud 22 õpilast – 11 nooremas ja 11 vanemas astmes. Analüüsitud materjali hulk oli üsna erinev, ulatudes paarisajast pealkirjast ligi 800-ni. Osa autoreid oli kogunud materjali ühest lehest, liigitanud selle juhendis esitatud malli järgi ja teinud juurde värvilised graafikud. Huvitavad olid aga need tööd, kus autor oli leidnud mingi originaalse lähenemisenurga või analüüsitud materjali mingist aspektist oskuslikult kommenteerinud (näiteks ühe õpilase uurimus tõusis teiste hulgast esile väga originaalse vaatepunktiga: teemaks oli valitud sündmus – Estonia uppumine – ja jälgiti selleteemaliste sõnumite pealkirjastamise sisulisi aspekte vahetult õnnetuse järel ja viieaastaste vahedega). Vaid paari eri ajalehe võrdlus ei andnud kuigi kõnekaid tulemusi, sest praegused ajalehed on pealkirjastamispõhimõtete poolest üsna sarnased. Küll võimaldas kõrvutamise välja tuua nt kujundite, kõnekeelsuse või muu meelelahutuslikkuse ilminguid kvaliteetlehe ja kollase lehe pealkirjades. Huvitavad olid tööd, kus oli võrreldud pealkirjade muutumist pikema ajavahemiku järel, eriti kui võrdlusainestik oli kogutud 50 või 80 aasta tagusest minevikust. Mitmes töös oli oskuslikult kommenteeritud pealkirjade kujundlikkust, metafoore, pealkirjastamise põhimõtteid jm. Kujundite jm üksikute pealkirjaelementide liigitamisel ja kommenteerimisel oli küsitavaid lahendusi. Paar autorit oli otsinud ja leidnud teemakohast lisa- kirjanudust ja kasutanud seda nii teoreetilise peatüki kirjutamisel kui ka analüüsitava materjali kommenteerimisel. Selline lisamaterjal tõstis töö kaalukust.

4. **Uudiste geograafia.** Selle teemaga tööde eesmärgiks oli vaadelda, millises vahekorras pakub kohalik ajaleht maakonnauudiseid, Eesti uudiseid väljastpoolt oma maakonda ja välismaa uudiseid. Lisaks võis vaadelda, millises vahekorras edastatakse linnas ja maal toimuvaid sündmusi, maakonna eri valdades toimuvaid sündmusi, mis tüüpi sündmusi edastatakse välismaalt, mis tüüpi sündmusi Eestist ja mis tüüpi sündmusi maakonnast. Töid laekus 2 nooremas ja 6 vanemas astmes. Teema andis kokku huvitava materjalikogu, sest vaadeldud oli välisuudiseid, aga näiteks ka Setumaa kajastamist kohalikus lehes. Töodes oli materjali ammendavat läbitöötamist, teemakohase kirjanduse kasutamist ja kogu töö oskuslikku teostamist. Enamasti siiski ei jõutud põhjusteni, mis kriteeriumid ajalehtede uudiste geograafia valikut põhjustavad. Kohati tulenesid

tööde vead geograafiateadmiste vähesusest või ajalooteadmiste pinnapealsusest.

5. **Koolilehtede võrdlus.** Sellel teemal kirjutatud tööde eesmärgiks oli võrrelda eri koolide lehti või koolide kodulehti ja analüüsida, milliseid teemasid koolilehed või kodulehed käsitlevad, missugust informatsiooni neis antakse ja mis tüüpi tekste seal avaldatakse. Kokku laekus viis tööd, kolm nooremas ja kaks vanemas astmes. Võrreldi nii koolide ajalehti kui ka koolide kodulehti internetis. Jaotusalus põhines tavaliselt tekstiliigil: kui palju on uudiseid, intervjuusid, spordiuudiseid, meelelahutusžanre; teisalt jagati tekste vastavalt sihtgruppidele, kellele on info suunatud – õpilased, lapsevanemad, õpetajad; kes on tekstide autorid jne. Oli ilmekaid koolilehtede võrdlusi, kuid üldistusest jäi puudu ja ühtki eriti säravat tööd selles rühmas polnud.
6. **Uue meedia keelekasutus.** Teema puhul uuriti, millist keelt kasutatakse suhtlusportaalides, e-kirjades, mobiilisõnumites jm. Selleks koguti ühest või mitmest suhtluskanalist kirjakeelest erinevaid sõnakujusid, vorme, märke jne, rühmitati need sobivalt valitud liikidesse ja kirjeldati uue meedia suhtluskanalite keelekasutuse eripära. Töid laekus kokku 13, nooremas astmes viis ja vanemas kaheksa. Analüüsitud oli uue meedia keelekasutust MSN-i, SMS-ide, blogide, suhtlusportaalide Rate.ee, Delfi.ee, Noortekas, Orkut.com ja Twitter põhjal. Uurimistöödega koguti väga huvitavat keelematerjali. Kõige enam oli otsitud õigekirjavigu, slängisõnu, emotikone ja võörkeelte mõjusid. Mõnest tööst ei selgunud, kui palju materjali täpselt analüüsiks koguti ja kust materjal täpselt pärit oli. Analüüsitud materjali päritolu ja hulk peaks aga olema töös alati hästi täpselt määratletud.
7. **Omadussõnad trükireklaamides.** Töö eesmärgiks oli uurida, kuidas iseloomustatakse reklaamides reklaamitavat kaupa ja reklaamisituatsiooni osalisi (tarbijat, pakkujat). Teema pakkus huvi, sest selle oli valinud uurimistööks 21 õpilast, 12 nooremas, 9 vanemas astmes. Eriti paistsid silma vanema rühma tööd, mis olid enamasti selge eesmärgipüstisega ja loogiliselt struktureeritud uurimused. Põhilise puudusena võib välja tuua analüüsi pinnalisust, järelduste puudumist või põhjendamatult suurte üldistuste tegemist, seda eriti nooremas rühmas. Positiivsena paistis silma uudsete vaatenurkade leidmine, loogiline struktuur, analüüsi süsteemsus ja mitmekülgus.

Pisut ka tööde vormistamisest. Uurimused olid üldiselt hästi vormistatud. Vaid mõnes üksikus töös ei olnud sissejuhatuses korralikult välja toodud kogutud ainekogu hulka ja kogumise viisi. Väga paljud õpilased olid lisanud töösse arvutiga tehtud värvilisi graafikuid. See lisas ülevaatlikkust. Kogutud materjali esitati lisades ja tugevamate töödes oli lisade ainekogu asjalikult liigitatud. Vormistuse tüüpveaks oli, et keelenäiteid ei olnud muust tekstist tehniliselt eristatud. Kõige parem oleks keelenäited panna kursiivi (nt *parem* on keskvõrde vorm sõnast *hea*). Paljud olid kasutanud jutumärke või poolpaksu kirja, aga seda ka mitte järjekindlalt ja see raskendas töö lugemist. Tasub taas meenutada, mis on tsiteerimine, mis refereerimine. Palju eksiti selle vastu, et oli unustatud viidata autorile, keda refereeriti või tsiteeriti. Uurimistöö kõige raskem osa paistis olevat avalause või avalõik. Seda tahetakse kirjutada liiga üldiseks ja laiaks, seetõttu satub sinna veidrusi. Avalause võiks olla konkreetne, alustada võib näiteks sellest, millest see uurimistöö on, mitte sellest, kui tähtis on näiteks reklaam tänapäeval ja kus seda kohata võib. Nii mõnedki uurimistööd koosnesid põhiliselt näidete loendist – see ei ole kindlasti piisav, kõik loendid ja tabelid tuleb lahti kirjutada, selgitada protsesse, mida tabel või loend näitab, sest loendid ja tabelid on toormaterjal, millest analüüs alles algab.

Kõigist pisipuudustest hoolimata kirjutati palju häid ja väga häid uurimusi. Esile tõstmist väärivad 9. – 10. klassi õpilastest **Krista Tuuling** (Lümända põhikool, õp Liia Raun), **Kadri Raag** (C. R. Jakobsoni nimeline gümnaasium, õp Erika Rimmel), **Marleen Allemann** (Rakvere reaalgümnaasium, õp Krista Sepp), **Maria Muuk** (Tallinna 21. keskkool, õp Külliki Kaju), **Kristi Vahejõe** (Tartu Raatuse gümnaasium, õp Lea Sokmann) ja **Ly Kaasik** (Rakvere gümnaasium, õp Janne Jõeots).

Vanema vanuserühma (11. – 12. klass) parimad noored uurijad on **Andra Orastu** (Tallinna ühisgümnaasium, õp Aili Tarvo), **Laura Valli** (H. Treffneri gümnaasium, õp Helgi Tering), **Terttu Jazepov** (Viljandi maagümnaasium, õp Aili Kiin), **Merle Must** (Nõo reaalgümnaasium, õp Heily Soosaar), **Jardo Annus** (Kadrina keskkool, õp Liivi Heinla) ja **Mart Roosaar** (Pärnu Sütevaka humanitaargümnaasium, õp Kalle Viik). Esile tõstmist väärivate tööde autoreid premeeriti olümpiaadi lõpetamisel eriauhinnaga.

Lõppvoorust lähemalt

Uurimistöõde ja piirkonnavoortulemuste üleriigilise üldpingerea alusel kutsus emakeeleolümpiaadi komisjon 12. ja 13. märtsiks 2010 Tartu ülikooli võistleva 80 paremat emakeeletundjat. Parimatest parimad selgitati kaks ja pool tundi väldanud ülesannete lahendamise käigus.

Lõppvoorus tuli noorema astme õpilastel (7.–8. klass) lahendada üheksa ülesannet, mille eest oli võimalik kokku saada 100 punkti. Enamik ülesannetest olid seotud meediaga, aga oli ka loovust ja nutikust nõudvaid keeleülesandeid. Esimese ülesandena tuli kuulata „Aktuaalse kaamera” klippi Kristo Kão kitarrikooli kohta ja selle põhjal vastata neljale küsimusele. Ülesandega testiti kuulamis- ja kirjutamisoskust, aga ka eri tekstiliikide ülekannet: pildilis-kuuldelise teksti alusel tuli kirjutada lühiuudis. Kui tekstist info leidmine ei valmistanud õpilastele erilisi raskusi, siis lühiuudise kirjutamine osutus keerulisemaks ülesandeks. Ülesande hindamisel peeti silmas, kas on järgitud uudise struktuuri, kas uudises sisaldub kogu oluline info, kas uudise sõnastus ja õigekiri on korras. Maksimaalse 10 punkti saavutas selle ülesande eest vaid üks õpilane. Teises ülesandes tuli kokku viia uudissõnad ja nende tähendused. Õpilased jäid hätta sõnadega *džihaad*, *pesto*, *ajatolla* ja *torteliin*. Järgmises ülesandes oli vaja eristada *avastama* ja *leiutama* tähendust. Maksimumtulemuse sai üheksa õpilast – seega tajutakse nende sõnade tähenduserinevusi päris hästi. Edasi tuli segipaisatud lausetega tekst korda teha – leida pealkiri ja järjestada laused. Teksti puhul osutus kõige keerulisemaks esimese kahe lõigu ja pealkirja leidmine tekstist. Veel oli vaja koostada ette antud teksti põhjal raamatut tutvustav reklaam. Seejuures tuli lühidalt iseloomustada sihtgruppi, kellele reklaam suunatud on, ja sõnastada reklaami eesmärk. Reklaami kirjutamises hinnati loovust, sõnatäpset keelekasutust ja erinevate märgisüsteemide tundmist. Maksimaalse tulemuse (12 punkti) sai selle ülesande eest kolm õpilast. Lisaks tuli nooremas rühmas võistlejatel lahendada ristsõna ja pista rinda fraseologismide tundmises. Raskusi valmistasid fraseologismid *esimest viiulit mängima*, *millegi ihu ja hing olema*, *sulge sappa saama*. Viimase vasteteks pakuti näiteks *sügavalt armuma*, *läbi peksma*, *halvale teele minema*.

Nooremate parim oli Kärddla ühisgümnaasiumi 7. klassi õpilane **Adele Vaks** (õp Heli Tomson), II koha saavutas **Tuule Sõber** Miina Härma gümnaasiumist (õp Jana Kübar) ja III koha **Riin Viigipuu** Kärddla ühisgümnaasiumist (õp Tiit Heldema).

Ka keskmise vanuserühma õpilastel (9. – 10. klass) tuli lahendada üheksa ülesannet. Taas oli võimalik saada õigete lahenduste eest kokku 100 punkti. Esimeses ülesandes oli vaja ümber sõnastada ajaleheartiklite pealkirjad, kus häirivalt palju oli kasutatud stampväljendeid. Sellega saadi kenasti hakkama. Edasi oli vaja foorumivestluse alusel kirjutada kuni 75 sõna pikkune uudislugu ja see pealkirjastada. Ülesandest ilmses, et tekstiliiki järgiva aruka uudisloo kirjutamise oskus on hea, tunnustust väärivad paljude noorte hea stiilitaju. Levinud veaks oli, et loodud tekst polnud uudis või sisaldus tekstis rohkesti kõnekeelsusi ja õigekirjavigu. Kolmandas ülesandes tuli lausetest leida tegija (tegevuse sooritaja) ning arutelda selle üle, milliseid tegijat väljendavaid keelevahendeid on lausetes kasutatud. Tegija või selle puudumine lauses tunti enamasti ära, keerulisem oli liigitada keelevahendeid – sellega jäädiski rohkem häta. Torkab silma, et tekstides orienteerutakse paremini kui keeleterminites. Lisaks tuli liigitada reklaamlausete omadussõnu vastavalt nende vormitunnustele. Ülesande lahendustest võib järeldada, et omadussõnu tuntakse hästi, raskusi valmistas mõnele sõnade *soodsa* ja *nüüdisaegse* liigitamine omadussõnade hulka. Taas tegi aga ülesande keeruliseks kehv keeleterminite tundmine. Sõnu oli jaotatud rühmadesse näiteks vältel alusel, mis üldse asjasse ei puutunud, aga omadussõnadeks oli näiteks loetud ka sõnaühendeid *eriti soodsa*, *maailma parim* jne. Eelnevale lisaks tuli *eeri*-liitega verbidest moodustada lühemad variandid, viia kokku võõrsõnad ja nende tähendus. Kõige keerukamaks osutus võõrsõnaline keeletermin süntaks, mille vasteteks pakuti näiteks teose või filmi pealkirja, helijäljendit, sõnade tarbetut kordamist, helitöö teksti, varjunime ja juhtmõtet. Veel tuli analüüsida reklaamides kasutatud stiilivõtteid ja neid rühmitada vastavalt sellele, kas reklaamitavale tootele on omistatud inimese tegevusi või omadusi. Ajakirjandusloost pärit O. W. Masingu tekstikatke alusel oli vaja veel rühmitada Eesti ja muu maailma kohanimed ja leida neile tänapäevane nimekuju.

100 punktist saavutas 93 keskmise vanuserühma parim **Ly Kaasik** (õp Janne Jõeots) Rakvere gümnaasiumist, II koha 92,5 punktiga saavutas **Marleen Allemann** (õp Krista Sepp) Rakvere reaalgümnaasiumist ja III koha **Mette Triin Purde** (õp Kaie Klettenberg) 89,5 punktiga Tallinna prantsuse lütseumist.

Vanemas rühmas (11. – 12. klass) tuli ajalehe keele- ja stiilivigu parandada. Sellega saadi päris hästi hakkama. Edasi tuli leida ja rühmitada uudistekstide vahendatud seisukohti ja mõttekäike, st tuli eristada refereerimise keelelisi võtteid meediatekstides. Selleks tuli analüüsida

kasutatavaid leksikaalseid ja grammatilisi vahendeid. Ülesanne pakkus parajat peamurdmist, sest kõigi grammatiliste vahendite äratundmine ja nimetamine osutus keerukaks. Lisaks sellele pidid võistlejad rühmitama ajalehtedes kasutatud pealkirju vastavalt sellele, kas on tegemist reaalselt toimunud sündmusega või mitte. Selle ülesandega tuldi üldiselt kenasti toime. Ka vanema rühma õpilased pidid parandama ajaleheteksti keele- ja stiilivigu, kuid seda nõudlikumas tekstis kui keskmise vanuserühma võistlejad. Ülesanne osutus üsna raskeks, maksimaalset punktisummat ei saavutanud keegi. Sellest ülesandest poldud aru saadud nendel juhtudel, kui lauseid hakati ümber tegema nii, et need muutusid tundmatuseni. Sageli oli probleemiks ka õigekiri. Veel oli vaja ära tunda asesõnad ja liigitada need selle alusel, kas nad viitavad konkreetsele asjale või isikule või üldisele olukorrale. Eksimisivõimalusi oli palju nii asesõnade määramisel kui ka tõlgendamisel. Tüüpveaks osutus, et pronoomeniteks oli määratud määrsõnad *seal, kus, kusagil*. Viimases ülesandes tuli analüüsida ja rühmitada ajaleheartiklite pealkirju.

Vanema astme parimaks emakeeletundjaks ja olümpiaadi võitjaks tunnistati **Mirjam Parve** (õp Krista Nõmmik) Tallinna vanalinna hariduskolleegeiumist. Tema punktisumma oli 92,5 punkti 100st võimalikust. II koha saavutas **Laura Valli** (õp Helgi Tering) 89 punktiga Hugo Treffneri gümnaasiumist ja III koha **Merle Purre** (õp Eha Aare) 88,5 punktiga Tallinna 32. keskkoolist.

25. emakeeleolümpiaad näitas taas, et huvi emakeele ja selle uurimise vastu on noortel tõsine, sest komisjonil oli rõõm lugeda hea tasemega uurimusi ning nutikaid lahendusi keelenähtuste analüüsimisel lõppvoorus. Komisjon tänab kõiki osavõtjaid ja õpetajaid, kes noori on juhtinud ja innustanud. Ühtlasi suur tänu kõigile toetajatele, nagu haridus- ja teadusministeerium, kirjastus Avita, Emakeele Selts, Tartu ülikooli rektoraat, kelle lahke abita oleks auhinnalaud kesisem ja emakeelepäeva pidulik aktus tagasihoidlikum olnud.

I n t e r v j u u

- - - - -

Marilyn May Vihman

Marilyn Vihman, Yorki ülikooli lingvistika-professor, sündinud Californias 1939. aastal, kaitsnud doktorikraadi California ülikoolis Berkeleys 1971. aastal ning juhtinud 1996–2006 Walesi Bangori ülikooli arengupsühholoogia õppetooli. Tema teadusliku huvi keskmes on peamiselt fonoloogia omandamine ning

laste varane kakskeelsus, ta on uurinud ka inglise, prantsuse, itaalia, jaapani, soome ja eesti keele vormimoodustuse omandamist. Marilyn Vihman oli Eestis Tallinna ülikooli külalisena selle aasta aprillis ning esines rakenduslingvistika kevadkonverentsil plenaarettekandega.

- **Olete sündinud ja elanud Ameerikas, teie vanemad olid rahvuselt prantslased, kuid räägite soravalt eesti keelt. Mis oli see ajend, mis pani teid eesti keelt õppima?**

Õppisin 23aastaselt ülikoolis tundma üht võluvast eesti meest. Tookord, 1962. aastal oli mul Eestist vaid ähmane ettekujutus, ma ei mäletanud isegi täpselt, kus see riik asub. Minu tulevane abikaasa Eero Vihman polnud aga 20 aastat Eestis käinud, ta oli lahkunud Eestist 16aastaselt ja igatsus kodumaa järele oli suur. Olime mõlemad lingvistid, temal oli huvitav mulle eesti keele grammatikat seletada ja minul oli väga suur motivatsioon seda õppida.

- **Kuidas see eesti keele õppimine seal Californias siis käis?**

Õppisin täielikult rääkides, mingit õpikut mul polnud – millalgi hiljem sain kasutada Silveti sõnaraamatut. Meie õppimine toimus näiteks rannas, kus lugesime Eeroga koos „Leegitsevat südant”. Mina lugesin lause ette, tema parandas mu hääldust ja aitas mul tõlkida. Lugesime

seada niimoodi 1–2 aastat. Sisust ei saanud ma suurt aru, aga meile mõlemale meeldis see protsess. Kaks aastat hiljem käisin esimest korda Eestis, kus keel arenes muidugi palju kiiremini.

Kohe meie suhete alguses pidime Eeroga kolm kuud lahus olema. Selle aja jooksul kirjutas ta mulle vaid neli kirja. Igas kirjas õpetas ta ikka ka mõned uued eestikeelsed sõnad. Aga neljas kiri oli täiesti eesti keeles. Selline sihikindel ja kange eesti mees oli! Mäletan veel, et seal oli selline imelik sõna, milles oli ainult kaks o-d ja neli täppi. Ta oli unustanud mulle seda tutvustada.

• **Paljudele tundub eesti keele õppimine just 14 käände tõttu hirmutav. Kui kerge või raske teile kui lingvistile eesti keele õppimine tundus?**

Eesti keele hääldus minu jaoks raske ei olnud ega ka see paljusid kohutav käänete hulk. Eero tegi kohe selgeks, et oluline on õppida ära kolm esimest vormi – nimetav, omastav, osastav – ja siis tuleb lihtsalt käändelõppe juurde kleepida. Mitmus on natuke raskem, selles eksin vahel veel praegugi. Mäletan, kuidas Eero kunagi seletas mulle post-positioone, kasutades näiteks *juurde, juures, juurest* (mul on praegugi veel kusagil salvrätik, kuhu ta need kirjutas). Keele struktuur paistis mulle väga selge ja seetõttu ka küllaltki huvitav ja kerge.

• **Kas eesti keeles on üldse midagi rasket?**

Eesti keeles on täis- ja osasihitis. Juttu kuulates ei ole need sõnumi mõistmisel probleemiks, aga ise rääkides on raske õiget valida. Eero lemmiknäide selle selgitamiseks oli järgmine: *naine sünnitas last, kui ämmaemand sisse tuli* või *naine sünnitas lapse*. Kohe on selge, kas tegevus käib või on juba lõppenud. Iga kord ei ole see aga nii ühene.

• **Mille poolest on aga eesti keel keeleteadlaste jaoks huvitav?**

Eesti keel on kuulus peamiselt oma kolme välte poolest. Täpselt samasugust süsteemi teistes keeltes pole.

• **Millal käisite esimest korda Eestis?**

Esimest korda tulin Eestisse 1965. aastal, juhuslikult suure laulupeo ajal. Tulin Soomest laevaga. See oli üks esimesi laevu, mis Eestisse käima hakkas. Kui piirivalvele oma passi ulatasin, läksid selle mehe silmad suureks-suureks – siin ei oldud ameeriklasi nähtud.

Hirm oli tookord aga ikka veel väga suur, nii et tulin Eestisse igaks juhuks oma neiupõlve nime all, et mehe Eestis elaval perekonnal pahandusi ei tekiks.

- **Kakskeelses peres õpivad lapsed enamasti ära ema keele, mitte isa keele. Teie peres räägivad aga mõlemad lapsed eesti keelt ja on selle omandanud Ameerikas! Kuidas on see võimalik?**

Kuna eesti keele staatus oli sel hetkel raske, siis oli meie suur ühine soov, et lapsed õpiksid selle keele ära. Me arutasime Eeroga kõiki beebiga seonduvaid asju omavahel. Selle tulemusena oli meie esimene laps Virve kuni kaheaastaseks saamiseni ainult eestikeelne laps.

Kui ta kaheaastaselt lasteaeda läks, ei rääkinud ta terve esimene kuu seal midagi, siis hakkas koju tulema selliste päheõpitud fraasidega, nagu *everybody, lunchtime!* (tema häälduses *palipali, lantstaim*). Aktsendiga rääkis ta inglise keelt viienda eluaastani. Poeg Raivo õppis inglise keelt varem, sest oli varakult ingliskeelse hoidja juures, ja ka selle pärast, et õel käisid ingliskeelsed sõbrad külas. Poja eesti keel on praegu meie omast kehvem, kuna ta ei ela enam eesti keele kõnelejatega koos, kuid omavahel räägime siiski ikka põhiliselt eesti keeles. Ka Virve ja Raivo kirjutavad teineteisele eesti keeles, kuhu pikivad aga ingliskeelseid sõnu.

Mäletan, et väiksenäna koos mängides läksid nad vahel üle inglise keelele. Kui aga isaga mööda läksime ja neile midagi eesti keeles ütlesime – näiteks „aeg on hakata magama minema” – siis edasi mängisid nad mõnda aega jälle eesti keeles. Enam vähem sama juhtus meiega enne laste sündi, kui me Eestist tulime: mõneks ajaks läksime täielikult eesti keele peale üle, kuigi üldiselt rääkisime me inglise keeles, kuni sündis esimene laps.

- **Milliste keeltega olete veel kokku puutunud?**

Lapsena õppisin ma prantsuse keelt, kuna käisime vanematega Prantsusmaal. Ülikoolis õppisin vene keelt. Pärast seda õppisin soome keelt, kui veetsin aasta doktorandina Soomes, ja siis juba keeleteadlasena olen õppinud natuke ungari ja kõmri keelt ning isegi jaapani keelt, kuna uurisin jaapani laste keele arengut.

- **Väga huvitav, miks üks ameeriklane hakkab õppima vene keelt?**

See oli kõige raskem keel neist, mida ülikoolis välja pakuti, ja selle pärast minu jaoks kõige huvitavam. Kuna mu vanemad olid prantslased, siis prantsuse keel oli selge, hispaania keel tundus liiga lihtne. Mu isa oli Mehhikos sündinud ja laulis mulle lapsepõlves hispaaniakeelseid laule. Saksa keel ei huvitanud. Nii jäigi vene keel, mille olen aga pärast eesti keele õppimist peaaegu unustanud. Venekeelse raamatu lugemisega saan ehk veel hakkama, sõnaraamatu abil.

• **Kuidas jõudsite aga lastekeele uurimise juurde?**

Olin huvitatud, kuidas keel kõlab, kui laps seda rääkima hakkab, kas see võiks olla ainuke näide n-ö primitiivsest keelest (kuna eri keeled on kõik struktuuri poolest võrdselt keerulised, nagu meile esimestel lingvistikaloengutel räägiti). Kuna tahtsin nii väga käia ühe maineka ja huvitava lastekeeleteadlase Dan Slobini loengutes, hakkasin lindistama pooleteiseaastast Linda Valterit, kelle mõlemad vanemad olid eestlased. Kui mu enda lapsed sündisid, jälgisin nende keele arengut suure huviga.

• **Mis teemal oli teie esimene lastekeelealane uurimistöö?**

Minu esimene töö Stanfordi ülikoolis oli seotud kognitiivsete printsiipidega ehk sellega, kuidas keel ja mõtlemine teineteist mõjutavad. Sattusin ühte projekti, kus me uurisime lalisemist ja seda, kuidas lalin läheb üle esimesteks sõnadeks. Uurisime, mis fonoloogiliselt tuleb keelde enne sõnu, kuidas laps leiutab sõnu.

• **Ja mis uurimusest selgus?**

Leidsime, et iga laps laliseb isemoodi – kuigi häälikute hulk, mida lapsed oskavad varakult kasutada, on sõltumata ümbritsevast keelest piiratud – ja et esimesed sõnad on häälduselt sarnased silpidega, mida laps on ise lalisemisel kasutanud. Selgus, et esimesed sõnad tulenevad sagedastest sõnadest (nt *byebye*, *aitäh*), mis on vormilt sarnased lapse lalisemisest tuttavate silpidega. Igal lapsel on esimesed 5–10 sõna väga lihtsad, näiteks *baba* (ehk *byebye*) või *aidä* (ehk *aitäh*).

• **Mida peate aga seni oma keeleteadlase töös suurimaks saavutuseks?**

Olen palju aastaid töötanud selle nimel, et uurida üht ideed, mis tekkis mul 1980. aastate keskel. Oli juba selge, et lapsed n-ö valivad esimesi sõnu osalt selle järgi, et vorm on kerge ja kättesaadav. Minu põhimõte on selles, et laps ei saa teada, mida ta ei tea; järelikult, esimeste sõnade valik peaks põhinema sellel, et lapse tähelepanu köidavad sõnad, mille vormid on talle juba tuttavad – s.o juba teada. Kui lapsel on silpidest väike repertuaar ja ta kuuleb, et ümberringi on mingid sarnased silbid (nt *ada*) kasutatud huvitavas ja sageli korduvas olukorras – näiteks kui võetakse mantel, minnakse koos välja – jääb tal see vormi ja tähenduse seos meelde. Kuna vorm vastab silbile, mis on tal juba repertuaaris, hakkab ta tegema seda häält, kui olukord kordub ja ongi esimene

äratuntav sõna olemas. Selle idee õigsust olen ma alles hiljuti koos kolleegidega jõudnud katsete abil tõestada.

Lisaks sellele pean oluliseks kirjeldada, kuidas fonoloogia areneb, ehk kuidas lapsel tekib keelesüsteem. Kui laps on hakanud ütleva mõningaid sõnu, siis tekib tema peas fonoloogiline mall, mis käib mitme sõna kohta. Toon näiteks oma lapselapse esimesed sõnad, mille hulgas olid *aitäh*, *pai*, ja siis veidi hiljem *pall*, *kõll* – lapse häälduses sisaldasid kõik need sõnad kombinatsiooni vokaal + *i*. Pärast hakkas laps üldistama seda malli raskematele sõnadele: ta ütles „kai” *kallikalli* asemel, „kõi” *kinni* asemel. Sellega saab laps üle minna esimestest suhteliselt kergetest ja õigesti hääldatud sõnadest raskemate sõnade juurde – kasutades samu struktuure. Aegamööda kaovad need mallid ja laps õpib sõnu ja nende õigeid hääldusi.

• **Mis teil hetkel käsil on?**

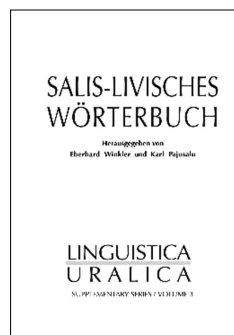
Enamik lapsi räägib 1–6 kuud ühesõnaliste lausungitega. Alles siis, kui ta teab 50–70 sõna, paneb ta oma jutus mitu sõna kokku. Uurime praegu selle perioodi lõppu. Jälgime aasta aega kuut last. Prantsuse ja araabia keele omandamist uurivad kaks teadlast mujal, minu uurimisgrupp uurib inglise keelt. Samas, uurime katsetega ka seda, kuidas need lapse väljamõeldud mallid mõjutavad keele kuulmist ja õppimist. See uurimus on seotud kaheaastaste lastega. Lindistame nende laste kõnet ja uurime, milliseid sõnamustreid nad kasutavad. Toome lapsed laborisse ja paneme nad mängima nende jaoks tundmatute asjadega. Palume neil tõsta asju ümber. Vaatame, et kui hääldame tuttavaid sõnu valesti, kas lapse enda või näiteks teise lapse süsteemi järgi, kas laps reageerib enda süsteemi puhul kiiremini või mitte.

Küsitles
Victoria Parmas

R a a m a t u d

Salatsiliivi sõnaraamat

Salis-Livisches Wörterbuch. Herausgegeben von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn 2009 (Linguistica Uralica. Supplementary series / Volume 3).

Siin vaadeldav liivi keele sõnaraamat on neljas liivi keele sõnaraamat üldse. Esimene sõnaraamat, nime poolest „Joh. Andreas Sjögreni liivi–saksa ja saksa–liivi sõnaraamat”¹, põhines Keiserliku Teaduste Akadeemia soomlasest akadeemiku Sjögreni välitöödel salatsiliivlaste juures Läti Liivimaal 1846. aastal ja Kuramaal aastail 1846 ja 1852 kogutud materjalidel. Selle koostas Eestist pärit akadeemik Ferdinand Johann Wiedemann, kogudes 1858. aastal Kuramaal lisaainestikku. Sõnaraamat ilmus Peterburis 1861. aastal. Teiseks sõnaraamatuks on Lauri Kettunen „Liivi sõnaraamat”², mille aluseks oli Kuramaal kogutud aineistik, mille kogumist ta alustas Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professorina välitöödel Kuramaal 1920. aastal. Need kaks esimest sõnaraamatud olid teaduslikud sõnaraamatud, mis haarasid mitme murde sõnavara. Kolmandaks sõnaraamatuks on ennekõike lätikeelsele liivi keele õppijale määratud liivi–läti ja läti–liivi sõnaraamat³, mille koostas omal algatusel Valt Ernštreit Tartu ülikooli magistrandina.

¹ Joh. Andreas Sjögren’s Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg 1861 (Joh. Andreas Sjögren’s Gesammelte Schriften. Band II. Theil II.).

² Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung von Lauri Kettunen. Helsinki 1938 (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V).

³ Līvõkīel-leŕkīel-līvõkīel sõnārõntõz. Lībiešu-latviešu-lībiešu vārdnīca. [Kubbõsæ-diji Valt Ernštreit]. [Rīgā 1999].

Nüüd ilmunud sõnaraamat koondab kogu salatsiliivi sõnavara. Selle sünni eeloo moodustavad kaks Eberhard Winkleri monograafiat, mille iseärasuseks on see, et mõlemad põhinevad hoolsal arhiivitööl. Esimeses, 1994. aastal ilmunud monograafias⁴ avaldas Winkler esiteks kõik kindla ajapunktini teada olevad salatsiliivi keeallikad koos Sjögreni sõnaraamatus ning grammatikas⁵ esitatud salatsiliivi näidete sõnastikuga. 1999. aastal ilmunud monograafias⁶ on kuramaaliivi vanimate allikate kõrval avaldatud veel neli uuemat salatsiliivi allikat, mille Winkler eri arhiividest leidis, nende seas ka Tartu ülikooli esimese eestlasest eesti keele lektori Dietrich Heinrich Jürgensoni kadunuks arvatud ülestähendused aastast 1839. Samas on avaldatud ka nende materjalide põhjal koostatud salatsiliivi sõnaloend. Selle taustal on vaadeldava sõnaraamatu ajendanud asjaolu, et Sjögreni sõnaraamatu koostanud Wiedemann ei pidanud salatsiliivi ainestikku väärtuslikuks ning teiselt poolt normeeris sõnaraamatus kogu liivi ainestiku ühtviisi oma äranägemise järgi, nii et salatsiliivi iseärasused kannatavad sõnaraamatus tõsiselt. Seetõttu alustas Winkler Sjögreni salatsiliivi materjalide ülekontrollimist ja sai 2003. aastal valmis sõnaraamatu esimese versiooni. See töö katkes, kui ta valiti Göttingenis professoriks, ja jätkus alles 2008. algupoolel. Siis täiendati koos Karl Pajusaluga seda versiooni, kontrollides üle 1861. aastal avaldatud Sjögreni salatsiliivi tekstid ja laiendades sõnastikku. Vaadati üle ka Sjögreni salatsiliivi käsikirjad, mis sisaldavad välitöö andmeid. Veel hõlmati ka vahetud eesti naabermurrakud. Sellega jõudsid liivi keele sõnaraamatud huvitavasse teise ringi.

Sõnaraamatu sissejuhatus sisaldab allikate ülevaate ja salatsiliivi uurimislöö ning sõnastiku ehituse iseloomustuse. Sõnaraamatus on sõnad esitatud pesadena, s.t tüve juures on esitatud selle registreeritud

⁴ Salis-Livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München 1994 (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 21).

⁵ Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg 1861 (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil I.).

⁶ Ältere livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München 1999 (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 22).

vormide kõrval ka tuletised ja liitsõnad; lisaks esitatakse etümoloogilised vasted Kuramaa liivi keeles. Näiteks olgu siinkohal esitatud eesti sõna *juus* salatsiliivi vastet esitav sõnaartikkel:

ibuks, -t ~ ibus Haar

jbox (1665), Ibbucks (1774), ibuks (Sjö1850)

NomPl *ibukt*; *Ibust* (1828, *ib(b)ukst* (1829), *ibukst* (Sjö1850); GenPl *ibukst*

K *ibüks*; fi. *hius*; est *juus*; est.I, V *hius*

Niisiis on siin on säilitatud allikate kirjutusviis, kusjuures ära on näidatud Sjögreni 1846. aasta kirjapanekuist erinevad allikad, üldjuhul aastanumbriga, samuti märksõna vormist erinevad vormid. Viimasel real näeme sõna etümoloogilisi vasteid, sel juhul Kuramaa liivi, soome, eesti kirjakeele ning eesti keele saarte ja Võru murdest. Niisiis võib ka saksa keelt mitteoskav eesti lugeja leida siit kõik eesti sõnade salatsiliivi etümoloogilised vasted.

Milles on selle sõnaraamatu tähtsus? Esiteks leiame siit muutmatult salatsiliivi sõnad, nii nagu need on kirja pandud. Ükski kirjapanija polnud liivlane ega osanud keelt, ainult kaks oskas vähemalt üht läänemeresoome keelt, neist üks oli ka keeleteadlane. Suur osa kirjapandud sõnadest vajab kirjutusviisi tõttu mingit tõlgendust; keerulisemal juhul võib targimigi tõlgendaja eksida. Teiseks on salatsiliivi, mida on kirja pandud Väike-Salatsist (saksa *Neu-Salis*; läti nimetus *Svētciems*), ainus ajaloolisel Liivimaal räägitud liivi murre, mida on vähegi arvestataval määral kirja pandud (koivaliivist teame kahesõnalist lauset *Maga magamas!*, muidu teame väina- ja koivaliivist vaid nimesid ja üht sõna). Kolmandaks, salatsiliivi on olnud eesti keeleala vahetu naaber. Veelgi enam, on näidatud, et liivi keeleala on jätkunud Liivi lahe randa mööda Pärnu jõeni, s.t hõlmanud ka Häädemeeste kihelkonna, mis nagu salatsiliivi alagi kuulus Läti Hendriku kroonikas mainitud Metsepole maakonda. Liivipäraseid jooned on tugevaimad kihelkonna põhjaosas Tahkurannas. Salatsiliivi on niisiis kunagi Tahkuranna mail räägitud liivi keelele lähedasim liivi keelekuju ja ühtlasi eesti keelega sarnasem kui Kuramaa liivi. Tahkurannast on muide pärit raamatu teine autor Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor Karl Pajusalu.

Kas salatsiliivi on keel või liivi keele murre? Juba 19. sajandist esindavad liivi keelt Kuramaal räägitud lähedased liivi murded ja 20. sajandil teistsugust liivi keelt enam ei olnudki. Kui arvestada eesti keele Põhja- ja Ida-Vaivara murrakute lähedust Eesti Ingerist Kurkola

poolsaare tipuni räägitud soome keele Narvusi murdele, Eesti Ingeris Rosona ja Lauga jõel räägitud isuri keele Alam-Lauga murdele ning Kukkuzi murdele, mida mõne joone tõttu loetakse vadja keele murdeks, siis võib salatsiliivit lugeda teiseks liivi keeleks. Seetõttu peame salatsiliivist rääkides ja kirjutades alati rõhutama, et tegemist salatsiliiviga. Samas on salatsiliivi ja kuraliivi ikkagi nii lähedased, et on kindlasti olnud ühesama keele ääremurdeid.

Tiit-Rein Viitso

Suur töö – viieköiteline eesti-vene sõnaraamat on saanud kaante vahele

Eesti-vene sõnaraamat 5 köites.

Koostajad Helga Laasi, Maimu Liiv, Tiiu Lagle, Ülle Viks, Jelena Kallas jt. Vastutavad toimetajad Tiia Valdre, Anne Romet, Nelli Melts jt. Eesti keele instituut, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

Eesti keele instituudis jõudis 2009. aastal lõpule viieköitelise eesti-vene akadeemilise sõnaraamatu („Eesti-vene sõnaraamat I”) koostamine. Pikki aastaid oli tõlkijate lauaraamatuks Johan Tamme 1940. aastal ilmunud sõnaraamat, mis on ka tänapäeval nõutud ja millest on välja antud üheksa kordustrükki (üksikasjalikuma ülevaate eesti-vene leksikograafia ajaloost võib leida Jelena Kallase artiklist, mis on avaldatud ajakirjas Tallinn, 1–2, 2003). Töö uue akadeemilise projekti kallal algas juba 1986. aastal. Esimene köide (A–J) nägi ilmavalgust 1997. aastal, teine (K–L) ilmus 2000., kolmas (M–P) avaldati 2003. aastal, neljas köide (R–Tir) valmis 2006. aastal ja nüüd on lõpuks välja antud ka viies köide (Tir–Y).

Tuleb öelda, et mitte üheski endistest Nõukogude Liidu vabariikidest ei ole välja töötatud nii põhjalikku sõnastikku, kus emakeelt oleks sellises ulatuses kõrvutatud vene keelega. Igas artiklis sisaldub sõna seletus originaalkeeles, tuuakse ära kõik tähendused, grammatilised vormid ühes ja teises keeles, samuti ortoepilised normid ja stiililised märkused. Kõike seda illustreeritakse kasutusnäidetega väljendites, lausetes, gerundiivi vormides, tingimata on ära toodud fraseoloogismid. See annab sõnaraamatu kasutajale võimaluse oma tõlkes edasi anda leksika kogu rikkust ja värvikust, sest sõna tähendus kõigis oma tahkudes avaneb ainult koosmõjus teiste sõnadega. Ei ole ju saladus, et paraku on paljud tänapäeval välja antud sõnaraamatud koostatud kiirustades, sageli ainult ühe tõlkevastega, ilma kontekstita, mis alandab sõnaraamatu kasutegurit.

Uue sõnaraamatu väljaandmise algataja oli Agnia Reitsak (sellest suurepärasest teadlasest on avaldatud Asta Õimu artikkel ajakirjas

Tallinn, 2006. aasta kolmandas numbris). Kahjuks ei jõudnud ta seda tööd lõpule viia, kuid tema õpilased on seda tööd jätkanud. Sõnaraamatu koostamisel on töötanud paljud keeleteadlased, Tartu ülikooli kasvandikud ja eesti keele instituudi töötajad **Asta Õim**, **Helga Laasi**, **Anne Romet**, **Maimu Liiv** ja **Tiiu Lagle**, neist kaks viimati nimetatut on olnud asja juures esimesest kuni viimase, viienda köite valmimiseni. Suure panuse sõnaraamatu loomisse on andnud **Anne Romet**, kes töötas välja sõnaraamatu struktuuri ja juhtis töörühma kõige raskemal, Eesti iseseisvuse taastamise ajal, kui reorganiseeriti ka Eesti teaduste akadeemia ja muutusid finantseerimise alused. Viimased kümme aastat on töörühmas olnud **Nelli Melts** kolmanda, neljanda ja viienda köite vastutava toimetajana ning sõnaraamatu nn vene poole toimetajana.

Sõnaraamatu venekeelse osa koostamisel on kasutatud kõige usaldusväärsemaid allikaid – M. Fasmeri ja V. Dali, D. Ušakovi, A. Jevgenjeva, S. Ožegovi ajaproovi läbinud sõnaraamatuid, 17-köitelist vene kirjakeele sõnaraamatut ning loomulikult kõige uuemaid – üheköitelist „Suurt vene keele seletavat sõnaraamatut” ja T. Jefremova toimetatud kaheköitelist „Uut vene keele sõnaraamatut”. Ka sõnaraamatu eesti osa on nii põhjalik ja hoolega läbi töötatud, et seda saab kasutada teiste sõnaraamatute ettevalmistamisel aluseks.

Sõnaraamat on välja antud riigi ja teadusgrantide toel. Samuti on selle väljaandmist toetanud haridus- ja teadusministeeriumi programmi „Eesti keel ja kultuur” raames ning Integratsiooni Sihtasutus.

15. märtsil 2010 toimus viieköitelise eesti-vene sõnaraamatu esitlus Moskvas Solženitsõni keskuses, kus kokkutulnuile esines Eesti Vabariigi suursaadik Simmu Tiik, kes ütles: „Varem ma ei mõelnud, et sõnaraamatut võib lugeda kui põnevat jutustust. Eestis koostatud sõnaraamat annab tunnistust eesti keele leksika rikkusest ja aitab tõlkijail vahendada eesti kirjanike teoste keele kogu rikkust vene lugejate laiale ringile. Kui keegi tahab kirjutada ja rääkida head, grammatiliselt õiget eesti või vene keelt, siis on käesolev sõnaraamat heaks abimeheks. Seda võib kasutada ka õpikuna.”

25. märtsil esitleti teost ka Tallinnas riigikogus, kus riigikogu aseesimees Keit Pentus avaldas sõnaraamatu tegijaile tänu suure töö eest.

Nelli Melts
sõnaraamatu vastutav toimetaja

Üliõpilased haaravad sule

Noored filoloogid. Emakeelepäev täis tarkuseteri. Koostanud ja toimetanud Anastassia Zabrodskaja. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2009. 273 lk.

Üliõpilaste värsked energilised ideed on väärt avaldamist ja nii ilmuski 2009. aastal Tallinna ülikooli kirjastuselt üliõpilastööde kogumik, mis on järjekorras teine: 2001. aastal ilmus Jüri Viikbergi toimetatud „Noored filoloogid. Valik üliõpilastöid”. Uue kogumiku koostaja ja toimetaja on noor keeleteadlane Anastassia Zabrodskaja ning artiklid põhinevad 2007. ja 2008. aasta Eesti Filoloogia Teadusliku Üliõpilasseltsi (EFTÜ) emakeelepäeva üliõpilaskonverentsi ettekannetel. Üliõpilaste ettekanded põhinevad omakorda nende bakalaureuse- ning magistritööde kõige kirkamatel ideedel ja on nõnda tööpoolest täis tarkuseteri, nagu lubab väljaande alapealkiri.

Noorte eesti filoloogide tööd saab jagada kaheks: ühelt poolt (eesti) keelele keskenduvad artiklid ja teisalt kirjandusanalüüsid. Artiklikogu koosneb kuuest osast: „Muutuv eesti keel”, „Kõnekeel ja kirjakeel”, „Kakskeelsus, keelekasutus, identiteet”, „Eesti keele kui teise keele õpe”, „Kirjanduse teemade ja motiivide otsingul”, „Aktuaalseid suundi kirjandusanalüüsis”. Peatükkide loendist võib järeldada, et keeleteemadele pühenduvad artiklid on konkreetsemad, kirjandusproblematika aga abstraktsem, mis on ka ainevaldkonna loomusest sõltuv – saab ju keeleprobleeme uurides rakendada rangemaid meetodeid ning kirjandusuurimus on enam intuiitsem, tõlgenduslikum, loomingulise algega. Keeleuurimusele keskenduvate artiklite puhul hakkavad kohe silma teatud suundumused: innukalt uuritakse integreerumisprobleeme, samuti muretsetakse eesti keele kvaliteedi pärast.

Mosaiikse töödekogu keeleosa juhatab sisse Kerli Prass, kes on uurimisteemaks valinud eesti pressiteadete süntaksi, võrreldes seda põgusalt uudiste lauseehitusega. Prass järeldab, et pressiteadete ja uudiste süntaks on sarnane. Niisamuti on autor kriitiliselt viidanud pressiteadetes vohama hakanud keerukale lausestruktuurile ja eelkõige tõlkelisusest tulenevale *saama*-tulevikule. Järgmine, Marit Alase artikkel on vaatluse alla võtnud Saaremaa Põide valla asulanimed muutumise alates aastast 1787.

Tudengiartiklite kogumiku teises osas kirjutab Liina Kivimäe intriigerival kognitiivlingvistilisel teemal. Tema arutlus süüvib Eesti

presidentide ametlike kõnede metafoorikasutusse, jõudes järeldusele, et sagedasemad mõistemetafoorid presidendi kui institutsiooni sõnavaras on olnud *riik/rahvas on taim* ning *riik/rahvas on isik*. Katrin Rikberg uurib, milline on eestlaste vestluskäitumine ning kuidas tajutakse viisakust tekstiliigiti. Vägagi põnev on teooria ja reaalsuses eksisteerivate arusaamade vahekord: eestlaste vestluskäitumisele peetakse omaseks otsekoheusust, konkreetsust ja kõnevoorudele vahelesegamist, samas väidavad Rikbergi informandid, et need omadused on ebaviisakad. Siiski leian, et näitetekstide autorid oleksid võinud jääda anonüümseteks, sest sellisel juhul oleksid jäänud ära informantide isiklikest eelarvamustest ja kirjutaja/rääkija meediakuvandist johtuvad järeldused. On ju loomulik, et otsese ütlemisega kultuuritegelasele (nt (:) Kivisildnik, U. Ott jt) on lubatud rohkem kui näiteks tuntud teadlasele.

Elvira Küün on oma arutluses lahti kirjutanud Eestis aktuaalse teema – eesti venekeelsete noorte etnilise identiteedi. Uurimise ajendid pärinevad muulaste integreerumisel esile kerkivatest probleemidest. Analüüs püüab suhteliselt etteaimatava järeldusega: välja on kujunemas uus nn eestivenelase identiteet. Kadri Hein jõuab oma uurimuses järelduseni, et kurtide kooli õppemeetodid (Eestis vastavalt kakskeelne ja oraalne) avaldavad märkimisväärset mõju kurtide laste keelekasutusele isiklikus elus.

Huvipakkuv on ka Triin Kibari artikkel TLÜ venekeelsete üliõpilaste eesti keele õppe motivatsioonilistest orientatsioonidest. Muljetavalda bibliograafiaga uurimuses jõuab Kibar järeldusele, et TLÜ venekeelsed üliõpilased õpivad eesti keelt tihti kohustuslikus korras, samas on pealesunnitud regulatsioon läbipõimunud ka teiste eemärkidega, näiteks soovitakse end harida, saada parem töökoht, suhelda eestlastega jne.

Kirjanduse plokk on keeleaste töödega võrreldes selgelt kõhnem. Niisamuti ei ole päris tasakaalus kirjutajate tase – kui keelest kirjutatakse valdavalt magistritööde põhjal, siis kirjanduse spetsiifikat analüüsib ainult üks magistrant, ülejäänud kolm tööd põhinevad bakalaureusetöödel. Lugeja perspektiivist oleks olnud põnevam tutvuda ühtlasema tasemega kirjutajate töödega.

Kirjandusartiklid juhatab sisse Nele Otto, kes kirjutab luuletaja Lehte Hainsalu ballaadilooma põhimotiividest. Teemavalik on õigus-tatud: ballaad on eesti kirjandusuurimuses pigem perifeerne žanr, mis tihti kriitikas ja ka kirjandusloos suurema tähelepanuta jääb. Ent artiklis on täheldatav liialt ühekülgne ballaadi defineerimine, vahest

oleks võinud toetuda erinevatele teoreetikutele. Laiahaardelise artikli Nikolai Baturini taigaromaanide motiivistikust on kirjutanud Monica-Linde Klemet. Analüüs selgitab Baturini loomet üldisemalt, kuid kaasab seetõttu mõningaid korduvaid aspekte. Tuleb mainida, et Klemeti töös on teatav metodoloogiline probleem: tekstis ei ole eristatavad analüüsi- ja interpretatsiooniosa ning neid pidevalt segades jääb artikkel veidi laialivalguvaks.

Elle-Mari Talivee uurib Karl Ristikivi Tallinna-triloogia teist romaani „Õige mehe koda” (1940). Teooriaosas toetub ta Tiit Hennoste modernismikäsitlusele ja Mihhail Bahtini kronotüübi teooriale, kuid toob sisse ka huvitavaid linnasemiootika-kontseptsioone, vaadeldes ruumi/maja kui teksti üht tegelast (vana hoone on Talivee käsitluses suisa personifitseeritud – *ta*).¹ Autori keskendumine ruumile kirjandusteoses on meeldiv vaheldus traditsioonilisemale motiivianalüüsile, mida pakkusid eelpool tutvustatud tööd. Elinor Taluste artikkel vägivallast tänapäeva noortekirjanduses on teiste kirjandusalaste uurimustega võrreldes praktilisema suunitlusega. Selles analüüsitakse, kuidas võiks vägivalla kujutamine noortekirjanduses aidata noortel vägivalla ilmingutega toime tulla ja tehakse ettepanekuid, kuidas seda laadi teoseid koolis kasutada. Vahest rõhutab artikkel niigi iseenesestmõistetavat (rühmatööde läbiviimine koolitunnis ja teose probleemide kohta skeemi koostamine), kuid selle eesmärk õpipraktikas üldiselt on siiski väga perspektiivikas.

Vaatamata mõnele kitsaskohale on EFTÜ tudengitööde kogumik väärt lugemisvara ja seda eelkõige õppuritele endile. Üliõpilastööde avaldamine on ju noortele autoritele võimsaks tunnustuseks ja edasiseks motivatsiooniks. Artiklite tervikuks koondamise ja toimetamise eest tuleks kindlasti tänada ka toimetajat, samuti on suure töö ära teinud tudengite juhendajad ja retsensendid (iga artikkel läbis kahe pimeretsensendi kadalipu). Jääb ainult loota, et EFTÜ üliõpilaskogumike avaldamine muutub järjepidavaks ning veelgi nauditavam oleks lugeda eri ülikoolide ühisprojektina koostatud kogumikku, mis pakuks võrdlusainest ja arutlusmaterjali laiemalt kui vaid ühe ülikooli noorte eesti filoloogide uurimistööde ulatuses.

Merlin Piirve
Tallinna ülikooli magister

¹ Talivee on vastavat teemat ka laiemalt laganud, vt „Romaani õige mehe koda sünniloost ja Karl Ristikivi linnast”, *Keel ja Kirjandus* 2, 2009, 124–134.

K r o o n i k a

- - - - -

4. veebruaril korraldas Eesti Terminoloogia ühing rahvusraamatukogus oskuskeeleseminari.

23. veebruaril anti kätte Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhind. 2010. aasta laureaat on Ain Kaalep.

14. märtsil toimus Tallinna ülikoolis emakeelepäevale pühendatud üliõpilaskonverents. Konverentsil esinesid ettekannetega bakalaureuse- ja magistriastme üliõpilased, samuti anti kätte Jakob Prantsu stipendiumid hea õppeedukuse eest.

15. märtsil anti Viljandi Paalalinna gümnaasiumis kätte 2009. aasta parima keeleteo auhinnad. Peaauhinna said Kihnu-murdelise aabitsa (Aabets) kirjutamise eest Külli Laos, Reene Leas ja Evi Vesik; rahvaauhinna sai eesti keelt ja Eesti keelepoliitikat toetavate seisukohtade eest Sergei Metlev.

26. märtsil tähistati Tartu ülikooli ajaloomuuseumis Emakeele Seltsi 90. aastapäeva. Ettekannetega esinesid Mati Ereht, Kristiina Ross ja Helle Metslang.

21. aprillil toimus Väike-Maarjas F. J. Wiedemanni keeleauhinna keelepäev. Ettekannetega esinesid Mati Hint ja Siiri Randmaa, keeletammikusse istutati Ain Kaalepi tamm.

22. aprillil toimus Tallinna ülikooli doktorikooli korraldatud sotsiolingvistika päev, millest võtsid osa Läti, Soome, Leedu ning Eesti sotsiolingvistid. Sotsiolingvistika päeva teema oli sotsiolingvistika laiemas mõttes, kõneldi nii mikro- kui makrosotsiolingvistilistest uurimustest ning ajaloolisest sotsiolingvistikast.

22. ja 23. aprillil korraldasid Eesti Rakenduslingvistika Ühing, Tallinna ülikool ja eesti keele instituut rakenduslingvistika kevadkonverentsi. Plenaarettekannetega esinesid Minna-Riitta Luukka (Jyväskylä ülikool) ja Marilyn Vihman (Yorki ülikool).

29. aprillil toimus Helsingi ülikoolis Helsingi ja Tartu magistrantide ja doktorantide kevadseminar „Eesti keel kontaktis ja kontrastis”.

29. aprillil peeti Tallinna ülikoolis Emakeele Seltsi kõnekoosolekut, mis oli sel korral pühendatud suulisele kõnele. Esinesid Tiit Hennoste, Kirsi Laanesoo ja Krista Strandson.

27. mail Tartus peetud Emakeele Seltsi kõnekoosolek oli pühendatud Hella Keema, Mari Musta ja Salme Nigoli mälestusele. Ettekannetega esinesid Mari Mets, Piret Norvik ja Inge Käsi.

28. juunil toimus Tartu ülikoolis J. V. Veski päev teemal „Keelekontaktid ja eesti keele grammatika”. Ettekannetega esinesid Lembit Vaba, Jüri Viikberg, Helle Metslang, Enn Veldi ja Martin Ehala.

2010. aastal Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis kaitstud eesti keele alased bakalaureuse- ja magistritööd

Magistritööd

Humanitaarteaduse magistri kraad (keeletoimetaja)

Airi Kapanen „Mida teevad poisid ja tüdrukud eesti uuemas lastekirjanduses? Poiste ja tüdrukute verbisõnavara leksikaalsemantiline analüüs uuema eesti lastekirjanduse põhjal”, Riina Kasser „Toimetamistraditsioonid Eesti lastekirjanduses 1949–1991”

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Helen Kõrgesaar „Eesti keelt esimese keelena omandavate laste küsimuste ja arvukategooria omandamisest”, Kerli Liksor „Vältekäsitlus koolis ja välde õpetamise tulemuslikkus”, Meeli Pajula „Keskkooliõpilaste funktsionaalne kirjaoskus 2008/2009. õa emakeeleolümpiaadi lõppvoor näitel”, Laura Saaremäe „Positiivse tagasiside motiveeriv mõju eesti keele tunnis”

Humanitaarteaduse magistri kraad (lingvistika)

Marja Vaba „Inglise-eesti koodikopeerimisest Skype'i Tallinna kontori kahe vestlusgrupi näitel”

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel)

Kati Allmäe „Mihkel Muti keel eesti tekstiruumi taustal”, Heili Avila „Metafoorid majandustekstides”, Elisabeth Israel „Ruila mõisa talunimed”,

Jekaterina Mištšenko „Johannes Aaviku sõnavaraline tegevus Rootsis (1946–1953)”, Merli Paasik „Ingerisoomlane keeles ja ruumis (Eesti ingerisoomlaste näitel)”, Kristiina Pahk „Keelelised elulood: teooria ja kogemus”, Anu Pedaja „Muutused *hammas-* ja *tütar-*tüüpi sõnade vormimoodustuses kooliõpilaste keekekasutuse näitel”, Merit Pettai „Kanada eestlaste kolmanda põlvkonna keelest”, Greta Preast „Vead kümne Eesti söögikoha menüü toidusõnavaras”, Kadri Pärn „Arvukategooria omandamisest eesti keeles”, Merit Rauna „Sõnaartikkel *jooksma* „Eesti keele seletavas sõnaraamatus”. Kognitiivne lähenemine”, Karolina Räitsak „Ametikirjade vormistamise probleeme Kohtla-Nõmme vallavalitsuse näitel”, Katrin Rüütli „Eesti narkosläng”, Eliisa Sau „Keeleline viisakus ametlikes tekstides”, Kertu Seemer „Kullamaa kihelkonna eesnimistu XIX sajandil”, Anna-Liisa Ševaljova „Hispaania diskursus-pragmaatiliste sõnade kopeerimine Argentiina eestlaste kõnes”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (referent-toimetaja)

Gerli Gutmann „Ansamblinimed Eestis Eesti ansamblite andmebaasi näitel”, Kertu Kalmus „Släng subtiitrites”, Irmeli Karja „Blogikeele eripärast blog.tr.ee *Top-100* näitel”, Karolin Lillemäe „Tõlkimisest ja enam levinud vigadest ajakirja *Cosmopolitan* persooniartiklite näitel”, Epp Lipu „Saarte ja Edela-Pärnumaa murrakute sõnavarasuhted”, Marelli Millend „Eesti keele üldhariduslik õpe Euraasias”, Kaisa Mälk „Rikkuse mõistevälja kuuluvad fraseoloogismid”, Svetlana Nesterova „Vene eesnimed eestikeelsetes dokumentides”, Helen Nõmm „Loomanimetused perekonnanimena 19. sajandil ja tänapäeval”, Maria Poležajeva „Vene keelt omandava viieaastase lapse keeleoskuse arengust võrdluses eesti keelt omandava lapse keeleoskuse arenguga”, Berit Rõõmussaar „Nimisõnad eesti keelt omandavate laste varase kõne arengu perioodil”, Jelena Sjomina „Leksikaalgrammatilised mittevastavused eesti-vene uudistekstides”, Kädi Tomingas „Ühe meremehe keelest”, Hegle Villak „Soovitusnimestiku „15 000 uut sugunime” nimede levik”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel võorkeelena)

Jekaterina Grigor „Fraseoloogilised žestid sõnaga *käsi* eesti ja vene keeles”, Veronika Kiseleva „Kakskeelne suhtlemine eesti-vene segaperes”, Maria Komarova „Tallinna ja Rakvere keelemaastik. Kahe keelekeskkonna võrdlus”, Olesja Kulik „Eesti-vene segapaaride igapäevased keelelised valikud. Kvalitatiivne uurimus”, Iris Kumari „Chicago eestlaste eesti keel”, Natalja Maksimova „Vene lapse keeleõpe eesti lasteaias”, Anna-Maria Natus „Inglise-eesti koodivahetus kirjalikus ja suulises kommunikatsioonis”, Tiina Palmiste „Eesti koolid Rootsis ja Kanadas”, Anna Pirk „Tallinna Pallasti

lasteaia vanemate hoiakud laste kakskeelsuse suhtes”, Maria Plavinskaja „Kaassõnad kirjalikus õppijakeeles”, Anna Šiškova „Eesti venekeelsete elanike etnolingvistiline vitaalsus segregatiivsete ja hajutatud keelekeskkondade näitel”

2010. aastal Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis kaitstud eesti keele alased doktori-, bakalaureuse- ja magistritööd

Dokoritööd

Doctor philosophiae üldkeeleteaduse alal

Liivi Hollman, „Basic color terms in Estonian Sign Language”

Doctor philosophiae eesti keele alal

Mari Mets „Suhtlusvõrgustikud reaalarajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas”

Magistritööd

Magister artium eesti keele alal

Natali Happonen „Tähendusülekanded kui sõnavara täiendamise viis eesti, soome ja vene koolinoorte kõnekeeles ja slängis – inimkesksed metafoorid”, Tiina Kikerpill „Lugemisoskuse mõõtmine eesti keeles teise keelena. Testisoorituse kvalitatiivne analüüs”, Tiina Paet „Tsitaatsõnade häälduse esitus „Võõrsõnade leksikonis””, Sirje Rammo „Eesti keele õpik täiskasvanud keeleõppijale”, Riina Reinsalu „Töövõtu- ja käsunduslepingud tekstiliigina”, Karin Soodla „Morfoloogilisi ja morfosüntaktilisi nähtusi eesti internetikeeles”, Tiina Tärk „Kiili valla asustusnimed”

Magister artium läänemeresoome keelte alal

Erika Krautmane „Kuramaa liivi keele kõneviiside süsteem eesti ja läti keele taustal”, Kai Tiislär „Silmuskudumise sõnavara soome, ungari ja eesti keeles”

Magister artium uurali keelte alal

Siiri Kolka „Fraseoloogilisest uurimisest ungarikeelsete koha- ja rahvuste nimesid sisaldavate keelendite näitel”, Gabriella Nad „Ülevaade ungari viisakusväljenditest. Pöördumis- ja kõnetamistraditsioonid 19.–20. sajandi ungari keelekasutuses Zs. Móriczi tööde põhjal”, Kristi Valk „Ajakirjandustekstide tõlkimine eesti keelest ungari keelde: probleemid ja sõnavara”,

Maarja Villandi „Ebateaduslikud teooriad ja alternatiivsed teaduslikud teooriad eesti keele suguluse kohta”

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keel)

Kirsi Laanesoo „Überpööratud polaarsusega küsimused eesti argivestluses”, Miina Norvik „Tuleviku väljendamise vahendid salatsiliivi keeles muude Euroopa ja läänemeresoome keelte taustal”, Nele Salveste „Väljade akustiliste tunnuste varieerumine tajus”, Annika Valdmets „Mõne modaalpartikli kujunemine ja kasutamine eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest”

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keel võõrkeelena)

Inga Miliauskaitė „Nõukogude ajal ilmunud eesti ja leedu noorteajakirjade sõnavara”, Simona Pranaitytė „Põhivärvinimed leedu keeles”, Inna Semjonova „Metonüümia semantilised funktsioonid eesti keeles”

Humanitaarteaduse magistri kraad (eesti keele ja kirjanduse õpetaja)

Jane Suvi „Keeletestide koostamise põhimõtted ning põhikooli eesti keele ja kirjanduse lõpueksam”

Humanitaarteaduse magistri kraad

(eesti keele ja kirjanduse õpetaja mitte-eesti koolis)

Maria Boiko „Keelekeskkonna mõju vene emakeelega 10. klassi õpilaste verbirektsiooni omandamisele”, Polina Kossenkova „Eestikeelne aineõpe Narva Kreenholmi Gümnaasiumis”, Anna Kull „7. klassi õpilaste suuline eesti-vene koodivahetus eesti keele kui teise keele tunnis”, Inna Nekrasova „Kommunikatiivne käitumine Venemaa, Prantsusmaa, Saksamaa ja Eesti 1850–1950 kujutavas kunstis”, Kristina Paštšenko „Kõnelemisoscuse arendamine eesti keeles teise keelena III kooliastmes”, Jelena Smoljakova „Eesti keele õppe korraldamine koolieelsetes lasteasutustes Kohtla-Järve näitel”, Natalia Voronova „Üleminek osalisele eestikeelsele aineõppele Kohtla-Järve, Tartu ja Tallinna koolide näitel”

Humanitaarteaduse magistri kraad (keeletöötaja)

Madis Jürviste „1999. ja 2006. a õigekeelsussõnaraamatu retseptioon”

Humanitaarteaduse magistri kraad (soome-ugri keeled)

Jingyi Gao „Introduction to Sino-Finnic Etymological Studies”

Humanitaarteaduse magistri kraad (ungari keel ja kultuur)

Siiri Erm „Palverändurid tänapäeva Csíksomlyó frantsiskaanide kirikus ja nende suhe neitsi Maarjasse”, Mirja Jögi „A Magyar indiánok”

Humanitaarteaduse magistri kraad (üldkeeleteadus)

Piret Piiraja „Verb *hakkama* situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides”, Liis Raasik „Intervokaalsete lühikeste klusiilide laad eesti keele spontaankõnes”, Piia Taremaa „Fiktiivne ja reaalne liikumine eesti keeles”, Maria Tuulik „Presidentide Lennart Meri ning Arnold Rüütli uusaastakõnede tähistus- ja interpersonaalse funktsiooni analüüs”

Bakalaureusetööd

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (arvutilingvistika)

Kaidi Lõo „Püsiühendid ja liitsõnad wordnet-tüüpi tesaurususes”, Karen Runthal „Masintõlge eesti keelest inglise keelde: ülevaade meetoditest, tõlkesüsteemi testimine, küsitluse analüüs ja ettepanekud”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel)

Marilis Ehvert „Konditsionaalvormide kasutamine MSN-vestlustes”, Ene Jaagant „Elektrotehnikaterminid MS Balti Trafo OÜs ja saksa-eesti elektrotehnika valiksõnastik”, Riina Kerm „Paronüümide tundmine 10. klassi õpilaste seas”, Reelika Kikas „Soome keele mõjud kahe teise põlvkonna Soome eestlase eesti keeles”, Krista Kõrgesaar „Emakeeleõpetajate valmisolek uue õppekava põhimõtete rakendamiseks”, Hanna-Stina Kõverjalg „Tartu linna toitlustusettevõtete nimed 2009. aastal”, Laivi Laanemets „Adjektiivid reklaamikeeles”, Ann Metslang „*akvaarium*-tüüpi sõnade kasutus eesti kirjakeeles”, Maarja Pielberg „Inimesega seotud sõnavara Heinrich Gösekeni keeleõpetuse „*Manuctio ad linguam Oesthonicam*” sõnastikus”, Helin Roosileht „Eesti keelt teise keelena õppivate vene üliõpilaste kommunikatiivne kompetents elektroonilises suhtluses”, Siret Salm „Kaassõnade *sees* ja *peal* ning vastavate kohakäänete kasutust mõjutavad tegurid”, Pille Sepp „Pronoomeni kasutus MSN-vestlustes”, Kati Sokko „Põide murraku eripärase sõnavara tundmine tänapäeval”, Helena Teemets „Ettepanekute ja pakkumiste väljendamine eesti argidialoogides”, Liisa Tepp „Suulise kõne partiklid eesti noorsookirjanduse otsekõnes”, Helen Türk „Kihnu murraku vokaalidest”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (eesti keel ja kultuur muukeelsetele)

Vitali Denikin „Verbirektsiooni problemaatika keeleõppija vaatevinklist”, Irina Galnykina „Mesinädalad eesti kultuuris endisajal ja tänapäeval”, Olga Gavrilova „Eesti-vene koodivahetuse põhijooned”, Svetlana Gerassimenko „Eesti etniliste venelaste identiteet kristluse tekkimisest tänaseni”, Jekaterina Gordejeva „Võõrsõnad eesti ja vene keeles”, Julia Griškova „Mitte-

eestlaste integratsioon eesti ühiskonnas ja sellega seotud probleemid”, Regina Jelinvarenko „Onomatopoeetilistest tüvedest moodustatud verbid eesti keeles ja nende omandamine mitte-eestlaste poolt”, Andrei Jermoljuk „Libahundipärimus eesti, liivi ja slaavi traditsioonis”, Renata Keva „Kaukaasia eestlased”, Maria Loginova „Ilukirjandusliku teksti reaaside tõlkimise põhijooni”, Lumimaria Esteri Luumi „Mõned eesti uskumused demonoloogilises perspektiivis”, Julia Menšikova „Vene laensõnad eesti slängis”, Jekaterina Prokofjeva „Kõnetusvormid eesti keeles: pöördumised”, Maarika Rümmel „Ehitusviimistleja erialal töötamiseks vajalik keeleoskus”, Tatjana Stankevitsute „Onomatopoeetiline sõnavara eesti ja vene keeles”, Jelena Valts „Täiend nimisõnafraasi liikmena”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (soome keel ja kultuur)

Merle Madisson „Juhan Viidingu soome keelde tõlgitud luule analüüs”, Maarja-Liisa Pilvik „Suomen kielen kliittinen -pA-sävyvpartikkeli ja sen mahdollisia funkionaalisia vastineita viron kielessä suomen yleiskielen perusteella”, Sille Seli „Soome keele olümpiaadi Agricola 2009 algajate vead”, Triine Teder „Soome disaini tuntus soome keelt ja/või kultuuri õppivate üliõpilaste seas Viini Ülikoolis ja Eötvös Lorándi Ülikoolis”, Helis Ust „ETV ja YLE uudiste põhisaadete majandusuudised”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (ungari keel ja kultuur)

Katre Koppel „Koartikulatsioon ungari keele konsonantühendites ja selle omandamine keeleõppijale”, Oliver Vare „Afektiivsed vandesõnad ning hüüatused valitud näidendid/es ungari ja eesti keeles”

Humanitaarteaduse bakalaureuse kraad (üldkeeleteadus ja foneetika)

Andres Karjus „Eesti *väli* ja läti *lauks*: semantiline kaardistamine ja grammatiseerimine”